कान्नै.
१७टी.
१

श्रीलक्ष्मीनृसिंहौ विजयेतेतरां ॥ अथेति सर्गसंगतिरुक्ता अस्य स्वर्गगमनचिंतनानंतरं धरित्रीपतिधावनेन जनितं भयाशं
कृत्वा प्रायं यर्थमिवारभ्य विधायागाथत्वेनानुपलक्षितरूपं विषादं तयानस्यच तत्राभ्यमिपतिभिः अयोजनमागमन
नंतरं पुनर्यं यागतंयावत्तेनेनच सरस्वतः समुद्रस्य उल्लोलास्तरंगास्तद्वल्लोलायेषां तत्तुल्याः सुराः आगतमनतिक्रम्य यथायाग
तं स्वर्गं जग्मुः भैमीमप्राप्येव जग्मुरित्यर्थः भैम्यलाभात् श्रमस्यैवेच्छां नलभैमीवरदानद्वारात्मगौरवरक्षणम्यथायागतं स्वर्गं
त्वणात् प्रायशब्दः प्रयोजिनतुल्यार्थे वेत्युक्तं तथा च यत्त्वं प्रायते प्राप्नोति वा तद्यथा प्रायं यथायागतं अव्ययीभावः यथायागतं तं ज
ग्मुरिति वा १ तदेवाह भैमीमिति ते देवाः चिरं चिंतितोपस्थितामपि भैमीं तस्मै भुवः पत्ये नलाय प्रदायदत्वा न विषेदुः पश्चात्तापं
मायाकल्पाश्चर्यः केस्मैकामिव यतो विनीताय पत्यिध्यायचिरं चिंतितां अभ्यस्तां विद्यामिव दत्वापि विद्याप्रवित्ता यथा नोपरमतितत्

अथारभ्य तृष्णापायं परित्रीधावनश्रमम सुराः सरस्वदुल्लोललीलाजग्मुर्यथागतं १ भैमीं पत्ये भुवस्तस्मै विरं चि
न्तितामपि विद्यामिव विनीताय न विषेदुः प्रदायते २ कांतिमंति विमानानि भेजिरे भासुरा सुराः स्फाटिकाद्रेस्तल
नीव प्रतिबिंबा विवस्वतः ३ जवाज्जातेन वातेन बलाहकैः श्वसनात्स्वस्पर्शाप्रत्वरयैरेषामिवाकृष्टि ४
क्रमाद्वीयसां तेषां तदानीं समभूदयत स्पष्टमष्टगुणैश्वर्यात्पर्यवसायिताणिमा ५ ॥

यातस्मै दत्वापि सा स्युणत यात्तेषां चिंतानोपरमतेति २ कांतीति भासुराः तेजो रूपाः सुराः कांतिमंतिं दीप्ताणि विमानिय
दृच्छयागामिनेरथान्भेजिरे आरुरुहुः केकाकीनेव विवस्वतः सूर्यस्य भासुराः प्रतिबिंबाः स्फटिकाद्रेः कैलासस्य तदानीं प्र
तिनतटं प्रतिफलितत्वात्पतिबिंबा नानावद्रत्वं भासुराः भेजुर्भास्वतिप्युरच ३ जवादिति जवान्निजवेगाज्जातेन वातेन
ह त्वाबलाहका लक्ष्म सहचरीकृतामेघा येरेषां देवानां रथेः श्वसनाह्वायोः सकाशात्स्वस्पर्शनुः शीघ्रगामित्वं प्रसूण
मगेश्वरत्वीवृकधीतमिव आकृष्टबलाहकैः स्वीवायोः पश्चात्कृतत्वात् रथैर्लक्षितानां रथ्यानां शीघ्रत्वमित्यर्थः शीघ्र
शब्दो त्र धर्मिवचनं वेगजेन वातेन गमनेनेति वावाच्या तेभावेक्तः श्वसनात्त्वं चमोविभक्ते इति पंच ४ क्रमादिति क्रमाज्

राम
१

का॰ नै॰
१७ टी॰
२

नलेति पाणिपाणियोग्रहणे पाणः नलभीमभुवोरन्यान्तु त्योप्रेक्ष्मिता विषये निस्मिता याः द्विः विस्मयवशादेव शिरःकंपेन सस्ताभूषा भूषणं यस्मादेवं विधस्य स्नवसः कर्णस्य श्रियं लसो दयोत स्यास्तांटंकशद्वितः कर्णाद्व भ्रुभ्रुभ इत्यर्थं अनेन दिवौकसां कर्णभूषणं ते १० यव नेति चंद्रसूर्या श्यापा रेस्याभाषाहाद्भिरुसमप्तप्रमुस्त्वे पमथ्ये नारायव्याधारभ नं स्वकंपमाकस्पन् चापनताः उज्ज्वलं तः कराः कि रणाः ज्वालान्नपाय स्यसपरिणौ वेकिः अग्नेनामि नाभौ मौ प्राथि नेभः सदा देवानो भयं चक्रे मैमी प्राप्निहर्षादयं नत्यतिकिमिति सर्वं वादेवानां भ्रां तिजीनेत्यर्थः अन्योपि नववयस्ला भेकस्य विस्मितस्य कंपमाकस्पनत्यत्कराभवति ११ नत्र्णविति मारतेष लोभी मजातानु सैभैमी कारणीनां विरहानद्भृनोसंतप्तो नेषां देवानां कर्णौ अभ्रुनिमार्गे अनुकल्पैः मैमी वाणाः सकातन्त्र नैवर्णे वीणा सेवं थिमि र्धे निमि आपोदयत् सुपि नोच कारमुत्वाभावे अनुकल्पा किकार्यार्थमे गोकि यनेत्ना नार्हिगांदिनं विद्येष्टजा

नलभीमभुवोंप्रेक्षिता विस्मिता यादयो दिवः पाणिपाणपाः शिरः कंपसस्तभूषणश्रवः श्रियं १० यवनस्वंपमाकस्पनन्त्य करः शितौ अनेनप्राप्ति मैमी निम्नप्रचक्रे नभः सदाम ११ नलकर्णाभारतीरनेविरहाद्भी मजा विरंा अश्रुविग्नि वर्णे रनुकल्पैर्नोदयत् १२ अप्यासां तमवेर्ह्स्त ते जनौघे मेनित्विषम नेयाम त्युज्ञसत्तौत्यामिलघ्रोभव मन्तिमते १२ अंहसु राजि हातेनेत्से रम्येषु सुरस्तुराः अलाविन यशिना र्थकलिनेवप्ररस्कृत १४॥ निः श्रायणे निवचनात्कारणं

विद्धिमनितिनियतापे सं छिनचवर्गं १२ अप्येति अथवाणोवीणा कचितन्प्रवरणा नंतरं तेहे वीदेवाश्च अनिवित्विषंवत्तु तुल्यकांतिं श्रायां नेसमत्रुवमाम वृते जनेनौ घमवेर्त्तं तापश्यनः उत्मूसते तेषां देवानां प्रसङ्गमनस्पप्रौ नावोच्छयामिलघ्र ज्यमानं मन्तिम तद्वीरं योमा का शमिवयलं स्वशरीरस्य किमावतं पुनः जनौघमव्यातिवि मिन्यापि पाठः १३ अहसुरे तितेसुराः अन्ये सरसुराः सरमाजिह्न मानमछु तस्मरंस्मा द्राह्नुउत्ये चते तजनौघस्वामिनाकलि नाम्न स्थाणामिह्मियेणा द्विं अप्पचव युतणाशक्कानां संवृधिनाः विनस्याविनीतत्वस्याणिसा थं परस्कृत मिवनेत्रेरूत मिवाथचप्रजितमिव स्मरो हीदि यवेरूनंकनं जानाति इति इंद्रियार्थासनपादकुलेनयूते पाशकेषु विषयेनलभाविनयं श्रि हार्यितं पाणकाशानवारानलनिगश्चा

राम
२

मनाद्वीयसांद्ररत्नरणांतेषां तदश्मोंऽशति मात्रगुणं स्वं सर्वं मकरंदं समद्रव्यत किंभूत इव अश्मांतर्गुणनाम मतिमादीमेषमधोद्मा
पिपत्या मर्यं वसान्ति वरप्रभा उत इव सर्वेभ्यो महामाद्दिक्षोगुणेभ्यः पृथग्भूत्वा दिव सर्वं रत्नार्थः स्फुरल मणिवस्तु द्वरत्वात्स
द्रव्यते तेषाम प्रोगुणा वर्ततेति मध्ये अतिमेव तस्मिन्स मयेस्प शेहृदः तेत्यन्य इव सूर्यः तस्मिन्काले मयवसानू स्फुटीभवन्ति
तिवा स्पष्टमुत्तेजते तेषोर प्यान्नाश्रितं वादेवानाम पृथगुणे सूर्याद्न्त संवेपादूर्ध्वं सत्व प्रतिमा सम मण्डल शैले स्वप्रे भेतितरांशुरगणा
र्इयस्तुति स्फुरल्लक्ष्मी लिपरयणा दिला पर्पवस्य गुणः अतिमात्रत्वादि: ५॥ ॥ ततानेति क्वचित् स्मिन्नाकाशप्रदेशेलक्ष्मीकेत
शि त्वपाध्वजो यो णे हलेपोभ योगाय याते संवेधा सदतावि गुणप्रावृ तेति या वत् एवं विधा जलतु न्मेये स्पले लाप किंस्त ला देवानां
रथ्ये विश्व ताल त्वा पीता पताकाय स्पतज्ञा वंत तम ध्वजाग्रसंवेधा न प्रच टिता दिग्धरस्कन्धाग्रे पीताप ताके वाभ्रदिमर्थः द्वन्द्वरि
तता न्वि घ्नता ने षां स्पेपीत पताकतां लक्ष्येक तुषिवोलेखा ले खाजलम्बुचः क्वचित् ईशानः पुनर्मिलितेषु पक्षिपायो द्रयं
लिङ नाकनापरयाले विभ्रवाभरणं पतुः ७ जलेजलदजालम्नान जिवला तुवेदितैः जाते न त्वा लज्जे स्तेषां जातातापा
निस्तनापता ८ स्फुटं सावर्णैर्वं प्यानां कुलकर्ममहीभुजां चक्रे वेदम्भ तस्युं तन्नद्दंड श्वां तरु चिह्न चिरं ९॥ तिरतस्ततोगम
नवशास्त्र पिपृतः पुनर्मिलितोमसंवध्यमाना मुपाथो मांस्यालेपां पंक्तिरुवर्त्तमानं पनु रांदृप्त मार्ग संवेध वशात्तेनाकेनापारस्य
मालंबलेएवं मोलं सव कुं सांदे ऽरण्य स्यं वाभरणं वभ्रवुद्र्स्य वर्त्तमानयनुरागलेते षुमेघपंक्ति षुमसरणं भवणमभ्रदिति वामेघादि
में हृनापाः श्रोभते ७ जल इति जलदजालानां जलेत स्मिन्कालेऽहोद्धिगम्भ समयेजाले: वृम्भिणे वज्रस्त सप्तानुविवे: प्रतिपत्वे: स्
त्वा ते षां मृ य जालानां अश्याने नाव जे ए। सना पतासस्या भिके ताजाले ति मा ने त स्य प्रभृति माय लभे यानां सन त्व त्वमि तुल्ये त्वा ८८ ।
स्फुटम्मिति दंडम्ब्रतो यमस्पदंड: क्वचिदाकाशप्रदेशे वेदंड रुचिस्तम्भ मेव सावर्णे मनोवं शोजा नाना मही भुजा नां राज्ञा कुलस्त्रचे कु
लश्रेष्ठ अप्य च कुलक माया तं राज चिन्ह छत्रं स्फुटमिव चक्रे स्वयं वृत्त त्वादथा दंड सेवे पादृके नाम वत्तु मुत्ताते सूर्य मंडलेपा प्रा ३।
लिभावः उदये अस्तमये च समानो व र्णो ऽस्य सवर्णः सूर्यः तस्यापत्यं सावर्णिः अत एव वेषः दिगादेः ९॥ ॥ ४ ॥

का॰नै॰
९७टी॰
३

नुमोत्से त्वात्स्वहि शब्दो नियतस्त्रीलिंगस्तत्पराम शक्तिमामिति निर्देशः असत्रीभूतेत स्पत्नामसत्रीमन्तं रुता सत्रीरहेतस्त्वावीका
रः प दे न स्त्री अस्त्री असत्रीरूक्तस्त्रिये ति समासः नु य त श्वेतिकष १७॥ ॥ कुलकं च जरति सकामः आदरं दृष्टुं नल
रूपो भानामिद्रान्यादिने त्राणां नासत्यान्यामपि प्रतिकर्तुं न यशकः स्म्य भावे चक्रे अथिकन्नपयामलस्यद्दृष्ट्वात्त्स्मादेवन्न
पे स्मरे दृष्टे तन्नेत्राणां प्रीतिर्न जाता न केवलं स्मरे दृष्टान प्रीता स्तकिंतु दस्त्रवपित्तयोरश्विनलाम्नी नत्वादित्यर्थः स्मरदृस्वे
भ्यापिनलोधिकरति ध्वन्यते स्मर मनारूस्तृप्त रश्वलिनी इतिभावः अपवा अरोचकं सर्वेषां अन्नादि रुच्यभावो रोगवि
शेषः सकृमजत्वादिचवेषाभ्यामपिचि कित्सनुमशक्यः किंपुनर्दवैर्धैरीति समासोक्तिः मंगपेतरेण नलस्यातिशयप्रकाशात्ता
त्पर्यमुक्तं उपमानलिरस्कारात्स्रात्तीयं च पीतम्नलश्रियामिति ततीया दिष्टितिपे वज्ञावान्नं उसकड्स्वेत्वा भावान्नुइभावः

चक्रे शक्रादिनेत्राणां स्मरः प्रीतिं न श्रियं अपि देवतवेयाभ्यामचिकित्स्यमरोचकम् १८ यत्नात्तु दीपितमुक्तं प्रमु
न्याप्युक्रमपारुणं उउयविद्युयः क्रोधमाक्रोशक्रोशघोषणं १९ यमुपासंततदं तोष्टल्तानरूकशिष्यचेदुषः।
अकुतोपि फणीनोपाटनिभनिष्ठासपक्तलं २० ॥ अचिकित्स्यमिति णक्यार्थे अचो यदि तियत उश्विकित्सामितिपा
ठे कर्मणि खलु दुर्लभार्थे खलयोगान्नलोके तिषष्ठी निषेधात् वैद्याभ्यामिति तृतीया अरोचकमिति रोगं व्याधयंचाकुलका
दृत्स्निमचितखलु १८ यत्नेति अयस्मरः दर्पात्ता नतरं यत्नं विलोयाणाणां दीपरमहारोपपुकं तमेतरां सर्वांगके पिन्न
न वीर्यमाणमपि अयवेशाली यात्रे श्रणकेशियाषुधान उच्चेयनोलिहं तत्नोद्धिते अनसवेमि क्रोशमर्यादो हस्यापि व्याप्य
वापरानिदोवाक्यस्यात्त्वं गुष्टेयस्यत्त्रातिदूरं अयमाणए पद्मभाविलामिति यावत् एवं भूते सशरीरं क्रोधतत्र जनो धतेदेवा
(उवुधिरे एते श्विन्ने क्रोधोयमिति ज्ञातवंत इत्यर्थः क्रोधात्क्रोशत्स्यजातिरियं आक्रोशाक्रोशम्भषणमितिपाठे आक्रोश
घः आक्रोशः सन्त्रस्यणोय स्पेत्यर्थः उस्मायुक्तमिति पूर्ववत् १९ यमिति दंतैरोष्ठयोर्यारणः तज्जोप्तद्दक्तं तमपाशिष्य भूते तस्मा
दिवसंक्रान्तलोहितेपल स्तणयात सुल्पनेत्रयेषां तेत थाभ्रुकुटोमुवाराद्येप संकोचः सेवभुजंगीतस्यानादः सफूत्कारस्तेन

३

श

शम
३

अनागस्येति एवं लाजनाथ यस्य कामस्यापराधिता पापं यो भवतीति पारिपार्श्विकाः कथस्याः इत्यर्थः । सेवकाः किं भूताः गंतुमशक्याः तान्मनर्द्दाणं च राज्यादीनां मात्रादीनां च संयोगात् पर्यंत एव भवमाया सत्या ज्याः प्राणा येषां ते भ्रमतः एवं दृष्टस्थीकृते तेप श्चात्कृते परित्यक्ते भोक्ष्यामीति ये स्तेवधभयं पापभयं लोकलज्जा चेत्येतत्सर्वं येस्त्यज्यते ताद्दृशा निर्भया निर्लज्जा श्चेत्यर्थः । तत्पापान्नाभेयास्त्रीभेद न कृत प्रतिज्ञाभिः शंभलीभिः कुंदिनीभिः सन्तः सर्वस्वं येवांतेवंतीतिपाशा पारिपार्श्विकाः सर्वं वत् १४ बिभर्तीति यस्मरः लोकान् जयतीति लोकजित तस्य भावं सर्वजनविजयित्वं बिभर्ति उत्पन्ने स्वपने कृतस्मरस्यैव जिनो हि मारजित् इति स्मराञ्च स्मर्य्यते तमारके लोकजिज्जिनः इत्यभिधानात्तल्लोकजित्पदवाच्यत्वं बिभर्तीत्यर्थः । तपायस्याशरीरिणः शरीररहितस्य कृशदेहत्वादनंग स्यात्रलोके कामिनां मनोविकारं भजति भेषकदारा सर्वजनानामनिवाकर्तृत्वं स्मरत्वं भ्रमत्राप्नुते दृष्टे विश्वकर्तृरीशस्य तुल्यं वयसाई

अभ्यास्यानुत्पन्ने सर्वस्व दृष्टस्योक्तन भीक्रिया शंभलीभूतं सर्वस्वाजनाथ्यस्य पारिपार्श्विकाः १५ बिभर्त्ति लोकजिन्नो वं बुधस्य स्पर्द्धये वयः यस्य पानुलयेवात्रकर्तृत्वमशरीरिणः १६ ईश्वरस्य जगत्कर्तृत्वं सृष्टिमाकुलयन्निमां अस्ति योऽस्त्रीकृत स्त्रीकस्तस्यैव रमनुस्मरन् १७ ॥ येन ईश्वरो हि स्मरहरत्वात् स्मरस्यपाशुः तस्मात्स्पर्द्धयेव तस्याशरीरकर्तृत्वं स्वयमविनयोन्नीकृतमित्यर्थः । यथाशरीरेणैव ईश्वरस्य कर्तृत्वमितिन्याय विदस्तथा यमप्यनंग एव सन् कार्यकारीत्यर्थः । जिनमदेशाभ्यां जितो विलोकजित्त्वेनाशरीरकर्तृत्वेन च वयः पुनस्ताभ्यां समः एवं विधो भिवलक्ष्यानितिभाक १६ ईश्वरस्येति अस्त्रीकृताः शस्त्रीकृताः स्त्रियो येन एवं विधः यः कामः ईश्वरस्येमां सृष्टिं ईश्वरेण निर्मितं कृत्स्नं जगदाकुलयन्नित्यर्थोऽस्ति चेतः स्ववशं कुर्वन्न पञ्च पीडयन्नस्ति उत्पन्ने तस्येश्वरस्य देहदाहजनितं वैरं स्मरन् भ्रिंतयन्निव देहदाहो भगवत्त्वेन कृतस्तस्मादेतेन चित्तमेतदीयं जगतो पीडयिष्यामीति बुध्या ईश्वरस्य किं विदपकर्तुमसमर्थः तदीयं जगत स्त्रीमयेण स्त्रियेपीडयन्तिसत्वसर्द्धस्मरं तरत्यर्थः सत्यनीकाले स्वाधः धृत्रिकृत स्त्रियेनेति स्त्रियाः स्त्रीत्वकरणे विरोधाभासश्च अप्यवो याईश्वरेणापि त्रिपुरवधे मोहिनी स्त्रीशस्त्रीकृता सा स्मरेना पि स्त्रीपाशस्त्रीकृतास्य कविषयतया स्पर्धापार्कि ग्रोदिश्यो विभुः त्रिपुरवधे भगवता स्मरतां गीलतस्य माभः अनुस्मरन्निति पाठे

कां॰ नै॰
१७ टी॰
७

लजे नु मया ग्रस्य भवस्य म्यरेण मह द्विय समये सिंतम्बान्त जितः दूके स्नु स्येत्ता मदेश्य योपि येन स्ववणी ल त तस्य कौधयस्य माहात्म्य।
मणका वर्णनमिति भावः विनुस्सो नारिज ये अयं स नमो समासः अत्रे जे ध्यकाल इति गुष्टा समासो वा २३॥ ॥ पंचभिः कुलकं म
दसाविति [illegible] भ्य धनि नि विषये पूर्वं पिपाति लाभान्न सा रयनृद्दस्यति म वे ति हृनो भयं साम्बुक्त त तत्पवे ददयात्ति गत्वई स्मा
गत्य मुक्ता हृतिः सरंतो वा लोय स्थायभ्रलः दकं के क्कि वदन्ति ति या वन्न वांगुलिम्यु त्व वि स्त्रे पादिवे चिन्ते दृदि दे हो स्मादि भय देष्या
दि वि हृ तावाणिशा पयन्ते वंभ्रस्त्रे मतो लोभः तन्नजनो [illegible] घते दृ यं दृष्टः ललजिकः सवल दृ चा इलिपाठे रसा सो दायंचे चल
जि कोभया भयाद स्परश्पर्गी गोचे चेस थेः लुब्ध स्पर्ध जाति। २४ देनाति सदा सो न न चोरत्व प्रमुरेयस्य तादृ स्थाः देसवो यं स्मा
वात या जाठरव क्रम न नु त्पाहारगोर वाद्ज्ञोर्णरस त्वान्नित्य दीर्घ रोगिणः न यात्रा यम व स कले भो स त म स्मो रुकु न दृद्दाति

रस्तो वितारयन्निभेविम्पर्दर्दु पथस्य वाक्षु मन्दय क्राकुमान्दतेः लोभ सत्त्वा लोकितैः २४ देस्यस्ते नमयान्नित्य गत्याह
राम यावितः भुंजानजनसा कूल पथ्या ये स्यानुजो विनः २५ धनिदा नां वृद्धैर्यः पात्र पाल बवग्रहः स्वान्नदा सानिव
हानिः स्वान्निक्रिणो लेर्थवत्सुयः २६॥

समसन्चीनो यक्षे दनः कीदृग्यते दृधिमदं कीं विनीयेमस्मै किमित्यादेदु ष्ट
घ्यशापादिनाभ्यवहरतो लोकस्य साभिप्राय विलोक काएवं भ्रता यस्य लोभस्य सेवकः सः न लेभकीति पवेण स वधः उयम
पिजाति ग्रास यावीति सर्वत्र मयस्थो पसद्यो न मिति दीर्घ पद्म २५ धनीति सम्पदा नम्र तन्नास पाद स्ते विषये सम्बन्ध
नानां नुरएं सकल्य सं वधि जल वर्षणस्य यो लोभः मति वयव वृद्धे। चावग्रहः सभा कले ये मता धनि को पिव धूयताले ण
नृपाणो जु लेन विलरतो यर्थः तथानिर्द्धनश्चात्मनः स्वीया न पुत्र दारा दो न्वाथ नि ले षु विषये निमर्ल त्सु दाभिमानिभः
कप्त्र न विनिमय स्व व धा वर्तिनो दास्य भत्तानि व यो विलरति द्दावे निस्वेन च धन लोभ वशादात्मन स्वीयान्वाधनि
केषु विक्रीयते दास्याय यथा स्वेच्छया धनार्थं विक्रीयंते तत स्पोत्पर्थः अवग्रहः प्रबल २६॥ ॥ ॥ ॥

राम
७

न्यां संरंभसनिर्गच्छन्नासापवनानां फूत्कारो येषां भवंभूतान नायं सेवते कुत्सितैरिति सर्वेणान्वयः क्रोधवशाद् नोद्दैनैरोदं
दृष्टे तद्देनेरक्तो जायते निश्वासफूत्कारो निर्गच्छति यस्यैवं स एवंविधः उत्तर्कः कपटकेन तर्कोक्तिं न गुणस्य च चक्षुश्चितेन तनु
णः २० ॥ ॥ दुर्गमिति यः क्रोधोमदनेवादो नापि लंघितुमशक्यमतएव दुर्गमेगिर्यादि विषमदुर्गं स्थं एवंभूतेकदन्नमस्वसर्वांससो
मुनेर्मौनसमाश्रित्य ब्रह्माकादिसहितान्समस्तानपिलोकानूर्ध्वमाग्निर्नामकस्य भूमिगच्छति अयो पि स्वदेवाज्ञाने नश्यत्यभतिकवयसगिर्यादि
दुर्गमाश्रित्य सर्वानपि पीडयतीतिन्नपर्कं समासः स्त्रि २१ वैराग्यमिति यः क्रोधोति तत्सुखाद्दिनोदि स्वकुर्वन्कार्यं करोतित
वद्धे मपि जनयतिलथातितरां पदीप्तो तिवृ क्रोधभवं स्वरूपहरो निस्सर्वो णिवाभ्याभं तरइन्द्रियाणि स्पष्टाद्यस्यैव शीलमहानग
पि उत्पादयति मसिद्धत म स्मालोकाभावाद्वद्दोरिन्द्रियमेवाच्छादयतिन्नपायद्दलान्ननुरसनादीनित्तमससाधिरसभोभाद्दीनाय

दुर्गकाम्यमुगेनापि दुर्लभ्यमवलेकायः दुर्गासो द्रदयं लोकान्संज्ञानपिद्धियन्ताति २१ वैराग्येयः करोतु दुःखं रंजनेजन
यत्तापि सततसर्वेन्द्रियाच्छादिप्रज्वलंत्यपि यस्तमः २२ पं चेष्टि द्विजयाशान्तो भवस्य कुभ्यतो जयात् येवा स्वनिरहेतानि
यकालतनयःस्थितः २३ ॥
इत्यं पापसर्वसान्दित्वानद्वंदनुक्रोधमवशान्भमसोऽनवस्थानात्सद्कामरसतिथानाभावमत्र स्तुरादे
नां रूपादिस्वविषयमहत्वलाभमर्थ्योजनन्तान्सर्वेन्द्रियाच्छादिपवसप्तश्चर्थ्येजनकं तमश्चयःसततइत्यर्थः अपिपरस्परमशुभ्य
र्थो न्याय्यो हिंसादिप्रोतिजनयितुरंजनंकरोति प्रज्वलितुं च नमः सततइति वा मथ्याकर्षं हि हेतोपत्रोत्स्याभोयं अथवा यापि
तिरोधायो यालोहितं जनयति मनप्रोतिमुत्पादयति स एव मनोतिमुत्पादयति स एव अप्रोतिमितिकर्षय अथ कर्णेण दोषस्त
जोरपुः संपकारं रंजेनेच पर्यंकर्णं स तेनतस्मापि सर्वेन्द्रियाच्छादनापि तिवि रोधभावो वैराग्यप्रापलोदिमाभावात्प्रोमथा
वायो भ्रेमात्तमः शब्दस्यावंपकारत्वोभमात्याविहारस्तत्कर्मकारेण २२ पं चेष्टिति कामजय विषये अभिनिवेशो सति कृपतो
महेश्वरस्य जयात् स्ववशीकरणाद्धेतोः येन क्रोधेन परेण प्रारब्धविषये प्राप्ते स्वजयसमभवस्तत्परा भवतारंभमस्यः म
उत्येवं न्याभी रूपरेशांगीकृतः अन्यथा योजेतुम शक्यः सोभ्येन विग्रहे तो यस्य भवति तदा जय्योभवती तिनीत्युपदेशः अ

का॰ गै॰
२३ शो॰
५

नयनं तिमेहं भक्तं मोहं तेदेवास्त्राजन्मो पेदद्गुः हि नस्य क्रियस्य चानंगीकरणात् अस्माभिः ० भावरित्यागात् त्वंहं तेनाश्रमे
ते देवा मह हे सुयं जाति २९॥ ॥ स्वः स्वरति मम मोह स्पेरकाला लिणामदर्वो अथ स्वास्थ्यमेन त्वाभि मानात्त्वोपदेशा
नंगीकारात् श्लिष्टि भूताएवं भ्रतां जनाउ न्नर्थे लज्ज्ञा विनेपकुटुंब नयकर्दमेगुप्ति तामपि मेनसंतेयुक्ताः किं करिष्यति इदं क
लत्रं किंवा करिष्यति अस्य सेवादेः किं भविष्यति इत्यादि भकारणा श्रुनादिग्धान मम मात्रपात्र। शिष्यदरपरायणाः सेनः प
रेग्रा विश्रान्तिसंनिहित इति यावत् जातस्यापि भ्रुवो मृत्युरित्यादि व्यवनमा प्राणापादरापि सन्निहिते प्राणत्यमवेज्ञाते सति
सन्निपातादिनाञ्चानुरते पि वा स्वः प्राणप्रयाणेनिश्चिते मत्यपि संसार समुद्रतारकं स्मरहरं न ध्यायं ति किंतु प्रकारेण
मरणसमयेपि कुटुंबचिंतामेव कुर्वतो यथार्थः इदमपि महल लक्षणं जंबाले निमग्ना। अतोपि किमपि न स्मरंति स्वः स्व

स्वः स्वप्राणप्रयाणेपि न स्मरंति स्मरद्विषं मया कुटुंबजं बाले बालिशामुपासितः ३० तं मा गलधनिर्वाणाश्चा
नदेपमयात्मनां अनंतमाप्यति अन्नकःपः कमलवदुज्ज्वलं ३१ प्रसन्नचारित्रस्यापि यत्नोपदेश यया त्रयोप
मुपजीवेन्नि कोपलोभमनोभवाः ३२॥

इति श्रीकाव्यांधिः स्वः स्वप्राणेति पाठे स्वस्य प्राणान्नाशिप्यः एवं विषमिति कर्मत्व विव
क्षया द्वितीयाद्विषइति पाठे अयोग्यमर्थे ति पष्ठी ३० तं मामिति योगोहं न लब्धं निर्वाणं विना पायेन सज्ञानं तपोदोषस्ते नयस
त्नमुक्तं आत्मनामनोयेषां तानिनां वष्णि ष्ठादीनां उसां उज्ज्वलमपर्यंतर्निर्मलमप्यंतः करणं यो न प्रकटं लाप्यति मलसहितं क
रोति मोहिताः कामाधीनाः सत्तोज्ञानिनः पिविष्यास्मि नादयः स्वमनो मेनकादि देवागमनाय वर्णं च कुः एवमुज्ज्वलस्यापि म
नसोमोहेन मालिन्यं कृतं शानिनामपि चेतांसि सीतादिमार्कंडेयवचः प्रमाणं न लब्धः साक्षात्कृतः निर्वाणे योगियोगी मोतोप
योगी ज्ञानरोपनपः स्वमकामज्ञानतपः अज्ञानापस्तु वांछितं ज्ञानरहितानामिति। वाकिं निवेकजलवत् प्रणाम स्यापि ल
स्पृशेषस्वरूजलं सुधायवलितानां पेटदोनांमर्थं मलिनयति ३१ प्रसन्नेति प्रसन्नचारिवनस्यायीवानप्रस्थो यतिः संन्यासी एते
त्रयोप्याश्रमिलोक्यहि पंचदस्य यथा शमाः श्रद्धा स्नापर्थं उपजीवंति सेवंते स्या त्रयोप्याश्रमिणो ज्ञाने मन्येन चाचा हं गृहस्थोरेव

एल
५

एकेति ब्रह्मवधादिपंचमहापातकेषु मध्ये एकस्य महापातकस्य य यो ब्रह्मकरणे काममेण कारणभूतो यस्मात्स एव तावत्का यकारित्वात्कोपकामौ लोभस्तत्र णतुल्यावपि न मन्यते यतः स्वयं पंचापि महापातकानि न रकादौ नैकारयन्नकोपाद्धयोपि ब्राह्मणो हन्यते तस्यैकस्य ब्रह्मवधमतिहेतुत्वं धनादिलोभाच्च ब्रह्मवधः सुवर्णस्तेयं च रससलोभात्सुरापानं कामलोभात् स्त्री निजाति मद्यपितधनलोभाद्गुरुतल्पगमनं रं एवं सर्वत्र लोभादेतेषु तु मिश्रपसहस्रसर्गः इत्येवं लोभस्य पंचापि महापातकानि मतिहेतु त्वादधिकत्वात्कोपकामौ त्वकिंचित्करौ मन्यते तामन्यमप्यधिको लोभ इति भावः एकयानि दुष्कर्त्मनोभावः सर्वत्र यस्यां यस्या इत्येकस्या लस्य ष्टेवं निपातः तत्त्रोइति मन्यकमेत्यनादर इति चतुर्थ्यां वैकल्पिकत्वात्पन्द्वितीया २७ यः सर्वेति योला भः सर्वेन्द्रियाणि बहिर्द्रियाणि सम्यग्नियच्छेव विधः प्राणं गंधलुब्धं च तुन्नलुब्धमिस्मादिकार्येस्तथाः वदुन्यानिजितमवलं

एकस्मिन्कारणे हत्वा महापातकपंचके । मत्तोऽमनात्कोपकामौ यः पंचकारयन् ॥ २७ ॥ यः सर्वेन्द्रियसंयम्यापि जि कोऽवकवलं वत्ते तस्याभाचार्यकं यान्त्यापदवे याटवेऽजितुम २८ पर्यंतव्यामग्रहं तमेवं वधुमवोधनाम् । मन्यमाग्निष्यनोगंतंपारमे संतुदंतते २९ ॥

वृत्तेविं कर्त्तं स्यांति का यां यान्त्यापदवेयान्त्यापदं सचारी शिष्यस्त स्यैपदवे पदत्वविषये यान्त्यापदवे पातिकुशले त्याचार्यके गुरुत्वमपि तु तुल्यस्येवारीतिः अयमर्थः तामयां यः सोलोभदुर्जं नं विपियवाक्यरचनायथस्मामनिपणं नदि गुरुतां विधातुमिवतस्याभ्युपणा लिखकवन संभा यणभा संकर्नुमिव शि ष्याभ्ररस्ता मतिर्गासेवत स्यार्थः लोभवण तस्की पिया न्यामियनामानि स्तेतिभावः यान्त्यापदवे पदव इति पाठे पुरुभे द रायथयो न्त्यावटवे सर्थः यान्त्याचाटुपदवी यर्थः यान्त्याचाटुवे विषयेजित्का यां विषये स्यागुरुतां विधातुमिवेत्यर्थः आचार्यकमितिएवं वत्स तटवेपद्वेइतिभावितव्यं स्यात् २८ पंचभिःकुलकं पर्यातमिति दिवासमांमातापित्रादिनाकृतनम नोपनीसतंक मैकुरुत्यसमाकारणं दिरयांमवर्तनामनेगानुक्रोण्यतोऽसानमदुलेत धान्यालोर्कमात्तिकमपिस्ज नत्वेवानात्मभूतानिजगान्यपि देहद्वियादेनिम्मनात्मविद्याविलासवणादात्मनत्वेनमतिरयमहस्त्रयोवोध्यमानमपि

नीकस्य कर्णेन कर्णेनानुवर्णनाकर्णग्रावाप्लवः स्यादन्यस्मिन्नश्मनि वृर्ध्व इति नेदगुरौ उच्यते मर्या दया रणेऽच ज्ञास्यामिनी स्यर्थः ३६॥ ॥ तान्येवर्णनाद्ग्रावेति ग्रावोन्मज्जनवत् ग्रावाः प्लवन्तीति प्रतिपादित पाषाणतरणवत् ज्योतिष्टोमा दियज्ञानां साध्ये स्वर्गादिफले तिज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेतेत्यादिश्रुतीनां सत्यताप्रमाण्यं प्रति ग्रावोन्मज्जनवाक्य स्य प्रत्यक्षबाधितत्वात् याग्गानन्तरमेव स्वर्गादेरदृष्टत्वात् ज्योतिष्टोमादियागप्रतिपादिका श्रुतिरपि प्रत्यक्षबाधितत्वा च यागश्रुतिः प्रमाणं प्रत्यक्षविरुद्धत्वात् ग्रावोन्मज्जनश्रुतिवदिति प्रयोगः तयागश्रुतेरपि स्वर्गाद्यवसत्येति च यातैर्थस्मृत्रैर्विरुद्धविरुद्धत्वादन्यायासत्यतेत्यर्थः एवमग्रेऽपि वेदवाक्यानां श्रुतित्वाविशेषाद्वन्ध्याप्रामाण्ये त्वेदृशी न ह्यन्यकार्यायत्तयेन कारणेन पञ्चपाद दोषकं विध्यति कमपि याक्रामाध्यायदृष्टाचारमार्गः इति लोकोक्तोऽव

ग्रावोन्मज्जनवद्यज्ञफलेऽपि श्रुतिसत्यता । काऽऽस्था तत्र धीराणां कामाध्याय इति लोकोक्तिः २७ केनापि देवपि सत्त्वे न ज्ञाते सत्त्वेन हेतुना यद्वेदमर्मभेदाय जगाद जगद् स्थिरं २८ अग्निहोत्रं त्रयी तन्त्रं त्रिदण्डं भस्मपुण्ड्रकं प्रज्ञापौरु षनिःस्वानां जीवा जल्पति जीविका २९॥

इत्यस्यार्थः श्रुतिमात्रस्याप्रमाणत्वात् ऐहि यजमानस्त्विजां कुतिश्चिद्दाति य क्लेशं चर्यं तदप्यप्रामाणिकत्वात्त्यजेतेति भावः धीराणां उपहासः इति भवतीत्यर्थः २७ केनेति केनाप्यज्ञातन ग्रावाद्यसत्त्वेनानिप्राज्ञेन जिनभट्टारकेण वेदस्य मर्मभेदाय रहस्यभेदाय ज्ञातमर्मणां वेदमर्मभेदके तु मारक्ष इति यावत् कृष्णमतस्वादयः स्मात्सत्त्वेन हेतुना सत्त्वरूपेण लिंगेन यते सते तन्त्रलिंगेन यथा पटरस्यादिरूपेण जगद् स्थिरेत लिंगे जगद् भस्मादिसत्त्वलिंगेन विप्रस्य [illegible] त्वा तिशाभ्युभयले हगतस्थिर मे कर्मकर्तारमधिकारिणमाश्रित्य वेदे विहितानां विधि निषेधानां निराश्रयतया वेदस्याप्रामाण्यप्रतिपादनं वेदमर्मभेदः इत्यर्थः बौद्धसिद्धान्तानुयायिनः बौद्धा वाक्यस्वरभयाद न्योन्यं अयं वक्ष्यमाणः सर्वसाक्षिणः चार्वाकएव वा स्वमते वेदाप्रामाण्यं बौद्धसंवादेन दृढयति केनेति सत्त्वेन हेतुना यस्मात् केना पि लोकोत्तरप्रज्ञेन तेनैव चार्वाकेन वेदमर्मभेदाय बौद्धेन ज्ञातं तदीयमतांगीकरणात् तद्रूपेणैव ज्ञातमित्यर्थः जगादेति पा

वधार्थं तेन तस्माज्जयेष्ठोऽयं हास्यमो इति तस्मान्नैव चानात तैलस्यौ रूपस्य वाप्रालयधारणं कुर्वंति तथा क्रोध लोभमनोभवाद्येभोग्यं सेवते यंलस्यो रूपवास्यराग्यं लभंते गन्ध एव क्रोलुब्धः कामी च भवति २२॥ ॥ जाग्रतामिति यो मोहः जाग्रतां सा वयानानाम पिनिद्रा अवि वेकरूपं निश्चेतं यं यथायः पश्यतं भ्रांतस्तु यज्ञानवतामपि अंधता च स्वरूपाच्छादनात् दृष्टस्वरूपं नामावरूपसदसद्वस्तुग्रहणं संसार स्यानित्यत्वं रूपता जानतामपि तद्धरित्यागहेतुत्वात् नामरूपं इत्यर्थः तथा मा श्रुते वेदशास्त्रादिग नैसत्यापि हृदये न ज्ञेयात्मा नरूपं जानं विविधं निर्णयं रूपं इत्यर्थः तथा म श्च प्रकाशे सोरा ज्ञेमच्चा स्वभावाल्लोके सत्यविद्वस्य यस्पर्शो छादन रूपत यां यकारस्य प्रकोष्ठ प्रतिप्रति वेधके इत्यर्थः २३ कुर्वंति तमोगुणजुषा अज्ञानरूपेण तमोगुणसेवि नायेनमो हे नरस्तेजेग तन्नयनकामो नालज्ज तत्कश्चतमोगुणजुषा आप्रिहततमोगुणेन संसार केण द्वैरेण दृष्टेणाय कालतया भाव्युद्वेग संयुक्तसैन्यं जयतामपि निद्रया पश्यतां मपि यो यता अन्ते संत्यापि जाग्रं यः श कार्येति चमत्मः २४ कुरुसैन्यं हरेणैव स्थागत ज्ञा नेनार्जुनः दृष्टेन ज्ञानकामस्तमोगुणजुषा आगत्य चि कितानिवि दै सा चाः परिचयाद मी अन्ये नकेच नाचद्रेमनः कंचुकमेचकाः २५॥ तत्रोमुण्मवार्णो यौ सैन्ये प्रवर्णमुपेय्य विकास्या कर्णयामा सुस्तेव र्णो नकरं क वृशानं २६॥ पश्चाद्विनाशायन अर्जुनरथमया दृतामस्मि भावेन तजो यथा नायत्र्ये नक्र न सपश्चात्त्वेन हननेद्विज ज्ञायुक्ता सातुका मरस्य जालेत्यर्थः मत्स्य एव कामपरवशो भवतीत्यर्थः ईश्वरः प्रकृत्या कुरुसैन्यं पश्यतेन हंति पश्चादर्जुनः शरेण तिद्रो णपर्वकण्या २४ कुलकं चिकिता यति आभीकामा दृयः कतिचित्कतिपये दे। वैरिन्द्रादिभिः प्राचः सर्व जाता परिच यात्पट्टुतरात्संसर्गात् चिकिताः चिरं निश्चिताः द्वैवनामणिकाया या यक्रता त्याचि वः परिचयः अन्ये तदुपजीविनो वोप्रा दयः केच न विशेषेण न ज्ञाताः यतः आद्यं उत्तिसामभिव्याप्य मर्या दो कृत्य वारं न सापाप नरूपे णकंचुके न मेचकाः श्या मवर्णाः यो हि नीलवस्त्रादिना आवृत देहः सविशेषतो न लक्ष्यते पया मत्वान्नत्ववत्यर्थः २५ तमेति उक्तं ऐरक्त मर्याद स्व र्णो यो समुद्र अपातितं यो सेनेस्थितं कलिसे मेघवर्णं माप्यमपं उपेय्य विसामी प्यंगतेसन्निदेवाः केसाप्यनुपेलक्षिताः कास्य या

का॰नी॰
१७टी॰
७

न्यायदानदेति च पाठः संस्पृष्टकुलयोः पित्रोः स्वं तत्कुलानां दोषाभावेन कृत्वा ऽदोषा जातिः । तत्रापि तु महति कुले कस्यचिद्विशेषस्य भावात्सर्वापि जातिः दुष्टैवेत्यर्थः इति व्याख्याय उच्छृङ्खलस्य सामर्थ्यात उच्छृङ्खव्याहारः एकस्यैव वचनादिति शम् ५० ॥ अन्यदप्याह कामिनीति यस्मात्कामस्य व्याप्तत्वात् स्मृत इति वचनात् स्त्रीणां पापे तथा ... एकामानां कामिनीनां नाभाजाती यानां वर्गः संघः तस्य संसर्गेर्या लेसवेधैः कृत्वा कः पुरुषः संक्रान्तमविष्टपातकं येन वियोनाविनु संवत्सरेणानुपततिपतिते न सहाचरन्निति एतस्मात् कृतपातस्त्रीसंसर्गात् सर्वोपि प्राणिसंक्रान्तपातक एव तस्मात्काम्यते कामः फलं तेन सामरदितं एका दस्युप्रवासादिनं तनियमो यस्य मदवेन कृत्वा स्त्रीणां निःफलं प्रतयस्य वातकजात सर्वोपि लोकः मोहाद्विचाराभावात्तु सेवते यावत्ता अश्नाति न भुंक्ते एकादश्यादौ नैष्ठिकवस्मात्तितोयीदोहाकं ऽस्वयं प्रवृत्तिस्त्वपि स्त्रीमयचारादि दोषासंसर्गात् स्त्रीणां प्रवृत्ते

कामिनीवर्गसंसर्गैर्नैकः संक्रान्तपातकः नाश्नाति स्नाति हा मोहात् कामक्रामभिरं जगत् ५१ ईर्ष्या रक्षतो नानैष्ठिकं कुलस्थिति दाम्भिकान् स्मरांधत्वाविवेषे पितृथ्यानरमर्दतेत ५२ ॥ पितृष्टसंसर्गात्सर्वेषां पातकित्वात् उपवासादिकृत्येवकरोतिकेवलं प्रयासएव तस्य भवतीत्यर्थः तस्मात्स्वेच्छाचार एव कार्य इतिभावः चार्वाकमते विधिनिषेधाभावान्नैष दोष इत्यर्थः तेषां सदोषत्वाज्जातिरपि सर्वा सदोषैवेत्यन्त भवति अभिलाषेण कृत्वानु वृत्त यस्य एका दुर्यायामो जनाभिलाषे सत्यपि न भुंक्ते अभिलाषे सत्येव मा भावात्स्याद्वै स्त्रीनिवृत्तिः स्यात्तिच तीर्थादौ तत्सर्वंदृथैव कामोपहतत्वादित्यर्थः वहिःशोधयेत्वेतरमुक्तं हा मः क्रामो मः ५१ ईर्ष्येति ईर्ष्यया सहनत्वमात्मेणैव हेतुना नानारीरक्षत स्तासां परपुरुषदर्शनमपि कर्तुं अप्रयच्छतः कुलस्थितिमात्मेव एवा द्विजातेर सां कुर्पाणाव स्थानेतद्वयेणादंभेन चरति एतान्पुरुषान्स्त्रीरक्षणएव कुलस्थिति मन्यमानान्नैष्ठिकतेनिंद्याः निंद्यत्वेदांभिकमेवहेतुः किंभूतान् स्त्रियः पुरुषास्त्वविवेकप्रन्याः यतः अत स्मरांधस्य भवेस्य साधारणेः सत्यपि तथा नारी वन्निवेधेन न संभरत्वेतः परदारसंगादनिवारयतां न द्विजातिसंकरो नारीणामेव व्यभिचारेणायतः ताएव रक्षणीयाः किंतु रूपाणामपि व्यभिचारेणायदिरक्षणीयं तेन हि चयमपि चैवं क्रियते तस्मात्स्यत्तरसैव र
तु

7

राम
७

ठेयस्त्वधिसत्त्वेजगत्स्थिरंजगादेतिव्याख्येयं न्यायिकत्वेसिद्धेयेनपापेनतसन्न२लवेतिकिंमितिपापाङ्गमिताद्विपकरणाद्गे
यं ३८॥ अमीतिनित्यंकाम्यंचसायंप्रातर्होमरूपंअग्निहोत्राख्यंकर्मत्रयीचतत्रमीमांसावेदत्रयबोधवाक्यत्त्रंवेदाविद्वितो
न्यायिककर्मकलापः तथात्रयोदृष्टाबन्नतस्याशुपतनत्तत्तथाभस्मनःशुद्धंतिलकोयत्नेवेविधंवादिनतमेतन्नसर्वमज्ञायाः
हेतुः पौरुषेणसामर्थ्येणतोत्वण्याप्रज्ञयानिःस्वानांहीनानांप्रज्ञयापौरुषेणच्युताहीनानांवचनेन जीविकाचबलात्कारहेतुमस
मर्थानांपुरुषाणांजीविकाजीविनोपायः तद्धपथारणापर्मण द्रव्यमर्जयन्तुमेवनत्नुत्मात्विकोधर्मः परलोकसाधनमित्ववद्मा
माणवादिनांभवतीतिजीवोबृहस्पतिर्जल्पतिवदतिवाक्यार्थं कर्मतंडुकं तेनैवन्याग्निहोत्रंत्रयोवेदास्त्रिदंभस्मगुंठनं बुद्धि
पौरुषहीनानांजीविकेतिबृहस्पतिस्तस्मादग्निहोत्राद्याप्रमाणमतिभावः जीविकेतिधात्वर्थनिर्देशोलमुल् ३९॥ ॥इद्धा

शुद्धिर्वंशद्वयीशुद्धौपित्रोःपित्रोर्यदेकतः तदन्तकुलाद्दोषादद्दोषाजातिरस्तिका ४०॥

नींत्रास्तणादिजाति
धर्मानसहमानोजातिंदूषयति शुद्धिरिति विशुद्धमातापितृजत्वे हित्रास्त्रणादेर्लक्षणंसाशुद्धिर्दुर्निरूपायस्मात् पित्रो
र्मातापित्रोर्यौपितरोमातामहपितामहौमातामहीपितामह्यौ चतयोरेकतः अन्यतरवंशद्वयोशुद्धोसत्यांएवंतयोरपिपितृपिताम
हादिमातृपितामह्यादिमातामहमातुःपितामहश्चमातामहीमातृः पितामह्यादिशुद्धौसत्यांएवंत्रास्तणयावत्सर्वंशुद्धौस
त्यांशुद्धिः परीक्षणीयात्तस्मादनंतकुलाएवमपरिमितवंशभेदाः तत्तद्दोषदुर्विज्ञेयशुद्धसंतानस्त्रीपुंसपारंपर्यंतयाशुद्धःसं
देहादिंदूचंद्रादीनामहल्यादीनांचपुराणप्रमाणेनव्यभिचारदर्शनाद्शुद्धेर्निश्चयाच्चजातिसंकरस्यापाद्धेर्यात्वाज्जातिर्दोषाभा
त्तिश्चपितुनकापिपदार्थः अयमर्थः तांनाश्नीयात्तमेयतेः स्वजनैरपिकोहिजानातिकिंकस्यप्रच्छन्नेपातकंभवेदितितथाअनाद
विदसंसारेदुर्वारेमकरध्वजेकुलेचकामिनीमूलेकाजातिःकल्पनेतिपारिकल्पनेनस्मात्स्वकोलीयानित्वात्स्त्रीश्चपित्रात्तयोर्दुष्ट
एवेतिजातिधर्मान्विहायस्वेच्छाचारंकुरुतेतिभावः यतस्तस्मात्ब्रास्तणमनंतानांकुलानामदोषाणांदोषाभावाद्यभिचारादि
दोषरहिताजातिःस्यात्समाकापिनास्तिश्चपितुनकापिएवंएवंपित्रादिव्यभिचारादिदोषात्सर्वापिजातिर्दुष्टेवेतिव्याख्यासा १

वा० तै०
९७ प्री०
८

ऽल्पोपकुल्ये न कर्मणा पापः पापेनेत्यादिश्रुतिं दर्शयति "पापादिति पक्षगतानामसर्वेषामपि तेषां स्वार्थः तत्सम्भा-
व्यतः स्वरूपतोऽनिष्टं चाचरणजन्यपापानां पातनं दुःखोत्पत्त्यादिफलं विहितानाचरणजन्यकर्मणोऽप्युदः सुखोत्पत्तिः
इति श्रुतिः। आह सांख्यादिमतप्रसिद्धं दुःखं पापस्य फलं दर्शयति चेत्। यथा मालेपातभयात् स्नानं कुर्वतो भयं दृष्टम्
न सुखजनकारिणः प्रकृष्टस्य तदानीमेव दुःखमेवानुभवति। न विरलं पुरस्सरमादिपापकारिणः स्नानमेव सुखं भवती-
ति वैपरीत्यमनुभूयते। अपि च वेदश्रुतिः श्रवणमात्रेण न तु तेन किंचित्प्रमाणं किंच मन्त्रस्य किं नाम विषयमिति को वदेत्
यो बलवान् वैपरीत्येनानुभूयते तत्समाचक्षते प्रत्यक्षमेवाविषयं यो यद्बलाबले स्वयमेव व्याप्त्यालके प्ययतमवतरेव
विचारयितुं युक्तम्। प्रमाणयोः परस्परविरोधे सबलत्वेन दुर्बलत्वेन च व्यवस्था क्रियते तत्र श्रुत्यपेक्षया प्रत्यक्षानुमानविरो-
धे प्रत्यक्षबलीयस्त्वात्। इति निश्चित्य पापात् सुखमनुभूतमिति पापं सर्वैः कार्यमिति भावः। प्रबलदुर्बलत्वं व्यवस्थापकन्यायस्या

पापात्पापः सुखं पुण्यात् सर्वतो स्फुरितिश्रुतिः। वैपरीत्यं गतेऽस्मिन् न्यायात्तु बलाबले ॥४५॥ संदेहे पश्यते देहे सुवि-
वि क्रमेत जिनं यदि। त्यजत श्रोत्रियाः सत्रे हिंसा दूषणसंशयात् ॥४६॥ प्रथममुपहासः ॥४५ संदिग्धे विपरलोके।

स्वर्गाद्यनुभवे सिद्धे स्यादिति पश्यामः पश्यति संदेहे इति। तत्र तत्र अग्निचरितत्वात् कुतश्च मरणानिश्चयात् पापेन को-
पेन न्यायानरकनिरयादिदुःखमनुभवति। दृश्यते च देहान्तरे सन्ततं दुःखं न्यायदेहप्राप्तिस्तस्य स्यादित्यत्र कामं याज्ञाति वादिवे
मति यत्त्र स्वान्यदेहाभेदे देहान्तरगामिसदेहसन्तापिपापिनो विद्यायाः परिहर्तव्य इति न्याय्यं यदि देहान्तरस्याप्तिः पापफलं दुःखमनु-
भवेत्। तद्बुध्या यदि जिनं पापं कर्म सर्वथा न कार्यं तत्र हि सम्यक्क्रिया श्रुतेरध्यापिनो वसिष्ठादयः सर्वे यत्र स्वयमेव कर्तुं यागं त्यजत
रुमेवेत्संदेहः तत्र पशुहिंसायाः संवलितो दोषस्य सद्भावात् संदेहात् न हिंस्यात् इति हिंसा परमो धर्म इत्यादिश्रुतेस्तु विधायागे पि हिं-
सा न कार्येति विधिबलाद प्राकृतपापस्य न्यायतः साक्षात् वत्यन्ये इति संदेहे यागीयपशुहिंसा चेत्यागे हेतुः स्यात् तद्भ्रमप्रसिद्धिः किन्तु निषेधे
वस्यादिति प्राधिकोपिदोषः परिहरणीय इत्यनेनायेन यागमपि त्यजते न चेदे वं पापमपि कुरुते ति भावः। संशयादिति पाठं सर्वथा
नैव

॥

त्सेजातिसंकरस्यैव तावद्व स्यात् तुल्यत्वियत्पभावान्नारी मात्रं रत्सेनेति वांछेमएवेत्यर्थः तस्मादीर्ष्यात्यक्त्वा न स्यके पत्न्या
स्त्रियां रत्नीणाम पि न रतं रेमवृत्ति मत्तं वैधमा कुरु इति तिभावः ईर्ष्याये मनेनेर्ष्या वा नादेतुः न तु धर्म इति स्र चितं अयथा च स्त्रीरांधस्त्वा
विशेषे पि नारी रक्तं नो अत्र कापतिभ्यः स्त्रीं त्वेक मेवस्थाः कुर्वतो नरं तु स्त्रीवद्दस्त्वनः स्त्रियापपाप एवपाति स्त्वयान रस्यैके वस्त्री
न कि तु वर्ति कुर्वन्नितस्मादपि नित्या स्तेन अत्रापि ईर्ष्यैव हेतुः ४२॥ ॥ परेति परदारे भ्यो या निवृत्तिः ताः साध्वेन दूरस्याः किंपु
नः स्वस्त्रमाइ लिए तदर्थं प्रतिपादकं पाश्च सत्यं पत्वं च न नूपो दंभोहल्या या गोतमस्त्रियामस्त्रकीड काम केलिसक्ते लोभेन त
साये एवं दंभो लिपालिनेंद्रे एवं सप्रमात्मनेव नाम्नाहत उपे चितः परदारगमने न प्रायश्चित्तविभागो तेन दूषितः अय प्रतितत्कार्य
मिति उपदिष्टं लिख्यं तु तदेव कुर्वतो त्युपहासो पि सूचितः अहल्यासंभोगलंपटं इंद्रवद्दो मिको न्येपरदारपराङ्मुखाः

परदारनिवृत्तिर्या सोयं स्वयमनादृतः अहल्याकेलिलोलेन दंभोदंभोलिपाणिना ४३ गुरुतल्पगतो पापकल्प
नोत्यजत द्विजाः यथावः पत्युरत्युत्रैर्ण स्थारस्येदेयहः ४४॥ सर्वेपि दांभिका एवेति भावः वन्द्रहस्तत्वात्परदारमर्षणेन हु
न नाच्चत स्मादयं पापत्वेनो मनिषेधो न भवति किं तु पालकत्वादेम एवेत्यपि ४३ अन्यच्चाह गुर्विति भो द्विजाः एषु गुरुतल्पगतो
त्पित्रादिभार्या संभोगे विषये पापकल्पना न सत्यम यः एवस्ते न तत्र वगुरुतल्पगः महापातकी नाइत्यादिव चनानुरोधे तादिपाठ
त्सितु शुद्धस्महापातक संभावनौ त्यजत यस्मात् शेषौ पूर्देसंभोगे अत्य वैरतितरां गहोऽमिनिवेषाः श्रूयत इति शेषः वेदादिपाठ
मात्र हेतु सतेर्दव गुरुत्वेन स्मान्तुज्ञायां प्रमने चेदृस्पदो पालेषो पि न तत्स्वरूपे यस्मपि गुरुतल्पगमने काम कुरुते तिभा
वः यथा कं राज्ञिय मिलित्य मित्राः पापापाः समृस्मृताः राजानं मन्त्र वर्जितंय या राजा प्रजा चेति अयमप्युपहासः गुरुशब्द
छलेनेव मुक्तं मद इति पाठ उत्सवः अयथाच्च तेजः पम्मदा गुरुतल्पगमने पि पत्यसद्गुदेयत्येव न तु पतिन इत्यर्थः इंद्रादि बिकृते
वोच्यो विप्र मुखो द्विजास्ति इति तेषां संबंधनेन दक्षेति पार्थिवाया गर्भेषु त्या प्रतत्वात स्वीकारार्थं सोपमानि मदीदृशंति वृत्तेयणे
महाराणारेम सरमे लो तेजः मकदिन अनं नरे न सताणो गुरु भार्या भ्याति तो पि गर्भ जयुवं नप्र हो नवा मिति [illegible] तथा न लपेचपा

का॰नै॰
७ टी॰
९

स्वात्मरमेति ॥ मोक्षी पर्यकाः संप्रदायागतविद्याः स्वयं त्वस्मिन्पूर्वोक्तमधुवृवनरूपस्वेयागम प्रतिपाद्ये प्रमेये अस्मात्मारामस्यादिति
वार्ये विषये विचिकित्सवः संशयालवो मास्त भवथ इदं कार्यं न वेति संशयः परित्याज्य इत्यर्थः मनुनाप्युक्तमाचार इत्युक
र्षप्रतिपादितमिति ॥ अमरत्वाप्यनादर पराश्रमाभवतेत्यादि किं कार्यमित्यत आह स्वयं यमानेदपरदारगमनादि इच्छ्य
तेन स्वच्छंदं स्वेच्छया निःसंशयमादरेणाचरत आत्मारामस्यादिति श्रुतिप्रामाण्यात् सर्वोक्तस्मृतिप्रामाण्यात्त्वं संश
यं परित्यज्यात्मादरेण यदिच्छया स्वमपनुत्त्वेव मिमीतेति भावः अस्मदादिप्रमेयत्वपि निर्दोषपरास्त्वपापित्वागमेनिद्रान
मुक्तेऽस्य पिनाकं इवितमानि स्नुवंयकत्ततानुकृतो पंथनागमेन चरतेति कृपयुपायापायो वालोऽर्थतस्मादस्वयंठ
न ५० एवोक्त श्रुतिस्मृती नाम यमज्ञात्वा त्वयैवमुक्तस्याप्यल्पनपरामालभिसाधकमाह श्रुतीति श्रुतिस्मृत्यर्थवा

त्वागमार्थविमास्थास्मिन्नीपिकाविचिकित्सवः तेन माचरतानुं स्वच्छंदेयं यमिच्छ्थ ५० श्रुतिस्मृत्यर्थवोधे
भक्ते कमत्वे महापियां मायाबुद्धिवलापेत्ता सुवोन्मुवो ५१ यस्मिन्नस्मीति धीर्देहे तद्दाहेव किमेनसा क्व
पि किं तत्फलं न स्याद्दात्मेतिपरसाक्षिके ५२॥ धेयमहाधियामप्यौकमत्यं विसंवादः कास्यापि तु सर्वत्रापि संवाद एव

१

बुद्धिवलेन परस्परविजयात् एवं सतीत्याख्या एतदर्थवाक्यार्थमेकरूपेण बुद्धिवलं प्रज्ञावलमपेक्षते एवं मतायपद्धायस्पस्तु
रतिसलदामायोय तिअत एवाद्वैतवादिनः श्रुतेरभेदपरत्वेन द्वैतवादिनस्तु भेदपरत्वेन व्याचक्षते तस्याख्यानुयोन्मुखो
अभावायास्तसाया इत्कि त्वाअयच सुखपर्यवसायी नो नौपसा ऽनादरणीयासे वा गीकार्येत्यर्थः श्रुतिस्मृती नाम स्मृत्याख्या
तएवायोगी कार्यः स्वेच्छाचारमेवकुरुतेतिभावः एकास्मानाविसंवादात्मोमतिश्चास्तु वैपर्यादित्वात्स्वार्थपरम् ५१ तेन्मृता
सो का देनि रत्यादिप्राप्तिः स्यादित्यत आह यस्मिन्निति यस्मिन्देहे अहमस्मीति धीः गौरः कृष्णः इत्याद्याकारः प्रत्ययः तस्य शरीर
स्य दाहेऽस्तीत्यवाप्नुयाकं भेनसा पापेन किं अपि तु पापेन निरयपातादि किंचिदपि न कार्यं तत्रायमाशयः देह एवात्मा देहातिरि
क्तो वायथार्थः कस्यस्त देहेये न देहेन पापफलं तेनस्य विनष्टत्वात् देहात्मवादिनां पापे न किं कोऽपि शंकाते अपि तु न किंचिदित्यर्थः ॥

राम
९

त्यान्यमेवानुरूपं वधेरित्यपि संबन्धमिति चाऽऽरभ्याह य इति यस्त्रिवेदीविदां वेदत्रयवेदिनां बोद्ध्य आकलनीयः नमस्करणीयः सर्व्यासो वि
ष्टतिभारतादे जजल्पोक्तवान् इति किं जातको मायायाः कामान्तोयां रिरंसोः राममायाज्ञातकृतलक्ष्मीलीलायाः अपि रमणाय हस्तधारणा ।
पाणिग्रहणं अङ्गीकरणं च यत्र सात्त्वयुक्ते वन केवलं वाल्मीकिः किं किं तु मासो पीतिपि शब्दार्थः तद्वचनं भवद्भिः प्रमाणत्वात् अङ्गीकर्तव्य
मित्यपि सूच्यते स्मरान्तौ विकलौ दीनौ यौ मन्मथकामयतेस्मि वयं ब्रह्मस्यहा सन्तु विज्ञेया वा सो वच प ब्रवीत् इत्याद्यर्जुनेनोपयात्रा निषये इवे
श्याद्रिप्रसंगे च भारतादौ रामायणे च प्रपंचेन बोधयुक्तो प्रसिद्धं तत्र श्रुणापवर्ज्येकार्यमित्यप्युच्यते उभयथापि दोष इति भावः वेदवि
दामिति कृत्यानामिति षष्ठी ४७ युक्तं न देणाव्यौक्षमेवाह सुकृतमिति सुकृतेर्वा नारायणादेः श्रेष्ठ्या आकलकथं केन भक्तान्ते हेतुनाऽ
प्रश्नाआत्मिकताशपत्येनुचितमेतत् साच श्रेष्ठ्या सुरतेकामिनीविषयेकथनाके मिति न अपि तु तथा तत्र भावे तद्युक्तं यस्मात्पुरुष

यस्त्रिवेदीविदां वेद्यः सर्व्यासोऽपि जजल्प वः । रामायाजानकामायाः प्रशस्तो हस्तधारणा ॥ ४७ ॥ सुकृतैर्वः कथं श्रेष्ठ्याः सुरतेवः कृ
पानसा तत्कर्म पुरुषः कुर्याद्येनान्ते सुखमेधते ॥ ४८ ॥ बलात्कृतपापानि सन्तु तान्यकृतानि वः । सर्वान्बलकृतानर्थानकृतान्
मनुरब्रवीत् ॥ ४९ ॥

तत्कर्म व्यापारं कुर्यात् येन कर्मणा कृत्वा अन्ते कर्मावसाने एव सुखमेधते वर्धते अनुभवतीत्य
र्थः सुखेनेत्यर्थः जन्मान्तरे अन्यादिजन्यं सुखं संक्षिप्य सुरतजन्यं च सर्वस्य सानुभवसाक्षिकं तस्मान्नारायणादिसुकृतं त्यक्त्वा स
रतमेवाङ्गीकर्तव्यमिति भावः एतेन मासेर(?) पूर्भिरष्टाचपर्णौ नवयसा युवा मात्राः स्तत्कर्म कुर्वीत येनान्ते सुखमेधते इत्यादि
विडंबितं दुरिते चेति पाठे परदारगमनादावित्यर्थः परदारगमनानन्तरमेव सुखं दृश्यत इत्यर्थः ४८ । बलादिति भो द्विजाः
एयुपापानि परस्त्रीगमनादौ विवलादनुमतावसत्यामपि कुरुत तानि पापानि वः सर्वथा निकृतान्यप्यकृतानि सन्तु फल
साधनानि मा भवन्त्वित्यर्थः यतो मनुः बलेन कृतान् सर्वाननर्थान् पापानकृतानेवाब्रवीत् मनुवचनं प्रमाणमपि स्वलान्यपि
कुरुतेत्यर्थः बलादित्यबलादुक्ता बलाद्यसोऽकृतं च यदित्यन्यार्थः मपि मनुवचनं छलेनार्थीन्तरपरिकल्पनया प्रकृते दर्श
यन्नतिवैयाख्यं दिवयति ४९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

का॰ नै॰
९७टी॰
२०

त्रेण स्वोपजीवितं वाक्यं प्रामाण्यं केन वाक्यमात्रेण लक्षणाः कार्यो इत्यर्थः सर्वस्य न प्रमाणकारणत्वात् अनुपपन्नं स्वभोज
नादिसामाय परंपरतारयति तस्मादेव अत्मेति भावः अन्यभुक्तानीति पाठे अन्येषां भुक्तं परम्परा षष्ठी समासः ५३॥ ॥
देहातिरिक्तात्मसत्तिपादिकां श्रुतिमुपपादयति जननेति आतिष्ठेयानि तं प्रत्यं च अन्यत्यात्त्वमसौ तिष्ठ सर्वाण्यमहान
जन्मानि सादिभूयात्मनो जनकत्वं त्यम्प्रसौ तिष्ठं प्रत्यक्षविषयं ज्ञानं तावद्लोकरैश्वर्यादृश्याः पादं प्रत्यक्षविषयादेहः प्रव
मनुमदतिरिक्तः कस्य चित् सिद्धिः एवात्मानं ज्ञानतोजनेन प्रत्यक्षेणायं समस्तो तिष्ठ प्रत्यक्षविषयत्वेन भवतीति सोऽहं स्यात्
ते अहं प्रत्यक्षविषयत्वे नेति परः लोकनदेहः प्रत्यक्षविषयमात्मलक्षणं वस्तु आहो अन्यो कार्ये अनुहो अन्ये पूर्वकं एवात्महृद
नुच्चितमेनादित्यर्थः देहस्यात्मभावे परित्यज्यतास्मिन् आत्मनि नित्यतां एषो नादीत्यात्मपरमात्मनि देहकर्षयतत्र टतिसिलोम
वेदनुकुर्वितिश्रुत्या लोके उपदिष्टपत इत्यर्थः विपलंभकवाक्ये त्वेन श्रुतिमात्र सप्रमाणमित्यर्थः अन्योपि यत्नैः अन्येन

जनेन ज्ञानवत्तास्मीति कार्यं नार्यं त्वमित्युसो त्याज्यते आद्यन्ते वाक्यदेहे श्रुत्या लिप्त त्या ५४ एके संदिग्ध पो स्ता
वत्साविततेन्त्र जन्मति हेतुमाहुः स्वपक्षासेन सांगानत्पेस्याविसः ५५ ~~एकसंविम्बकामनतोयेनतेनिमकोतोनं~~ वैः

रत्नादि त्याज्यति काचादिग्रारयति कर्तृदुयस्याप्यन्नभिहितत्वाद्गुभयत्र तृतीया ५६ ननुपत्रेष्याद्यन्नस्यप्रमस्तोप
लेभान्ज्योतिष्टोमादेरपि फलस्यानुमामान्त्वे तिमात्रस्य प्रामाण्यात्वार्थं यर्त इत्याशंकां दूषयति एकमिति भवनभवना
र्थी संदिग्धयोरर्थयोः पुत्रादिलाभालाभयोर्मध्ये एकं मिश्र मविशुं वालाववन्यो प्रिविते भाविभविष्यति तत्र तयोर्मध्ये लप्या
सतिवा इष्टस्य पुत्रादेर्जन्मनि लाभे सति विदाग्रलोः परवं चनवलुपाः स्वमंत्रादीन्हेतुकरणान्त्सानाद अप्रसाधिः हं
जपादिस्वदर्थे हेतेन चत्वयाप्पुत्रादिलब्धमितिवदंतीत्यर्थः अन्यथा पुत्राद्यलाभेतु तावेव मंत्रानसांगानेन गविफलत
या फलस्य साधकाः प्राचीनपुत्रवियोगादि विपरीतफलकारिणः प्राहुः सामग्र्यो साकल्याभावाद्यथोक्तदक्षिणाभावात्फ
लेनजाते विपरीते च जातमिति परलोः परान्वंचयंतीत्यर्थः तस्माद्दृष्टफलपुत्रेष्ट्यादिदृष्टांतेनादृष्टफले यद्यपि फलत्वकल्पना

अप्यदेहातिरिक्त एव देहे विनष्टेऽपि देहांतरे देशांतरे कालांतरे च स्वकृतं पापफलानां भोक्ताऽस्ति तत्राप्येवं व्यक्तं स किं स्वसात्त्विकः परसा
त्त्विको वा नाद्यः अहं स्यस्य देहविषयत्वेनैव सिद्धेः तद्व्यतिरिक्तालंबनकल्पनानवकाशात् तत्र अहं देवः किं मम स देवपु
नरायातं द्वितीयं दूषयति परो वेदादिः साक्षीयस्तस्मिन् देहांतरे देशांतरे कालांतरे च फले भोक्तरि देहातिरिक्ते वेदप्रतिपादित
आत्मनि तस्य पापस्य निरसादि फलं चेत् स चेत् फलस्य भोक्ता तस्यात्मनेति देवदत्तो रात्मत्वाविशेषादिति यावत् तस्मात् का प्याप्तात्मान रवि
यत्किं न स्याद् अपि तु भवितव्यमेव तेन देवदत्ते न पातके कृते तद्व्यतिरिक्तेनात्मना चेत् फलं भोक्ष्यते तर्हि देवदत्तेन पापे कृते यज्ञदत्तात्मत्वावि
शेषाद्यज्ञदत्तेन देवदत्तपातके कृते तद्व्यतिरिक्तेनापि तत्फलमुपभोक्तव्यं स्यादपापकर्तुरपि पापफलदुःखानुभवापत्तिः न स्याद्विना
शोत्पातकफलं देहातिरिक्तेऽपरभवे पंचत्वमेव सर्वात्मनि चेद्भवेत् तथापि न दोषः दुःखसुखोपभुज्यमानं प्रतिफलं भवति उपभो
क्तृत्वादकारास्य देहे विनष्टः आत्मा तु नोपभोक्तेति फलमेवं पि न दोषः तत्र पापकारिणो देहस्यैव निहत्वात् अस्तोऽस्य चा

मतः स्मरति जन्मानि प्रमते कर्मफलोऽभयः अन्यभुक्तैर्हतितन्निरित्यलं तर्कवार्त्तया ७३॥

पवर्गत्वान्नरकप्राप्तिफलभोक्तेति
स्वेच्छाचारमेव कुरुते इति भावः परापरश्चासौ साक्षी च परसाक्षी स एव परसात्त्विकः आत्मेति आत्मलक्षणे परदेहातिरिक्ते सा
क्षिणि तस्यैव चेत्फलं तर्हि का पि पापं तत्कर्तृ देवदत्तो वा तत्फलं किं न स्यात् अपि तु स्यादेवान्यत्वाविशेषात् तस्माद्देहातिरिक्ता
मानास्येव देहस्य नष्टः कस्य पापफलं स्यादिति भावः परा काष्ठापि जन्मांतरीयदेहांतरे आत्मास्तीति पापफले चेत्स्यात्तर्हि परो दे
वदत्तादात्मा साक्षीयस्तस्मिन्नात्मा तत्राधिष्ठिते देवदत्तादिदेहेऽपि परस्यात्मा देवदत्तादिदेहस्य साक्षित्वात्स्यादेव किं न स्या
दपित्व विशेषात् स्यादेवेति अलमतिप्रसंगेन ७२॥ ॥ अनयपि देहातिरिक्तात्मवादिनं उपहसति मृत इति गतप्रा
णेन देहेन नैरात्म्याज्ञिरन्वयध्वस्तस्य कीनुभवसंस्कारो वा योऽपि प्राणिवत् जन्मानि स्मरेत् जन्मांतरमेजो त्यादिनि ... द्वाः
णोऽभयमित्यादि स्मृतिमते ... सुकृतदुःकृतं पापं फलानि सुखदुःखरूपाणि ... अयः परस्परा ... भोगावाभवैनी
तितदधिकरणमभवेनास्यर्थः तथान्ये ... भुंक्ते ... मतेप्य ... देहे ... निर्भवनीति ... परवेचनमा

का॰ नै॰
१७ टी॰
११

वैराग्यजननार्थमप्यद्वारम् तस्मादिति हेतुत्वमुक्तं श्लेष्माण्यं स्तनौ मांसपिण्डौ रक्तादिनिचयस्तनौ हृदि स्थूयमानादव ऊरू
स्थानि नवनानि निःसारत्वेन तैल्लणीयो वैविध्यवर्यत्यज यन्त्रस्तादृशस्त्रामांसादिमयस्यैवत्ववाथिगाहेतत्सादि स्त्रियोतिनमका
देणनिंद्याः इति चैरिंजनवेचनालोकप्रतारणे का न्यायि तस्य कार्येति भावः स्त्रियो अभिचारिण्यः पापनिरता इति निंदा
वाक्यानि तत्रापि अभिचारिणो न युक्ता इति वा ५८ कुरुध्वमिति हे भिक्षुकाः कामदेवाज्ञामस्य अहिल्या यामज्ञाराः स्मृत्युक्तिर
महात्मत्वेन यो मुख्या प्या याति दितिप्रादिस्मरणोत्तमस्वविषये पादिभिरप्यलंधितः कामएव देवस्तस्य स्त्रीपारवश्य
लक्षणा प्राज्ञा कुरुध्वं यस्माद्वेदोपि स्मृतिसमेतोमभेवाजेइति श्रीभगवद्वचनाद्देवकीयाज्ञा तत्र वेदेषु पापं कामा
ज्ञालिधिकार्हणा स्त्या मान्याः कोऽपि तु देवत्वाविशेषात्कामदेवकार्यो कामाज्ञाधिमान नोदेवे स्पर्धः आज्ञा रूपमपि

तणभीवरणावदम्नवियवनयनवयरनु नवापि तादृशस्यैव काचिरंजनरंजना ५८॥ कुरुध्वं कामदेवाज्ञां ब्रह्मणा
प्यलंधितां वेदोपि देवकीयाज्ञा तत्राज्ञा काधिकार्हणा ५९॥

२२

समानं तस्मात्कामदेवाज्ञामपि कुरुध्वं न त्वेवात्र पक्षपातः कार्य इति भावः यथात्र द्वयोराज्ञयोर्मध्ये अधिकमर्ह
र्णीयस्याः साकाज्ञापि अपूर्ववद्विशेषात्तु च्यपि समे एवे स्पर्धः द्वयोर्मध्ये अधिकार्हणा केति यद्यमेव कथ्यते ति
वन्सादिभिरप्यंगीकृतत्वादैश्वपरिग्रहीत लक्षणकप्रत्यक्षलक्षणसुखहेतुत्वाच्च कामदेवाज्ञैवाधिकार्हणा वे
दस्वोवसादीनामेवाज्ञास्य स्यादयस्य कामदेवाज्ञाकारित्वात्तथ्य यदीयाज्ञा भवद्भिरनुष्ठीयते तैरपि अनुष्ठीयते ।
कासामवेलोसु लराम तुष्ट्यैति भाव इति वा पक्षपातात्तारतम्याज्ञानाद्भ्रमत्वं च वेदाहीतिच पाठः कामदेवाज्ञा
मेव कुरुध्वं यस्माद्वेदोपि देवाज्ञा तत्र वेदविकाकाक्षया अपि तु कामदेवाज्ञैवानुष्ठेया व्रह्मादिभिरपि अनुष्ठित
त्वादिति वा काविगर्हणे ति पाठे तत्र कामाज्ञायां का निंदा कोऽनादर इत्यर्थः देवकीयामहे हि भुजनयोः कुकचे
न्यत्रदेवस्येति च वत्सव्यमिति वत्सव्यवल्कुकछा ५९॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

राम
११

श्रुतिप्रामाण्यमभ्युपगमवादेनांगीकृत्यापि एकात्मवादिमतमनिष्टापत्त्या दूषयति एकस्येति विप्रेषां सर्वेषां परस्परात्मत्वाद् जनितेन पापेन हेतुनानन्तेऽन्त्येनापि निरयादिदुःखे निमज्जतः अनेन दुःखमनुभवतः सतः शोकस्य एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन इत्यादिश्रुतिसिद्धस्य कस्याद्वितीयस्यात्मनः देहभेदेनापि पापाद्युपशोकः ते नैकस्य दुःखितेन को भारो भोगो वा स्यात् पितुः पुत्रे स्वपरकृतस्य सकृत्पुण्यपापानुभवश्चेत् भवेत् एकात्मवादिमते आत्मास्तिक्ये स्वात्मनो यदि सकलशरीरोपाधिकृतं पापसंबंधस्तेषां स्वात्मनस्यात्मीयादिदुःखानुभवावसरे तवैकस्यैव पापेनकृत्वा पापाद्ययरादिभूतस्त्वमेव कोऽसिभारः स्यात् किं चलयेद्यस्तु एवं कृते तत्त्वायेव कृतमिति पापेकृतेपि न दोषो नेति यथेच्छया पापं कुर्वन्ति सर्वे अपि चात्मैक्यात्त्वपरस्वव्यवहारो न परदारत्वपरस्वत्वाद्यभावात् परदारगमनादौ पापलेशस्याप्यभावात् स्वेच्छाचारमेव कुर्वन्ति सर्वे भीरोतात्पर्यपर्यालोचन

एकस्य विप्र पापेन तापेन ते निमज्जतः । कः शोकस्तस्यात्मनो भारो भारस्यात्तद्दुरितेन ते ॥ ५६ ॥ किं ते कृत्तहताद्युप्यात्तन्मात्रे हि फलस्पदः । नस्य तनस्थान स्यस्यात्यायभवात्मनो यदि ॥ ५७ ॥

याविनाभयपरोक्षेणोपहासः तस्मादेकात्मश्रुतिरुपासनपराज्ञेया न तु सात्त्विकीति भावः ॥ ५६ ॥ देवकृताद्यादिकिं न करोतीति किमिति भो देवश्रजके हे तात स्वबंधनात्मकाशात्तद्धृतं अर्वाञ्चितं चंपकादिकं पाण्यं तस्माच्छेतोस्ते तव किं प्रयोजनं भस्तु तदीयत्वे तल्पर्यः हि यस्माद्दः पुष्पं तन्मात्रे कृत्तोयं कृत्त एव वर्तमानमेव फलतिफलरूपेण परिणमते ननु तेन विनापुष्पेऽवचिते फलोत्पत्तिर्यथ एव भवति न त्वन्यत्फलमित्यर्थः अत्र देव पूजादौ विनियोगान्न सा फल्यमिति चेत्तदप्यसत् आत्मनः पालनाप्रतिवलिंगादेः पाषाणस्येव नयतिर्न्यासं यदि चेत्तन्नन्यासे पफलो भविष्यति इत्यापायः तर्हि अन्येनात्मस्थितालोकेऽभिन्नस्य पापस्य प्रकृतेन सदनेद्दे अनन्यास्येवेति बान्यास्ये मवेति किं च भवन्मते भेदस्य पापं चिकत्वान्न रमेष्टस्य सर्वस्य त्रसत्वाच्चेन्नो खलत्यात्मादेस्त्वचिक्कारस्य काष्ठादेवत्वाजापि पृथग्भवतीति स्वाङ्गस्य वपुष्प्याणि हि पयुपहासः इतिभावः त्यासं हत्वेन त्वात्त्वणत ॥ ५७ ॥ ॥ ॥ ॥ । । । ।

का॰ नै॰
२७ स॰
१२

ध्यः प्रयच्छतीति ते रेवेणास्मृतिः प्रवर्त्तितास्यादित्यपांक्तते यं वेदमलेति लोमप्रकमेभिरूत मिति वेदवाक्यान्नामर्थवादत्व
मंगीकरोति तत्र श्रूकानि चिद्वाक्यानि प्रधानानि कानि चिद्गुणप्रधानानीति अर्धजरतीयन्यायः तदस्य एवेत्यर्थः प्रयद
त्तिनो दानमाचरंतीति श्रुते र्मेलप्रतासम्मतिरभिधीयते कल्पित श्रुतिमलत्वात्स्मृतेरेवाश्रुतित्वेनोच्यते यः पंवदत्युशा
खिपाप्रपखिपास्तान्दापयतीति वाजपेयादौ हि सप्तदशा हि स्तिनो रथा दष्य श्रवदक्षिणा इत्युपलक्षणमेतदिति भाव ६१ ॥
कोहीति को हि तद्वेद यदमुष्मिन्लोके स्ति वा न वेति दो हि ती काथान्करोति त्यादिया श्रुतिरमुष्मिन्लोके परलोके वि
षये संदेहं कमेति वात्र स्तवनास्ति वा विनिश्चितं को वेद स्मपितु न कोपि आह न वीति तस्मात् श्रुतेः प्रमाणत्या
त् अमुं लोकं परलोकं लोकः परीक्षकोऽस्मदादिः कथं नात्मप्रत्यक्षप्रमितव प्रत्येतु विश्वासेन निश्चिनोतु अपितु न कोपि
यदि या आस्तित्वनास्तित्वयोश्रुतेरेव संदेहः तस्मात्प्रमाण्यत्यप्ररोभवान्प्रापएव परलोके मन्यते न तु प्रमाणे लोकः के ष्वि

को हि वेदास्त्यमुष्मिन्वा लोक इत्याह या श्रुतिः तत्प्रामाण्यादमुं लोकं लोकः प्रत्येतु वा कथं
६२ धर्मो धर्मो मनुर्जल्पन्न शक्यो जेतवर्जतो आज्ञाग्रंथ इत्यर्थो श्रद्धेयो बुधैः ६३॥ ॥

इतिभावः ६२ स्मृतिप्रामाण्यमपि दूषयति धर्मेति वदन्नपि यया सम्साध्यत्वात् तपोतप्रयान्तीर्थे स्नानाद्य
पाकत्वात् अशेष करणे सेना पुनः हिंसेतयातत्प्रात तदिंद्रियकेशस्य परिहृत्य प्रपत्वोत्सवोनुभवमलत्वात्तेने
मेतोणैका अज्ञे नयपो स्तोधर्माधर्मौ बुद्धि पूर्वं जल्पन्न तु दृष्टाप्रतिपादयन् नराधिपतिः आदिराजो मनुः मुख्यस्मृतिक
र्त्ता न त्वपत्रः स्वयंभुवः व्याजाद्धर्माधर्मौ पदेषास्मृतिप्रणयन विषये ता विधिनिषेधातित्र मनिमित्त प्रायश्चित्त द्वारा
मुंडलस्य राष्ट्रस्य लोकस्य पुरार्थं निमित्तीकृत्य दंडार्थी द्रव्यमभिलाषुकोपतस्तस्मात् बुधैः पंडितैर्मन्वेः मुधा वृथै
व श्रद्धाधियआदृतः अयमाचरणं सुकर इत्यथ मेमेव सर्वः करोति तत श्रुयेन केनाप्युपायेन अर्थग्रहणोपाय
एव दंडो मनुनाभिहितो न धर्मं इत्यर्थः अबुधैरिति वामनवचनेन्त्वा स्मृतिमात्रस्याप्रमाण्यमुक्तम् ६३॥ ॥१

राम
१२

12

स्तोभादेरप्रयोजनत्वं मीमांसकम्मन्यैरिह फलानामिति मद्वचनामप्रयासेन बहुधनप्राप्त्युपपादितं तस्य वेदस्यैकदेशं च न भागमं
शीसोरोदीदित्यादेरोदितादार्थवादमन्त्रनामधेयात्मकं फलाप्रमितानर्थकवचोरूपं चेन्न यद्धेतोर्गौरुरुप्र अप्रमाणस्य
क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानामित्याक्षेपसूत्रेणाशङ्क्य विधिना त्वेकवाक्यत्वादित्यादिना सिद्धान्तसूत्रेण स्तुत्यर्थत्वाद्विध्यर्थवादे हृदयोगाभिहितेति
मतिसार्थक्याभावादनिराकृतत्वाद्वेदत्वादिवेदभागमनर्थकवचनप्रायं चेन्न मन्यध्वे तर्हि बहुधनमपायासमभ्यस्ता
न दुःखजनका न ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेतेत्यादेरपि विभागानपि कर्मभागयाभावेनानर्थक्यात्फलापकरणानन्तरे दुःखसनातो
कुरुष्य अपि तु लोकेऽपि फलापकरणानेव त्वानुरुष्येत तस्मात् सर्वोऽपि वेदो विधिरूपः फलापको वास्तु न त्वर्थे ऽनर्थको न्यायमः
समाश्रयितुं युक्त इति भावः वेदत्वाविशेषे व्यभाग्यमेव वेदस्यैकदेशस्तु रेस्य पर्थः मुखेशाद्वचसानर्थं सकलस्यैव पितुः एकरूपोऽस्तीति एप

फलापमपि वेदस्य भागं मन्यध्वमेवं चेत् केनाभागेन दुःखानविधानपि लघुप्य ६८ श्रुतिमप्रतिपादितमिति मः म
चित्तां त्यक्त्वा च स्वयं मीमांसामीमांसलम्भज्ञो तावदपक्षिपदार्थेनो ६९॥ तात्पर्यं च याचित्तुः त्वानितिज्ञेये ६७ प्रकारान्तरे

ण मीमांसकान् परिहसति श्रुतिमिति देमीमांसायां वेदविचारे मीमांसा परिचयप्रज्ञाम्बुधिर्यं वा तेऽयं प्रतिवेदं मत्य
हे अक्षरप्रमादरेण स्वीकुरुष्व अक्षरमात्रमपि सार्थकं मन्यध्वे तत्प्रत्यादि मांसादिभिर्विराकृततः भान्तिवि मांसः एवं परमनु स
शानविकल्पाः सततस्ता मे वश्रुतिप्रत्यसवेपिनेऽपि पदार्थयतीति प्रत्यक्षपदार्थानां स्वयमात्मनो वोगो नु नमप्राल्यां अपि मदि
शानं विकल्पाः सततस्तामेव श्रुतिप्रत्ययसंवेपिनेऽपि पदार्थपतीति च पूर्वापरविरोधग्रान्नान्यथा एवमपरानुसंधाने विकलत्वा वेदविचा
रा केन विकुञ्च के न त्विलक्षणानां हि सर्वं च कृत्य चकारः पूर्वापरविरोधग्रान्ताग्ध्यः एवमपरानुसन्धानेऽविकलत्वादिदं विचा
रचतुरा सा धीभवतां चेत्तिरित्युपदास सा यमीमांसेत्यादेः संबोधनं मीमांसलत्वेन च एवं लक्ष्य अग्निपात याहि लोकरयंनतु
कुरुष्व अनुरूप इति सत्वितं स्वादिजः यत्र मत्यं यजमानं यस्मात्पनाय दृश्यो तलसमास्यते रकाललभा विस्वाकृत्यं विदित्वा कार्यं
वेतावेलायामेव स्वयं परिपस्वेदस्तिनो वभानं त्विस्मात्पादित्येतत्समेति पादकानि वेदवाक्यानि यजमानस्य अश्रुतानना
धार्यपाठित्वा यावतेऽमत्या ह्रस्मृतिविहितदेयान्तरनिर्देशो न प्रामाणिकत्वं स यजमानः श्रद्धानतया तथैव मतिपाद्यते

का॰नै॰
१७ लो॰
१२

वेति सर्वं विशेषणत्वमुक्तस्यापि व्यासस्य पराधीनत्वाद् अप्रमत्वाच्च तस्य वाणी नैभारतादि प्रमाणमेवेति भावः अन्योपि पंडि
तः प्रभुचित्तानुगुणमेव व्यवहरंतीति न कृद्यमपीत्यर्थः ६४॥ ॥ नेति सभवदेवो यस्या सो भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य देवामसि
ष्यां कामात्स्मरपरवशात्वादनुरागात्संसमासज्ज तत्व व्यवहरतिस्म किलेति उपहासे श्रुतोच अस्मदुध्यानात् तावत् कामादेवं सं
गतः पौराणिकास्तु देवतास्तुतो यन्नेधर्मत्वाच्च तस्यां सुतोत्पादनार्थं मात्राज्ञप्तस्यासन्न इति वदंति तस्याघृणात्त्व
मित्यर्थः तदागच्छ ... पत्यौ स्थिते काले दास्यां रते आसीदिति यत्प्रसिद्धं तत्र दासीरतेपि मात्राज्ञा स्वस्यादि ...:
किं कथयेति प्रश्नः काकुरुपहासार्थः अपितु तत्र तावत्तादिष्टस्तस्मात् उभयत्रापि स्मरपरवशत्वाद् देवप्रवृत्तः एवं विधस्या
नाप्तत्वात्तद्वचनमप्रमाणमेवेति भावः समासज्जत् दंशपसंजेति नलोपः ६६ स्थानी देवद्विजगा भजनं दूषयति देवैरिति

नन्वातुः किल देव्यां समासः कामात्सपासजत् दासीरतस्तस्य सौपुत्रमात्रामात्राप्यदेपि कं ६६ देवैर्द्विजैः कृता ग्रंथा
पंथाः येषां तदादृतौ गौ नृतैः किंनुते पंकं तलोष्यानमायरीनृतः ६७॥ देवैर्ब्रह्मादिभिः द्विजैर्याज्ञवल्क्यादिभिश्च

२३

कृताः ग्रंथाः पुराणानि स्मृतयश्च त एव येषां मवाहरथ्यां वैदिकानां तदादृतो तेषां देवानां द्विजानां चादृतो आदरविषयं
था: देवमधुसूदनाख्यावश्यभजनीया इत्युपदेशपराः प्रमाणमिति याज्ञवल्क्यप्रजार्थमेव तैर्ग्रंथानि मितः तद्वचनग्रंथ
प्रामाण्यात् देवा द्विजाश्चियंते एवं भूतान् ... येते ... भिस्तं ... प्रामाण्यात् ... गोपमुखरूपासुरभिनते सद्भिस्तनः पशो
र्गौरपि सुकाण्यात् आत्मस्वरूपेभ्यो ... हंतायरीकृतः किं नम्रो ... न कृतः किं नस्रपि तु नमस्कार्यापेक्षया
नमस्कर्तुर्हीनत्वात् पशोरपि सकाशद्वनोष्ट ... तमाइत्यर्थः ... यावदिति वा स्वार्थपरपरवचनस्याप्रा
माण्यत्वा द्वैप्रा ... रभिव चनं निर्मलत्वात्प्राप्यमेवेति भावः देवैर्द्विजैः कृता ग्रंथाः येषां वः पंथाः अप्रमाणं
नैभवद्भिस्तत्पपाक्ते तेषां देवादीनां वाग्यादीनां वाऽस्मादरणनिमित्तंगो न तैः नत्तोप्यालोति एवंवृत्ततनतः ...
पलस्थिते काले दास्यां रते आसीदिति यत्प्रसिद्धं तत्र दासीरतेपि मात्राज्ञा सत्यवत्यादेपितो प्यालेति सर्ववत् ६७॥ ॥

राम
१२

पुराणश्रोतॄनपहसति व्यासस्येति दासदास्यभिचारजातस्य भ्रातृजायायां कुतो याज्ञसेनी तस्य व्यासस्यैव कलिरू
पया गिरा तस्मिन् धर्मे परलोके व्यास एव वा अथवा आभावना आस्तिकवद्धि रिमेतत्तस्माद्धुतो यज्ञाने श्वितस्य यत्नाभिकथ्यति
नो वा का विचारचतुराः स्थपमवृथा विरुद्धलक्षणया एवं विगीतेन व्यासेन प्रतिपादिते धर्मे परलोके तस्मिन् वा येषां मा
स्तिकबुद्धिस्तेषां युष्मदर्थं वेतमा इति भावः अथ च तन्नोत्रिकाः कुविदस्तुल्याः श्रव्यो इत्यर्थः व्यासस्य लेकवचने नैव का र
ण विगीतत्वस्य चितमल्लापारिशुश्रूषा भारतादेः पुराणानां चोपहासः कृतः मत्स्यपुराणं तु मत्स्यरूपधारिणा विष्णुना
मनवे प्रोक्तमिति द्वयमप्युपहसति मत्स्यस्योपदेशान्नो युष्मान् मनुप्रमृतीन् को भाषतां युष्मा गिरं स्वदसंवादं कः करोतु यु
तो मत्स्यान्नपि को भाषतां मत्स्या अपि संवादान्तां न भवन्ति तदुपजीविनस्तु हि व्यासभवतस्तु हरे इति को भाषतां युष्मा संवादो

व्यासस्यैव गिरा तस्मिन्नश्रद्धेत्यस्तु स्थलान्त्रिकाः मत्स्यस्याप्युपदेशान्वः को मत्स्यान्नपि भाषतां ॥ ६४ पंडितैः पां
डवानां स व्यासश्चाटुपटुः कविः निनिदितेषु निंदत्सु स्तुवत्सु स्तुतवान्न किम ॥ ६५ ॥

मत्स्यान्को वक्तुमपि तन कोऽपि ष
तो मत्स्यस्योपदेश्यान् जलस्थलचारिभ्यो योऽहिभ्यो मत्स्यास्तत्स्थाः शिष्यास्तन्निदेशकारिणः तन श्वोपदेशकार्यास्तस्योपदेशस्य
हीनत्वान्मत्स्यशब्देनापि नाभिधेया इति भावः एवं कर्मपुराणं तो नाम पहासः अथ च मनुसंबोधे त्वन सर्वविमानवशब्दा
च्याः यथा लक्षणा मत्स्यसंबोधिनो मात्स्यशब्दाभिधेयत्वमुक्तं न तु मत्स्यशब्दाभिधेयत्वमिति को मत्स्यानपि भाषतां इति युक्तमुक्त
मिति व्याख्येयं तान्त्रिका इति तंत्रमधीते वेदवेत्तृत्वं सनातनं सत्यमणत्वात मत्स्यमिति लुप्तादे नामिनिकं तरिष्यो ॥ ६४ ॥
पूर्वोक्तमेव व्यासस्याप्रमाणत्वं श्लोकद्वयेनाह पंडितैरिति पंडितानां द्विमानां तेऽएवं विरोधहिकस्वार्थस्य वर्गकः तथापोड्ड्वा
नां युधिष्ठिरादीनां चाटूनि प्रियवचनेन पटुः एवं भूतः सभवद्भिः सत्यु नागो सता व्यास स्तवेषु पांडवेषु युधिष्ठिरादीन्निंदत्सु
सत्सु निंदितकैलपात्रेष्वोद्धद्धादीनस्तुवत्सु सत्सु न स्तुतवान् किं तेषु निंदत्सु स्वयमपि निनिंदितेषु स्तुवत्सु स्वयमपि स्तुतवा

का॰नै॰
१७टी॰
१४

मोक्षाधिकाराभावात् ब्रह्मचर्यादिपरित्यागेन काममेव सेवनीय इति शङ्कते(?)नेनैव द्वेसमस्ता स्वीयं मतं दूषयति उभयीति ।
अपवर्गं तत्तोयेति भणतः पाणिनेरपि मुनेः उभयी प्रकृतिः स्त्रीपुंसलक्षणा द्वयोर्व्यक्तिः कामलक्षणा प्ररूपार्थे मेषत्वेन
धर्मे सज्जेत् अस्मात् सर्वलाभ भवेदिति मुनेः अतः करणाभिप्रायालक्ष्यत इति शेषः अयमाशयो अपवर्गं तत्तोयेति वदतः पा
णिनेः मेषत्वेन धर्मे अशक्तेन नरेण मुक्तेः तीर्थयात्राद्युपायवर्यादिद्वारा मोक्षे प्रयतितव्यं स्त्रीपुंसलक्षणा व्यक्तिर्मेषत्वेन
शक्तत्वात् कामभोगाधिकारिणा न तु तीर्थयात्राद्वारा मोक्ष इति तस्मात् काम एव कार्य इत्यर्थः न केवलमस्मदाचार्यस्यै
व संमतं किं तु भवदीयस्य पाणिनेरपीत्यपेरर्थः अथ चैवं वदतः पाणिनेरयमाशयः धर्मापलक्षणो द्वयोर्व्यक्तिः
अयं च पूर्वप्रयोज्यत्वात् महती तिः कामेनैव लभ्यते यर्माप्यकाममोक्षाः स्युरित्यादौ व्यवहितं पूर्वत्वेन तस्याउक्त
त्वात् तत्तोयात् कामलक्षणा व्यक्तिरप्य चं पूर्वप्रयोज्यमहतीतरपवर्गमेव कुमहे अपवर्गास्य व्यवहितेन पूर्वत्वेन तस्याउ

उभयी प्रकृतिः कामे सज्जेदिति मुनेर्मतं अपवर्गं तृतीयेति भणतः पाणिनेरपि ७७ विभ्रमस्य परियानाय जना
जनितमज्जनाः विग्रहायायतः पश्चादजत्वरोरम्भविभ्रमं ७८ ॥ कत्वात् तस्मादपवर्गनिमित्ते कामात्यागात् तत्तोये

व व्यक्तिर्युक्ता इत्युक्तत्वात् मोक्षे प्रति काम एव हेतुत्वात् प्रियाभोक्तिरेव सुतरां कार्यमिति भावः अपवर्गः फलमासिरिति
सत्रार्थेश्च शङ्क्लेन अन्यपोक्ते च पञ्च संमतिः स्वीयमतसमर्थनार्थं दर्शितात् ततो याप्रहृतिः षट्इत्यमर उभयी समृजः
स्यानित्यात्रेय ग्रहणाण्डीप् सज्जेदहो पर्यलिङ् ७७ गङ्गास्नायिनो दूषयति विभ्रमस्येति उपरियानाय स्वर्गगतुं अथवा
ईदेशगं तुं जनितमज्जनाः कृतगंगास्नानाः अपचे कृता येगमनाः जनाः अयतः युष्मायविग्रहाय पश्चादजत्वरः पश्चादजम
न्दशीलः उरभ्रो मेषस्तस्य विभ्रमं सादृश्यं विभ्रति धारयंति मज्जनाद् ऊर्ध्वगमनं विरुद्धमिति विपरीतार्थकारित्वान्मेषवन्म
र्खा एवेति गंगास्नानेन न स्वर्गो भवतीति भ्रान्तिरेवेति भावः विग्रहस्येति पाठे उपरियानाय कृतगंगास्नाना जना मार्गं गच्छ
तोमेषस्य भ्रान्तिं सादृश्यं धारयंति परं कृतशरीरस्यायतः शिरो देशो पश्चात् कटिदेशो च जलमध्ये घर्षणेन वशादस्ति तं

२४

राम
१४

इदानीं परलोकप्रेमी कश्चिदपि यज्ञनां ब्रह्मचर्यादि परिहरति मा भूदिति शान्तं विषयभोगपराङ्मुखं स्वान्तं चित्तं ये षां ते मुखो
न्मुखे हे ईश्वरे तदीये शपियज्ञेषु सोत्साहं प्रवृत्तेर्याशिके: कामुकता संभोगलोभेनापदमुक्ता न त्यक्ता नत्मा साधु युक्तं यद्दासाध्वी मु
त्वकारिणी सा च सा सो कामुकता च सा न मुक्ता शान्तं स्वान्तैर्यज्ञैभिः कामुकता साधु मुक्ता त्यक्ता सा धिति का काकालि लज्जलदाणया
नैव मुक्ता किंतु संभोगे कृति एवं एवं तेऽशति व्याख्येयं सर्वत्रापि हे तु गर्भ विशेषणमिति भाव किं भूतैः सारंगलोचनाभिः सुंदरीभिः
सारो श्रेष्ठं तार एव सारः पदार्थो यस्यां तादृशीं वा दिवं प्राप्ताभिः त्वाप्तिलिप्सुभिः रंभादिकाप्यर्थैव युक्तं न त्वयया प्राप्तसाध्या
न्यत्तान्ये कुर्वंति तैः कामुकताने वत्यक्ता अन्येषां तु यावज्जीवमेव कामुकत्वे यज्ञ ना तु मरणानेन रमयंतीति प्राप्तां पीयमेन सवि
तेन तस्मादीदृशसमयेपि प्रयत्नब्रह्मचर्यांगीकरणेनात्मानं वंचनीयेन इतिभावः दिवं नत्ताो देवांतिष्ठषष्ठी ६६ एतदेवोपजीव्याह कार्त्ति

साधु कामुकता मुक्ता स्वांत यां तेऽमले त्वन्मुखे: सारंगलोचनासारां दिवं प्राप्ताभिलिप्सुभिः ६६ कः शमः क्रियतां प्राज्ञाः
प्रियाप्रीतौ परिश्रमः भस्मीभूतस्य भूतस्य पुनरागमनं कुतः ६७॥ हे प्राज्ञाः प्रकर्षेण ज्ञाः भो सुखं स्वात्म स्वात्मानः शमः शांतिः

कः न्यपि तु न कोपि शमांगीकरणेन परलोकसाधनेपि काम्यमानकमनीयकामिनीसंभोगफलत्वाद्यथैव शांतिस्तस्मात्तका
र्येत्यर्थः तर्हि किं कार्यमित्यत आह प्रियायास्तरुणरमणीय रमण्याः प्रातौ प्रेमणि स्या स्कृतौ स्यात् नेविषयपरिश्रमः अत्यन्त
यासः क्रियतां कर्तव्यः शांति: कापि तु न कापि भो प्राज्ञाः बुद्धिमंतस्तारतम्यविचारचतुराः प्रियाप्रीतौ प्रयासः सद्यः सुख
हेतुत्वादिति वा परस्त्रीगमने लोकांतरे निरयादिभविष्यतीति स्यात् भस्मीभूतस्य भूतस्य देहस्य भूतस्य जातस्य देहिनो वा पुनरागम
मने लोकांतरे कुम्भ्यादि देहप्राप्तिरिति यत्नः श्रमः परलोकस्यैवाभावात्तलोकमेव पिचादेहस्यैवात्मत्वात्तस्य च भस्मीभूत
त्वात्केन नरकादि भुज्यते तस्माद्यावज्जीवं यथेच्छं सुखं भोक्तव्यमिति भावः प्रियाप्राप्ताविति च पाठः ६७॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यावेदो न सिद्धांतं दूषयति स्वनिति संसारे संसरणं वृथेत्यस्वं जीवात्मरूपः प्रपंचश्च न यामनाद्यविद्याविलासवासनाविषमा
यमेदं ब्रह्मस्वेति क्षयमप्यस्ति चो मम प्राधान्यबोधनार्थो मुक्तौ तु मोक्षे संजाते प्रपंचः अविद्याकृजीवब्रह्मभेदनिवृत्तेः केवलस्य प्र
पंच एव हि तेन ब्रह्मरूपेण वर्तते घटोपाधिनिवृत्तौ घटाकाशो निवृत्तो वा काशमात्रस्यावस्थानवत्संसारोपाधिनिवृत्तेः स्वनिवृत्तौ एकमेवा
द्वितीयं ब्रह्मेति ब्रह्मात्मना संपन्नो भवतीत्यर्थः तथापि प्रपंचस्य मुक्तिरजनवत् मिथ्यात्वं प्रपंचस्य त्वादित्यवेहस्यापि च्छितिस्त
स्या अनिर्वचनीयत्वेन तत्वे वेदयंति नानाम्नायोक्तिनिरूपणको पालंबे दृष्टादीनां वेदांतमतानुसारिणां त्र्यात्माथं संबोन्नसोच्छेदः प्रतिपा
दितः इति महत्वोपालंभ इति यायाचार्यान्वेदांतमतोपहासः वेदवादिनामिति छंदसांस्ति किंचिदपि न जानंतीति स्वचिततं मति
न संसारे द्वयं मुक्तौ त्वेकं तत्रैव द्वयं परिग्राह्यात्मोच्छेदपुरस्सरमेकं मन्यते दम्भः कोपि नेदृक्तेन स्वान्स्वत्वा एव नः इति भावः वे

मुक्तये यः शिलात्वाय शास्त्रमूचे सचेतसाम् । गोतमं तमवेत्यैव यथा वित्थ तथैव सः ॥ ७५ ॥ ॥

द्वेदिनामिति च पाठः एवं एव भावः वेदवेदित्येतिपाठे सोच्छित्तिमुक्तमुक्तौ वेदार्थीनां यथा वेदार्थो ज्ञातः तान्यात्मवि।
नाशो मुक्तिः वेदार्थपरिज्ञानं नाम स्वपहासः ७४ ॥ ॥ न्यायवैशेषिकसिद्धांताभिमतां मुक्तिं दूषयति मुक्तये इति यः।
सचेतसां चैतन्यवतां सुखदुःखाद्यनुभववतां मानुषाणां शिलात्वाय पाषाणावस्थारूपाय मुक्तये मुक्तिं प्रतिपादयितुं शास्त्र
मूचे न्यायदर्शनं निर्मितवान् तद्दुर्लत्वं विमोक्षोपवर्गः इत्यनेन सकलविशेषगुणोच्छेदो मुक्तिरिति प्रयुक्तस्य शिलातुल्यत्वं प्रति
पादयत एवं यं तं स्वयमेव बोधं सविचार्य वेगोतमं एतन्नामानं मुनिं यथा वित्थ जानीथ स एवं तथा नान्य इत्यर्थः सगो
तम इति यथा युष्माकं संमतस्तथामपायीत्यर्थः वैशेषिकास्तु तदीयमतानुसारिण इति भावः अथ वा यं परं नाम्ना
गोतमः किंतु प्रकृष्टो गोगौतमः पशुरेव सचेतसां शिलारूपमुक्तिप्रतिपादनादित्यर्थः सोपि गोतम एवेति भावः आ
त्यंतिकी दुःखनिवृत्तिर्मोक्षः इति सुखमपि दुःखानुषंगित्वाद्धेयमिति वदतामशरीरं वाव संतं प्रियाप्रियेन स्पृशत
इति च तत्र प्रमाणमुदाहरतां वैशेषिकाणामपि पायमेव मुक्तिः संमतेति न्यायवैशेषिकसिद्धांतोपहासो तेन कृतः

करेणाप्राणानायच्छतः पृष्ठस्थितवानस्तस्यनोत्तरो वत्स्यात् पुरः साद्ध्यं पश्चात् स्थितस्तस्य च यच्छत्साद्दृश्यमिति मेष
तुल्यास्तेजनाउच्चैर्जिगमिषोर्नीचैर्भावस्य विरुद्धस्य करणाउपहास इति व्याख्येयं पानामविच्य दृश्यते तिवत्सुमर्यत्तुष्यो
७१॥ ॥ परलोकसद्भावेऽपि देवानामात्मानोऽपि च न किंचिदस्तीत्याह एनसेति अनेन लोकैः क्रियमाणेन हुस
हत्याद्येनसापापतवेन तिर्यङ्क्ष्मिपक्ष्यादिः स्याद्भवेत् इत्यादिरित्येवं प्रकारिकाविभीषिका भयोपदर्शनं किंत्वपि च निष्ठहेतु
त्वाभावान्न किंचिदेतत् हि यस्मात् सूजिलोऽपि हीनः सर्पविशेषः स्वैः स्वीयैः सुखहेतुभिः भेकभक्षणजलाहारसञ्चातीय
तरुणीसंभोगादिभिः सुखिकारणैः राजेवसुखी स्वच्छा त्वनुगुणाहारसंभोगादीनि विविच्यान्यत्र सर्वेषां सुखसाधनानि
न तु मिय तानि कानि चित्तल्लतत्वपापफलम् तेतिर्यग्योनिर्त्वेजातेऽपि सुखसद्भावान्न किंचिदस्तीति मित्यर्थः समभाजि

एनसा नेयते येऽकृत्याद्धिंसादिः काविभीषिका । राजिलोऽपि हि राजेव स्वैः सुखी सुखहेतुभिः ७२ इत्याद्यैर्दिविदौ
कोतिदेवं देवस्यारिणारणे तत्रापि न प्रयत्नोऽस्त्ययं लब्वपिन्यैवते ७३ येनेच नम संचसंसारे भक्तो नु प्रत्यक्षे केवलं इतिख्या
त्यितिपुंभुक्तिवेदग्योवेदवादिनो ७४॥ लब्धुं भावितत्परः विभीषिकायाः त्यर्थनिर्देशे लब्धुलिति लब्धुलभियोदेहा
भवेद्भागितेषु कुमत्ययस्याद्दितीत्वम् ७२ मुकेद्दतानां स्वर्गप्राप्तिरित्यादिभ्रान्तवचनेष्वयपति हताइति संख्यामेदृतो
सम्मुखं पतिताद्विविदिवौकोऽइति इतिचेयेद्दिवादैस्यारिणा विष्णुनारणेहताः हिरण्यकश्यपुप्रमुखा येदैत्यास्तत्रापिस
तेऽपि तेन सद्गुणं तोयुद्धं कुर्वन्तु यस्मात्तनामारिताअपि दैत्याभवन्ति यमले तत्परो वरतो मनुस्वपतनात्स्वर्गे जो वेलएवतत
ख्यं यश्चापिस्मारन्भावमित्यादि वचनप्रामाण्यात् गरणे समये पिदै त्यैर्दैत्यारिणा सह विरोधस्य चित्तेऽथ लत्वात्स्वर्गप्रापाव
प्यसुरभावस्यतत्त्वेवनेसानत्वान्नत्रापिदेनसंहृद्योकृत्यमिवतत्राग्येषालएवेतिकुत्रचित्समरणादेवाकर्पतेतस्मान्द्दे
पतितानां परलोकसत्वं किंचिद्दविश्वासोऽलिरणाद्विपलायनात्स्वर्गइत्यादिहस्तकेर्मप्रतिपादकं वाक्यं जातमप्रमाणमेवेतिभा
वः इताअपि त्यत्र इत्तोन्यपीतिपदेन दृष्टोहिंसायोक्तानामपि मरणे मापि पित्सन्त्यस्य वन्दे इताव धोतिपाठः ७३ हतानीमा

धा॰मे॰
१७ मी॰
२६

यदुःखोत्पत्तेः एवं सति चेदस्तुभावयति तर्हि स्मरदोषां द्वेष एव तेन कृतं स्यात्तस्मात्तस्य दयास्तु तस्माद्दयो गुणः ग्रन्थः त
स्मात्कर्मणा एव प्राधान्यादेष्यो नास्यैवेति भावः पंचमी तियोगविभागात्कारणाद्वेतीति समासं कृत्वा पश्चान्नञ्स
मासः ७८॥ ॥ अन्यदप्याह॥ तर्केति प्रमाणानुग्राहकयुक्तिसंघ नपस्य तर्कस्याप्रतिष्ठापनेन तया पर्यवसा
नेन कृत्वा यस्मात्प्रतितुल्यत्वेन स्मात्तुल्यत्वाद्धेतोः पूर्वोपपूर्वदन्यायेन विनिमयेन अन्योन्यपरस्परं प्रतिघ्नतो दूषय
तो केषामतानां प्रमाणत्वेन समानकपनुमानादीनि अस्य च सत्वासत्वे कात्स्न्ये नानात्मस्ये प्रवादिप्रतिपादयतो द
र्शनानामप्रमाणं स्यादपि तु सर्वेषामपि तुल्यबलत्वेन परस्परविरोधादप्रमाणत्वमेव स्यात् किंच सत्प्रतिपक्षो
विरुद्धसाध्यसाधको हेतुर्यस्मात्तदनुमानं सत्प्रतिपक्षं तद्वत्तस्याप्रामाण्यं स्यादिति संक्षेपः वैशेषिकादयोप

तर्काप्रतिष्ठयासात्स्यादन्योन्यप्रतिघ्नताम्‌ नाप्रामाण्यं मतानां स्यात्केषां सत्प्रतिपक्षवत्‌ ७९ अक्रोधं
क्षितवंत्यन्यान् क्रोधनाये तपोधनाः निर्धनास्ते धनायैव धातुवादोपदेशिनः ८०॥ व्याख्येतत्कला छद्म

वदनित्यं एवं वदंति मीमांसका निरवयवत्वादात्मवन्नित्यं एवं वदंति नचोत्तरेण एवं पदर्पिते दोषविशेषदर्व
स्यप्रामाण्यं तं तद्द्वयोरपि स्यर्थः समप्रत्यते तर्कोते निश्रयते स्थाये स्ते तर्कः अनुमानानि तेषामप्रति
ष्ठासमवलं द्वितीयसंज्ञावेनानिश्चितस्वतयेत्यर्थः इति व्याप्यं गगनं नित्यममूर्तद्रव्यत्वादात्मवत् गगनं नित्य
मस्पर्शादिगुणाश्रयद्रव्यत्वात् गुणाधारभूतत्वाद्घटवदिति इति सत्प्रतिपक्षानुमानयोरिवेत्यर्थः ७८ अन्यदाह।
अक्रोधमिति क्रोधनाः अकारणे रोषणाये तपोधनास्तपः सर्वस्वा ऽउपवासप्रभृतयोऽपि ते क्रोधो वक्तव्यं कोऽपि त्वा
लः सर्वथा त्याज्य इति अक्रोध क्रोधाभाव मन्ये प्रयोज्ये पि दृष्टयंति अमेक्रोधाभावे पि दृष्टे तेनान्क्रोधोनकार्यः प्र
योजयंति उपदिशंतो ति यावत् स्वयं तु ऊर्ध्वायतकिंचिदाचरंति अन्यास्त्वेवमुपदिशंतो स्युपहासः तथा येऽपि
निर्धनास्ते धनायैव स्वस्य धनप्राप्यर्थमेव स्वस्य लोहादिधातूनां संबंधिनं वादेसर्वं वचनं अन्योन्यरिपुमित्राभा

76

सम
३६

इति हरादिध्यानान्मुक्तिरिति वचनानि दूषयति द्वाभ्यां इति हरिहरादीनां लयस्थानयोगाभ्यासात्रियः भुवानिरन्तरं लेपे तन्मयं
ध्यानं निश्चलं मनो यासां एवंविधा अपि किं न मुक्ताः मन्मथकृतः स्मरस्य के ते मनोभुवः कारागारे सन्ति स देव
कामस्य एव शास्तिरेवं तीत्यर्थः न स्मरान्मुक्ता इति एतेन सह उक्तादि तं यत्न शिवस्य हरहरादयं न काम अप्राप्ति तन्मनोबुद्धिः स
मायेति पोडशैस्मादि वचनैर्ध्यानादिध्यानमात्रं मोक्षकारणमिति प्रतिपादयन्तः शैवादिराद्धान्तस्य मुक्त्यभावेन व्यभिचा
रत्वादप्रामाण्यं ७६ ईश्वरवादिनो नैयायिकादीन् दूषयति देव इति भूम्यादि सकर्तृकं कार्यत्वात् घटवत् इत्यादिना
क्षितिरस्य कार्यजालस्य स्रष्टादिविलक्षणो ऽनेकत्रोभविष्यति सर्वज्ञस्य परमकारुणिकस्य सत्यवचसः सर्वकर्तुः धर्मा
ईश्वरस्य साधितत्वात् सर्वज्ञः कालत्रयवस्तुविज्ञानवान् करुणाभाक् कृपावान् तथा अवैध्यवाक् अस्यादेन वाक्

तदा हरिहरादीनां तन्मयं मनसो भृशं । किं न मुक्ताः पुनः सन्ति कारागारे मनोभुवः ७६ देवश्चेदस्ति सर्वज्ञः क
रुणाभागवैध्यवाक् । तत्किं वाग्व्ययमात्रान्नः कृतार्थयति नार्थिनः ७७ भविनां भावकेनाद्युः स्वकर्मजमपी
श्वरः स्यात्कारणवैरी नः कारणादपरे परे ७८ ॥

यस्य नैयायिकादिमते ईश्वरप्रणीतत्वादागमवचनत्वाद्वेदा
नां प्रामाण्यात्तन्नः प्रामाण्यस्य दूषितत्वादित्यर्थः अथ च फलाय यथोक्तार्थसाधिका वाक् यस्य स सत्यवाक् भवत्विति किं
तेन देवश्चेदस्ति तर्हि अर्थिनो भुक्तिमुक्त्यायमिलाषिणो अस्मान् भवतः आप्तमनोरथान् भवत्विति तिवभक्त्यर्थमात्रकृति
सर्गमात्रव्ययेन किं अस्मान् कृतार्थयति तस्मान्नास्तीति भावः अनेनाप्तत्वोपहासः सूचितः ७७ इदानीं कर्मभोग्यं
भवकमलावलंबेनाप्यदृष्टोपलेपमाह भविनामिति भविनां संसारिणां स्वकर्मजं स्वकृतं तथा पञ्जातं पापफलं भक्तुः तं भावयन्
न कुर्वन् स्वयं भवदपि भवेत्पुनः स्वयं प्रवर्तयन् ईश्वरो अस्माकं अकारणवैरी दायादत्वादिहेतुं विनैव शत्रुः स्यात् अपि
रेऽपुनः कारणादरक्ते ज्ञायमानहारवैरभावाद् वैरहेतोः परवैरिणो भवेत् भविनोन इति वा सम्बन्धः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्
स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा कार्यफलदाता ईश्वरमते कर्मानुगुणं फलं भवेत्तर्हि ईश्वरेण कर्त्रा न किंचिदपि तिरस्कारपात्रकर्मणः

का॰नै॰
२टी॰
१७

नारकत्वात्यात्रत्वात्यात्रत्वाभावाद्दानं तस्मै न कर्त्तव्यमित्यर्थः विप्रस्येति पाठे लोभात्तिरेकवलान्निरुद्धेत्यर्थः होग्याद्रेग्याला
छौल्यत्वन्न तद्योगे चन लोकेति षष्ठी निषेधाद्धनिन इति द्वितीया एको द्वौ वा एकद्वाः संख्ययाव्ययेत्यादिना बहुव्रीहौ संख्येय
इति उच्चसमासान्तः ८२॥ ॥ इदानीं विधिनिषेधजातं स्वयमनुपसंहरति दैन्यमिति अस्तेयं चौर्याभावो दैन्यस्य पौरुषेव
स्याप्रब्धवर्द्धकमित्यर्थः चौर्यं यावन्न क्रियते तावद्दैन्यं नापयातीति तस्मात्तत्कर्त्तव्यमेवेति भावः तथा अमेध्यं संलसुनम्
जनमामधमकपादितं वर्ज्यमिति तत्कुशिवेव्यासोद्रवविप्रलम्भनमेव स्वादुतमम् दध्यपरित्यागे जठरवंचनेव भवतीति
तु सत्यमेः तस्मात्किं बहुना अन्नादस्य सकलसत्वस्यकर्द्दलोकेदमरोह [illegible] मलमूत्र मेकेकमसहाय्येकेवलं स्वाच्छन्दपरस्वे
च्छाचारित्वं अस्तेयास्याश्रयतश्चोनस्मात्सकलविधिनिषेधात्यागित्यन्यमेवेदं वहेतुत्वानस्वेच्छाचारमेवकुरु तत्स्वपदे
यानस्मत्समाकर्णयतेतिशेषः आयुष्यतस्मैहितमितियावत् असत्सेन्यस्तेन [illegible] स्तेनाद्यन्नलोपश्चस्यात्रस्तेनादि

दैन्यस्याप्रब्धमस्तेयमशुभस्यकुन्द्विवं चनं स्वाछन्दयमच्छ तानेदकदलोकं द[illegible]मेकके ८३ इत्यमाकर्णयदुर्वर्णेश
कौशकौथनादये अवाच उद्येः कस्कादयंधर्मधर्माणिलेनति ८४ लोकत्रयोत्रयीनेत्रावज्रवीर्यसुरत्कर कर्तस्य
भाषते पाकशासने मयि शासति ८५॥ त्रियोगविभागात्त्रयाणि अर्थाभावेव्ययीभावः एवमभेदस्यत्त्रापि विंदतीति वा
विदलाभे लोट ८३ इत्यमिति शास्त्राः इत्यं पूर्वोक्तं दुर्वर्णो वेदादिदूषकं चार्वाकस्य दुष्टवर्णो वाक्यं आकर्ण्य सकौथलादयः सकौ
पोभवदित्यर्थः अनेतरं उच्चैर्निर्नतरां तारत्वमेवं इत्यवाचलः इति किं यतेषमध्ये अनिष्टितत्रयोयं कः प्रभृत्यादिम लाविधमेदि
स्यमन्तानि वेदप्रदूषणान्केति छिन्नान्ति कोयं कोयं एवं सति भाषत इति वक्ता विविक्तश्रुनिश्चयाय कोपाभिव्यंजकं समूमो
कस्कादिः कस्कादित्वात्साधुः ८४ कोयमेवयोतयनू वेदमार्गं प्रतिजाने न लोकेति पाकशासने पाकासुरमर्दिनिम
यि त्रयी धर्मस्थापनेत्राश्रसि वचनं त्रयी गोचरार्थ गोचरीकरणसमर्थे वेदत्रयं नयनेत्रां वेदविहिताचरणं वेदनिषिद्धव
र्जनकारिणी लोकत्रयी धर्मस्थापन इवं शास्ति परिपालयति सति क इत्यमेवं सकलदूषणप्रकरणं भाषते किंभूते अत्र

राम
१७

शात्वेन धात्वन्तरसंयोगात्स्वर्णं रूप्यादि मया कर्तुं शक्यते मम उपदेशात्त्वमपि कुरु इत्येवं रूपं धातुवादं उपदिशन्तीत्येवं शीला भवन्ति परं
स्वस्मै किंचित्तेन दातव्यं इत्येवं परेभ्यः तारणाकुर्वन्न तु तत्त्वतः यतः स्वयं निर्धनाः इति हेतुः तादृक्सामर्थ्यसद्भावे तेषां मध्ये न त्वं न ग्रस्य
तेन तथ्यस्य प्रतीर्णः सकल्पपरंपरारूपत्वेन धातुवादिना मम उपहासः अन्येः प्रयोजककर्तुः अनभिहितत्वात्कर्तरि तृतीया क्रो
धनाः कृपणमार्गी इत्यर्थः ८०॥ ॥ इदानीं दानधर्मं स्तुवयति किमिति भोजनाः यद्वित्तं स्वर्णादि यज्ञादेः लिप्सत्वेन पात्रेभ्यः
किमिति दस्य अपि तु कस्मैचिदपि न देयं यस्मादित्यहरिप्रियाविलोः धनसीसेपद्पालन्तोः अहात्तेऽन्न कलत्रभोगोपभोगेभ्यः एतु
शापीतिमाभेति तत्रैव च सतीत्यर्थः वानैवाय कमाह यस्मान्मुग्धो मूर्खो दानधर्मसन्नपरः तथोदर्के विचारशून्यः स्मृतिपुराणादौ
प्रसिद्धो बलिः सर्वधनं श्रीवामनाय दत्त्वा बंधनं लब्धवान् वाक्पाशेन बद्धः सन् पाताल प्रवेशरूपं बंधनं प्राप्तवान् इति पुराणक

किंचित्तदस्य अनुदेयमदात्तरिद्धरिप्रिया दत्त्वा सर्वधनं मुग्धो बंधनं लब्धवान्बलिः ८१ दोग्धा द्रोग्धा च सर्वोऽपि धनिनस्तस्माज्जनः विसृज्य लोभसंक्षोभमेकमार्यमुपासते ८२॥

यादानं कर्तव्यमिति तन्न स्पष्टयादिकमेवप्रमाणं बलिप्रभृतीनां दान
प्रमुग्धोदर्के जातमित्यत्रापि तदेवप्रमाणं तथा च कर्तृद्वयपापात्प्रमुग्धादियुक्तोऽपि दानवियोगमतिविरुद्धफलदर्शनाद्दानमार्गच्चल
त्यास्थेयं दर्शनादन्वयव्यतिरेकाभ्यां दानधर्मः सर्वथा त्याज्य एवेति उक्तमिति भावः प्रियेत्यनेन श्रीहरेरपि पाचकत्वोगीकार
लक्ष्मीप्रीत्यर्थमदात्त्वमेवांगीकृतमिति च सूचितं ८१ पात्राभावादनेन कर्तव्यमित्याह दोग्धेति अथ प्रत्यक्षगृहस्थयोगः
सर्वोऽपि जनः धनिनमाश्रित्य नराणां दोग्धा द्रोग्धा स्वोपाभिभक्तदानादिविषये पक्षिनाथेन केनाप्युपायेन धनिकेभ्यो धनम
कर्षतीत्यर्थः तथा द्रोग्धा मनसा तत्क्षिप्रं वधेहेकरणशीलश्च कथमनेन द्रव्यमेतस्य धनादि च कथं गृह्णीयामित्यादि प्रकारेण तद्वि
षये द्रोहमेव चिंतयतीत्यर्थः सर्वोऽप्येवमिति कथमुच्यत इत्यत आह लोभसंक्षोभं द्रव्याभिलाषजनितमनसोऽन्तर्गतं क्षोभं कापि
ण्यपरत्वेष्यलक्षणविकारं अभिलाषातिरेकं वा विसृज्य यमुपासते उदासीना भवंति परस्वाकर्षणादेरुपरता भवंतीति तर्हि कोऽपि वा
न तु तत्तीयस्तादृशस्त्वत्रीयस्तस्माद्युक्तमेवोक्तमित्यर्थः तस्मात्सर्वजनाराणप्रयोजनमार्वदानार्थं धनमोऽप्युपदेशाइतिभावः परम

का॰ नै॰
१७ टी॰
१८

तीति यत्र न प्रमाणतीत्यर्थः तज्जातीयानां तत्प्राणमेव कर्त्तव्यं शेषस्य न्यासतादिवत्संघस्य मातापित्रादिपरंपरया विशुद्धिनिर्णयं
निश्चेतुमशक्यत्वेऽपि सति कथं तन्न्यासलोप्यमिचारी न तो न न्यासतो हन्त्रा स्वर्णो नाम मिलिप निश्चयं यदादिवीकरोति तदासर्वराज्य
नयेवेति तावत्प्रत्यक्षं तथा चगोष्ठ्यायाः गतिश्च परदार्यादिदोषदूषितत्वे पितामातापित्रादिपरंपरया न्यासण्यादिविशुद्धिः
तत्वराज येनैव स्य चकुपिताय द्विजातेः मुद्धिनोभविष्यन्तस्ते मेदं ततज्ञायां तत्तायाम पितयो ब्राह्मणत्वाभावाक्रमोऽनाभावे
ब्यन्तसत्तु हस्यते इति भूरणएवान्यथानुपपत्याजातिपुञ्जो प्रमाणमित्यर्थः ब्राह्मण्यादिप्रसिद्धायांगात्तानात्पुरुषः यत्नेयंभग
भीतः तेन द्वेगेतलणमितिव्याख्या भेगतितत्त्व स्मन्यथानलोके तिषष्ठी भावः स्यात् प्रसिद्धायामिति पाठे विषयसप्तमी अ
न्यान्याख्यान् कष्टत्वादुपेक्षा ८७॥ ॥ स्वामीसंवादसाध्यवेदस्य प्रामाण्यमित्याह जलेति हे चार्वाक वेदे तद्बोधितवेदमूलज
लानलयोः स्तोभ्यानायाया परीक्षा पुरुषत्वनिश्चयः सत्यादि यस्य जलादिदिव्यादेहरस्यस्य संवादो येयाम दर्शनरूपः सति तयथियं

जलानलपरीक्षादौ संवादो वेदवैदिके गलहस्तितनास्तिक्यां चिकीर्ष यां कुरुते न ते ८८ ॥

बुद्धिगलहस्तितवल्कनिबोधि
तंनास्तिकं यस्यास्तांनकुरुतेचिकीर्षत्वाकार्यःकर्मन्यनुचितमेतदित्यर्थः जलदिव्ये हि जलमग्न पुरुषः आकर्णशरपूरपुरुषमुक्त पा
रपत्यानयनमपेक्षमाणेयावन्नानितेषारेउन्मज्जति तदैवाशुद्ध आनीतेतु शुद्धः इति वेदोक्तं जलदिव्ये तत्र तत्येववदययत इ
तिसंवादः वह्निदिव्ये तु तप्तलोहपिण्डधारणाभ्यां अशुद्धिशुद्धी इत्युक्तं वेदे न तत्रापि संवादः तस्मिन्प्रामाण्ये हेतौ संवादे सत्य
पिनास्तिकं न जहासीत्याश्चर्यमिति वर्तते इतीतिभावः नवयिकोऽपि यत्निश्चये बुद्धिं निराकृत नास्तिकां न करोति तत्रापि तु केरोत्येव दूषयु
तोऽर्थः नव इयि कु निर्धां न करोति अपि तु धिकुरोत्येवेत्यर्थः इतिवायतो निराकृत नास्तिक्यामिति उभयत्रापि हेतुगर्भे संवादे
नन्नास्तिक्यापनयात्स्वरूपहानेर्थेत्कार एवकृतं इत्यर्थः जलानलपरीक्षादौ ते तवापि उभयत्रापि हेतुगर्भे संवादे नास्तिक्या यतः सं
वादः सम्प्रतिपत्तिरित्ति तेनकोरेणे न सज्जातगलहस्तमालिंगितकंठनास्तिकं यस्याः स्त्रीकृतनास्तिक्यां बुद्धित्वां धिक् कुरुत्यजेत्यर्थः उ इति
वा अन्यगलहस्तशब्दःपरीरंभपरःयतस्तवापिसंवादोऽस्तितेनस्त्रीयां धिक् धियं नास्तिक्यवादादुष्टां बुद्धिं निर्वासितनास्तिक्यां कुर्वि

78

एम
१८

यं

वीर्येण सुरस्त्रकारमानः करोत्यस्य तस्मिन्नुवेत्र त्वादिनावेदादिति वदकस्य कंठच्छेदः सामर्थ्यं स्वस्यस्वचित्तं मयीति करेण हस्तस्य स्पर्श
मपूर्वं क्रोधाहंकाराविःकाराभिनयः कृत्वा हस्तः पुरंदर इत्यादि वाक्यप्रतिपाद्येमपि प्रत्यहद्वन्द्वे सति स्मृति प्रामाण्येनैकोवान्यस्य
कर्तुं समर्थः इति वज्रवीर्येत्यनेन विग्रहवत्त्वेस्य चितं यावोन्मज्जनवदग्निहोत्र यात्यादिवेदप्रामाण्यपादने वाक्यं हि
नमिति जैमिनसतिमयि शासतं मामानो दृष्ट्यनेनाद्वरसप्तमीवा ८५॥ ॥श्लोकद्वयेन पुनर्विर्वया वयो त्यादिष्यजातिदूषण
कृतेजात्यसिद्धरिति वर्णेति अंगरेखावीक्षा ब्राह्मणानां असंकीर्णतायां सत्यां अन्योन्यप्रोनि संकराभावे सति योनात्मलोपो ब्रा
ह्मणत्वादिजो लोपाभावः सत्यवहारविषयत्वं तस्मिन्वा विषयेऽन्यथापि वर्णसंकराज्ञानाभावे विषयेपरीक्षासुप्र
दत्वादिज्ञापकेभ्यस्त्वात्युक्तो अजलानलादिदिव्येभ्य विषये ब्राह्मणादेर्ब्राह्मण्यादिन्यादिवचकातिरणोऽभियोज्यस्य भंगाप

वर्णसंकीर्णतायां वाज्ञात्मलोपेन्यथापि वा ब्राह्मणादेः परीक्षासु भंगमप्रमाणय ८६ ब्राह्मणपादिप्रसिद्धायां गं
तायन्नेद्वतेजयं तद्धि शुद्धिमशेषस्य वर्णवंशस्य धारणाति ८७॥

राजं प्रमाणस्य संदिग्धस्यार्थस्य कोयंतरति तासमनि
श्चयं कुरुप्रदिश्यमाणत्वादि शुद्धिर्न स्यात्तेर्विप्रस्य वधादेः कृतेपि ब्रह्महत्या नास्तीति प्रतीतिज्ञानवादि गम्भतो भंगोन स्यादु वेतिचला
वत्स्यादंगेन वक्ष्यमाणस्य तत्पित्रादि परंपराया श्च संकीर्णत्वात् ब्राह्मणत्वादिजातेरक्षितत्वं कल्पितं यन्नत्वसंकराज्जाति शुद्धि
र्नास्ति तस्य वधादौ कृतेपि ब्रह्महत्यादि प्रतिज्ञाकृतां भंगो नास्यैचेति वर्णसंकराज्जाति लोपव्यतिरेकेण तेन भंग एवाप्रमाणं
मरववज्ञाभावे पौत्यर्थः भंगे तिपातकृत्यनेति संबोध्यं नमिथ्यातत्त्वपरीक्षायामभियोक्तृभंगेऽभियोज्य जाति शुद्धिपाति
त्यापावश्च अभियोज्य भंगे लुप्त्यमाम इजातिपुंसो सत्यामपि अभियोज्यस्य संकीर्णजातित्वं याति त्वचेतिनिश्चय
सिद्धभंगमेवप्रमाणयेत्पर्यटतिया व्येयं यथामतिव्याख्याता तव्या ८८ पूर्वोक्तमेवदृढयति [illegible] ब्राह्मण्यमादिर्य
स्यक्षत्रियादेर्जातिविशेषस्य तेन प्रसिद्धायाम ताब्राह्मण्यावादिर्यस्योः क्षत्रियादेः स्त्रियाः साब्राह्मण्यादेः स्पष्टासोप
सिद्धाचतस्याः इयमन्नमाब्राह्मणत्वादि प्रकारेण न्हायाः स्त्रियः गंताकामुकस्तां मैथुनानो न रादि व्येजयं नई लोप स्य

का॰नै॰
१७टी॰
१९

त्वेन सर्वेषां संमताः कथ्याः कथं न मत्येष्वितासु कथेन् दिष्ट्या मिथ्या पितु नानाविध प्राणिकजनसंवादस्य कृत्वा सर्वजनकथ्य
नात् एवं मया त्रैतावत्सुवर्णो हि निर्दिष्टं तु स्वम पश्यतेति निष्यादिस्पर्शनसंवादस्य शांत रकालांतर प्रवृत्तिकथनात्मया स्वा
दौ सूते तत्स्वप्रकृते रनुमानात्व ताः सर्वं प्रादिष्टा सितु योग्या इत्यर्थः ए तेन तो ग्रोदिष्ट प्रभाव देवसंपरलोकदेहान्तरप्राप्तिप
मोधर्मसलस्वर्गनरकादिसाधीनां प्रामाण्यं समर्थितं नानादेश जन उपज्ञो तु भविनायानां ताः सर्वसाक्षिका इत्यर्थः ९०।
॥ ॥ कोविदे त्यादि तत्तर माह नो नानामिति प्राणापक र्णगार्थ्य प्रमेन यप्रक्षितेन यमहूतेन देवदत्तमानय त्यादि रूप
सनाम तथा श्रोतेर्दृतो स्थलपरीतात्वि गिकं शरीरमाकृष्य यदेवनानायितः सोऽयमानीत इति यमस्तमोपद्मी तान्नमारतो
याद न्ये षां जनानां मुखात्त ज्ञीतस्त्वामानायितो यः सोऽयं नम विनु पुनरयं मर्त्यलोके नेय इति एतत्स्वरुपामन्यमानयेति यम।

नौ॰ तानां यमदूतेन नाम प्रांते रूपाजतो श्रद्धत्से संवदतीं न परलोकप्रांकथं ९१ जज्वाल ज्वलनः क्रोधाद्वाचदी
चादिपन्नमु किमास्थरे किमाप्यद्मसंस्पृश्या निरर्गलं ९२॥ ॥

चित्रगुप्ताभ्यां प्रज्ञो सति प्रत्यावृत्तो भौतिकशरीर मध्ये लैंगिकशरीरेण पुनः प्रविष्टः सति तद्यापवेरला वस्थयेत कि जातं त्वंकु
त्रगतः किं वा तत्र दृष्टमित्यादि पृच्छ्यते यमदूतै यमं प्रापित स्तेन च पुनरायुः शेषादत्र पातितोहं स्वर्गोनर्क श्रैवं विधइति प्रका
शक स्मृति स्मृति प्रमाणेषु यथास्वर्गादिरूपभूतताद्दृशास्यैव तस्यकथनात्स्वं वदंतौ संवादंकुर्वंतो परलोकसंबंधिनोत्रास्तित्व
संपाकथं कुतो हेतोः त्वं न श्रद्धत्से परलोकास्तित्वे प्रमाणं न पानम न्यसे वदन्नपि किंचिद्विश्वासकारमस्तित्वस्मात्परलोको
स्त्येवेति भावः ९१ जज्वालेति अथ ज्वलनो ग्निः क्रोधाज्जो ज्वालत्वम् मुं चावकं दीपनं परुषभाषणेन धिक्कि पातिक
श्राचलोक्तु चच इतिकिं रे चार्वाकनो चत्त्वमस्माकं वैदिका नाम न्यूनिरर्गलं निर्भयं यथा तथा इदं ऋवोक्त मकारकिमास्य
किं विष इति श्रतः परमेवं वच्यत्रास निर्हि नवकणोष्व मेवकं ऽपि प्राप्नोत्यर्थः क्रोधाद्विस्रजातिरिय क्रोधावेशयो
तनार्थमेव वीसार्याप्नुत् तन्निः ९२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

राम
१९

ता कुण्ठिता कृतिः परलोकस्य तत्संबोधनं कुरुत कष्टं तथा अविद्यमानमते अविनीत चार्वाकबौद्धिके ज्वलानलपरीतापोदयस्मात्संवा
दोऽस्ति तस्मात् आश्रित्य नास्ति कथं नास्तिकमतिरिति कुत्सितो निन्द्यो यः इति यत्तदोः संबंधमाश्रित्य वाच्यो ज्ञेयं नास्ति मतिरिति यस्य सर्वं अ
स्ति नास्ति दिष्टं मतिरिति नास्तिकः मतिः परलोके विषया तज्ज्ञानवान्नास्तिकं ज्ञात्वा एषा दिव्या न्यायञ्च ॥ ४८॥ ॥ इदानीं मूले क
र्मफलो र्मय इत्यादीनि व्याख्यातिरस्यति पतितेति पतितयोगात् अतैः स्त्रिया भक्त्या सर्वे धर्मे कर्मणि तस्मान्निपातलक्षणः अग्रगमा
सुगमनं निषिद्धं कृतिपादिवर्जनं तदीयस्य तादृशो बीजरोपणादेः कर्षणजलसेकादेः च वर्तमानं एवं दृष्टकारणसामग्र्यां सर्वदा स
त्वामपि गर्भादि दृष्टकारणसामग्रीत एव सदा स्मात्तत्र चैवमस्ति तस्मात्कर्मा धर्मे रूपमदृष्टं कारणं तरम स्तो स्यैवापत्ति यथा एवं
कर्म शुभाशुभं फलकं महत् धर्मे नास्तिकाः अवेदकत्वात् दुःखमय्यनर्हवः युष्माकं मर्म हृदयं किं न भिनत्ति अपितु विदारयत्येव कुतो

सत्स्वेषे पतितयोगाद्दोगर्भादेरनुबोधकत्वात् आदिग्भेना नास्तिकाः कर्म न किं मर्म भिनत्ति वः ॥ ४९ ॥ याचतः स्वगयाश्राद्धं भूत
स्याविषयं कंचन नानादेशजनोपज्ञाः मत्तेपिनकृप्याः कथं ॥ ५० ॥

हे नास्तिका नेमितत्तीतिवा हतलन्निदर्शनेन नक्षेचेतसा दृष्टेन विद
रीतं युक्तं तल्लजालमित्याश्चर्यं मर्त्यौ तमाम वंत इत्यर्थः कर्म वः धर्मं दर्शनरहस्यरूपं न किं दुःखयतो वेत्तिवा सर्वो दर्पेण नभेत्त
रा इति वदुवचनं गृहस्थाश्रिचतुरासु पत्नीभूमतो यापिष्वाद्य समवेदं वंवदंति अस्माभिरेपत्यप्राप्तिहेतुकं न मोक्षनशांतं
सजालसम्यक् नेतरूपेनामस्म रूपेण नकेनचित्तेन प्रतिबंधः कृतस्तस्माद् दर्पयं नमवतो या दिवाकथयंति तस्मादेको न भवा
दपारं पर्यादेर्थो पत्ते रहश्यकारणोत्तरं भूमौ करणीयं आदिपाश्यां भ्यां कृमिया तात्पर्यस्वापि सेवा दिव्यवसा या स्तत्फला वास्त्रमध्य
याख्याः ॥ ५१ ॥ मतः स्मरति अन्यभुक्तेर्मतेत्यनिः संदेहपान्यदेहान्ते वेत्यादेरुत्तरमाह सोप्यचलतुरिति पापवशाद्भामसकृतेपि
प्राचत्वाद्वियोनौ मासस्य संबंधिनमुद्रासोनवायं कंचनाविषयं सदृक्क पापातकौरभाधिशिवस्वसंबंधिगयाश्राद्धं निरुद्ध
गौतिय रिजिह्वी वेयागयायांश्राद्धं प्रयागे माघस्नाना दिजनं पुण्यविशेषं याचतो ममसज्ज ते आप्य धर्मि दंकरणीयमिति पा
र्थ्यमानस्य एवं सत्ते मोहिदिव्यामो तिवदतः प्रेतस्य संबंधिनो नानादेशेभ्यः आगताः जनास्ते यः उपज्ञाः प्युता स्तेषां ज्ञाताः सत्स

येणतत्त्वाषष्ठ रक्ष्मरमेव सूर्योदयात्सूर्ये एवं तान्निवाशयतीत्युक्ते तत्प्याच्च सूर्योयव्याता नाशयति तव्याम वैरपिमवक्षीयः
मंदेहो विना वंध एवेति प्रमाणोपि कम्मेव सर्वं जानीहि ९४॥ ॥ दंडेति अन्नाग्नेर्वचनानंतरं धर्मराट् यमः स्वां दंडस्य
तांडवस्य तांडवैरिव सतत श्वासनैः नभः स्फुलिंगालिंगितमप्पिवर्णाकीर्णं कुर्वन् रचयन् चार्वाकवाकपारेभिन्नमर्मेव विदा
रितजीवस्थान इव श्वासमन्मानो गिराम् मीराअपरंपरा निर्ममे उच्चरत्यर्थः ऊर्मिपदेन वाचामप्रतिहतप्रसरत्वं सूचितं ऊर्मी
वीचिस्त्रियामिति स्त्रीलिंगेपि ९५ नदेवाहितिवदति भो नास्तिकतिष्ठ तिष्ठ प्रव्ह्वालमानं सहसनस्त्वं संचितं अर्वाक्त्रियामि
ति त्वयम्मर्म दूषणाविरमविरमेति वा अयमेष आधिगो द्विगोष्माभिं वादि समाप्यां अपयम्य इति कुलं वायुं पठनार्थवचनस
७ तः भाषमाणस्य शठस्य वा कुत्सलमात्रमिष्टस्य नास्ति का यमस्य तेन तव कंठोष्ठं कंठनालमोष्ठे च हठात् बलात्कारेणेदानीमे

दंडतांडवैः कुर्वन्स्फुलिंगालिंगितं नभः निर्ममे मुगिरां तैर्भिन्नमर्मेव धर्मराट् ९५ तिष्ठ भो तिष्ठ रे कंठौष्ठं कुंठयामि
हठादयं अपष्टुपष्टः पाठमधिगोष्ठिपाठस्य ते ९६ वेदैस्तैर्विधिभिस्तत्त्वं स्थिरं मत शास्त्रैः कृतं परकेते परं वाचालो
वै लोकायतस्त्यजेत् ९७॥

वकुंठयामि वरोच्चारेणाशक्तं करोमि दुंडेन चूर्णयामीत्यर्थः सर्वाणि विशेषणानि दंडत्वज्ञाप
नेहेतवः अपचैवंविधस्यैतेभ्य अधिगो द्विकथामधिकस्यवाचो युक्तो वक्तोष्ठं कंठं कुंठयामि यत्याप्रतिहतत्वा धक्कं अप्रसमर्थं
कतीति सर्वमपि भवत्येवात्र स्यथ इत्याभीत्यर्थः वाग्व्यापारं प्रतिकंठोष्ठं प्राधान्यत्वादेकवत् कुंठयामि वर्तमान सामीप्ये भवि
ष्यति लट् ९६ इदानीं श्लोकत्रयेण परलोकं धर्मं च साधयन् तत्कोहि वेदस्तत्केप्रतिष्ठपेषत्ये वमादेरुत्तरमाह वेदैरिति चतु
र्भिः ऋग्वेदादिभिर्वेदैर्यथा स्थितार्थं तत्त्वं तत्त्वस्य वेदस्य वेषः छायातत्प्रयुक्तैः तदंशोपजीविभिः वेदानुसारिभिर्मतमांशानैः
स्मृतिपुराणादिभिः वादिप्रतिवादिभेदेमीमांसादिशास्त्रैश्च स्थिरं कृतं निश्चयेन व्यवस्थापितं परं श्रेष्ठं अन्यं च स्वर्गादिल
क्षणं लोकं हे लोकायत नास्तिकाधम परं केवलं तेवाचानिर्युक्तिकेन चर्वमात्रेण कोपि विद्वान् त्यजेत् अपितु न कित्तु सर्वै
रपि तत्तद्युक्तिभिः परलोकः स्वीकृत एवेत्यर्थः तदस्ति त्व संदेहायादिनाकोहि वेदेस्यादिष्प्रतिस्त्वन्यपरेतिभावः ९७॥ ॥

इदानीं नाश्वतिस्तासीत्यादेः समाह प्रदेति देहलं लक्षणमात्रमभक्षणेनाभोजनेन मङ्केन तिविधिना रेनास्तिकेन वादयान
दिव्यवि मोपवासाध्यमलापराकाप्यनलवतस्तान्नस्पचारिणः श्रोतस्मार्त्तरूपेणोदेकेन व लेन जीविनः प्रत्याहारणोना
नेवंभूता मनुष्यान्स्मरेः श्चितयन् किंनंदिस्मयसे एताविति क्रियन्ते अभोजनमकेपमासम इत्यादौ यै नृपाप्रेपोक्तेन मल्यि
त्रं लक्षणमात्रमप्यभोजनपीडायाः स्वेनेवानुभावेमासोपवासादिकारिणां जीवितधारणस्य फलं दर्शनेन च सत्यमभुता हेम
एवमर्थेन विस्मयत इत्यर्थः तस्मात्स्वेच्छया भोजनेपि जीवितधारणसामर्थ्यं धर्मोस्त्येवेति स्वकादष्टपवासादिकेधर्मेऽन्वय
व्यतिरेकाभ्यां ज्ञानोहीतिभावः पराकिरणो पोषणत्वादिवल्लक्षणायां हितीयान्वयवचनं मोदत्वात्विवक्षया अर्थोगम्य तिषष्ठी कवचनं
वामर्षेणात्मारत्यर्थोसि प्रमादिषु द्रव्यं तपतापम्भांचेष्यत इति वचनात् उपतापकादित्वव चनाउपकारकादित्वान्नवचवि

महापराकिणः श्रोतधर्मैकबलजीविनः लक्षणभक्षणमर्षेणाल्परस्मिन्विस्मयसे किं न ९३ क्रोशेपरिकारी रोमुखा
दृष्टिफलामरवाः नवाःकिंधर्मसंदेहमेदेदजयमानवः ९४॥

स्माघसेकिंनेतिचपाठः ९३ इदानीं भावोन्मज्जनवदेवं सं
दिग्धमोस्तावदित्यादेस्तरयति प्रवेति मोनास्तिकाः पुत्रमाप्यर्थं विहितः पुत्रफलकोयागः श्येनेनाभिचरन्यजेते
तिवेदवाक्यविहितः श्येनसाधनकोभिचार फलकोप्यनस्तथा कारीरी निर्वर्त्तयेत वृष्टिकाम इति तं यागं करसाधनको
वृष्टिफलको यागः कारीरीत्युच्यते एते यागा मुखगा दियेषां ते तथा दृष्टं प्रत्यक्षानुभूयमानं सुतसंभूति वैरिमारणजल
वर्षादिरूपं फलं प्रयोजनं येषां ते मुखाः नास्तिकानां युष्माकं धर्मोस्ति वानास्ति इति धर्मसंबंधोसंदेहः वेदवाक्यविहिता
दृष्टफलकयागादिरूपो धर्मस्तत्संबंधो वा तः प्रामाण्याप्रामाण्यसंदेह एव संदेहः संध्याहृत सूर्यनाशाये मुक्षमाना नास्ति
काः कोटयोपलः सातेषां जयो विनाशे भानवः सूर्यं तत्पाभविनाशकाः नविं भवन्ति एवं हि श्रूयते मंदेहमक्षाः सेचितमिल्यर्थः किं न
अपितु भवन्त्येवेति वाति सः को वा कोवलोच मंदेहनामराक्षसाः उदयन्तं सहस्रांशुमभियुध्यन्ति तेसदा रगायत्र्याभि
मंत्रोर्ध्वं जलांत्रिः संध्ययोः क्षिपेत् तेनसा मन्तितेदेशा वज्रभूतेन वारिणा इत्यादि वाक्यप्रामाण्यात्गायत्र्याभिमंत्रितजलप्रक्षे

न स्याद्यसत्यत्वादननुष्ठेयत्वाभावान्निर्दोषो वैदिकः पन्थाः सिद्ध एवेत्यपि नास्तिकामतं दूषितं ताः निर्दोषत्वेपि वैदिकपक्षानङ्गीकारे
स्वपक्षोपि नैवाङ्गीकार्यः स्यादित्याह एवं चेति न स्वेन स्वमतस्य दूष्यत्वमन्तरा ज्ञायते नो भयथादि सिद्धत्तथात्र स्याद्देतु नमज्जनादिफल
सिद्धौ सत्यां मन्त्रक्वचित्फलव्यभिचारस्तत्र कर्मणो वैकल्यात्तद्यथैतावन्मात्रं फलसाधनत्वं नादि समाने तु पुनः अधर्मप्राचीनत्वं वि
योगादिनिर्णयः दुःखादिः धर्मजोऽन्यत्र स्यादिधर्मजन्यो भवति विपरीतं तु धर्मफलं न जन्यते किंतु प्राचीनदुःकर्मनिमित्तमेव के
वलं तु काकतालीयन्यायेन तस्य तत्र स्यात् पनेतस्याविर्भावितं न चलावतेव तत्कार्यत्वमिति व्याप्तेरित्यर्थः इत्यादि ज्ञातेऽस्मिन्नपि
मातृगमनादिनिषेधे स्वकन्यादानादौ विप्रयेच्च वैदिके मते सत्ये मतितस्मिन्नेव सत्यत्वेंगीकृते सति सर्वमतप्रसंगतमिति विवद
तो नास्तिकाहताः मातृगमननिषेधादेरपास्य भवजिरपि परिपालनादित्यर्थः तथा च तद्दृष्टान्तात् कन्यादानमातृगमननिषेधादेर
पाणं सत्यानां विधिनिषेधानां दृष्टान्ते नान्यत्रापि प्रयोजनमात्रवचनमात्रेण न्यायमित्युच्यते तेन तु धर्मजो वास्तवेऽनर्थः प्रयोज

क्वापि सर्वैरवैमत्यादन्यथा क्वचित् स्यात्तथ्यं श्रौत एव स्याद्धर्मशेषविनिर्णतेः ॥१०१॥

नाभावः तद्दृष्टान्तेन व्यर्थता
मात्रमन्यत्राप्यर्थः तैवेति चेत्यलमतिप्रसंगेन ॥१००॥ ॥ उपसंहरति क्वापीति सर्वैर्नास्तिकैरपि क्वापि कस्मिन्नपि प्र
देशे साकल्ये श्रौते वैदिके एव धर्मः स्यात्तथ्यं कुतः अवैमत्यात् सर्वेषामसम्मतत्वादित्यर्थः श्रौतमन्त्रो बौद्धानां माध्यमिकानामपि सम्मतिप्रते
रहिंसादेस्तेषामपि विधित्वांगीकृतत्वादित्यर्थः स्यात्तथ्यमेवेति वा तथा क्वचित् दुर्गमप्रामाणिकत्वविहिते अन्यथाकरणे नि
षिद्धाचरणप्रत्यवायभयादपि श्रौत एव धर्मः स्यात्तथ्यमन्यथा वैमत्येपि श्रौत एव क्वचित्तस्मिन्विरुद्धधर्मे स्यात्तथ्यं कुतः पातित्या
त् यत्र तु श्रौतेऽधर्मे तेषां विप्रतिपत्तिस्तदङ्गीकारेपि प्रत्यवायस्यादित्यङ्गीकार्य एवेत्यर्थः इति वा एवं शोधयेति नित्यनैमित्तिककाम्या
मतिरिक्ते काम्ये ज्योतिष्टोमादावपि स्यात्तथ्यं कुतः तत्कृते तस्य वेदस्य कृते कारणाद्वेदविहितत्वाविशेषादित्यर्थः यद्वा तत्कृ
ते वेदमूलत्वाच्छ्रेष्ठस्मार्त्तेपि धर्मे स्यात्तथ्यं सदाचारादिमिते स्मृत्यनुमेयश्रुतेरनुमानात्स्मार्त्ते धर्मो अपि वेदमूला इति तेऽप्यङ्गीकर्तव्या इत्य
र्थः एतेन यस्मिन्न स्मोतिजन्मजानते तत्येकस्य विघ्नपापेत्यात्स्वेच्छव्रसचेत्यादेः सर्वस्याप्युत्तरं दत्तम् धातुवादादिकमप्रामाणिकमे

पाममिति एकस्मिन्मार्गे सर्वेषां समज्ञानात्तुल्यमतयोऽल्पेऽल्पसंख्योऽप्यि ह्यवकुतरं संख्योन्नुपापास्ते षां वैमत्ये मार्गोन्यत्वविरोधमेतमाप्य
ज्ञात्वा वा इहलोके यथेप्सितं त्वमेवमयासि परलोके विषये त्वमेव तावत् शमेव मार्गं कुतो हेतोर्न गच्छसीति प्रश्नः अपि तु तमेव गच्छेत्युपदेशो
वा यथा केनचित्प्रामो द्दिष्टो वाकाशो मार्ग इति मार्गं कुत्रचित् पथिकेभ्य इहैव पंचषैर्वा मम मार्गे कथिते सति पंचाशद्भिर्द्दिष्टो मार्गः कथि
तश्चेत् यद्वह्वीनां वचनं ग्राह्यं इत्याक्षिप्यानात्तु कुशलेन पंचाशद्भक्तमार्गेणैव गम्यते एवं परलोकेऽप्यल्पा विमतिर्निरस्यन् बहुनुगत एव मार्गः किमि
तिनाश्रियते इत्यर्थः परलोकमार्गे श्रुत्वा च ब्राह्मणादिधर्मस्तत्कथनमन्यस्मैऽपि तु तमेव मार्गं कुरु परलोकसत्तादिश्रुयमपि गतव्याप्य मवकुर्वि
तिभावः तर्क्यं प्रतिष्ठेयस्य स्याप्येत दुत्तरं ज्ञेयं ९७ बहुसंमतिमतं दर्शयति स्वकन्यामिति स्वकन्या मात्स्यपुत्री मन्यस्मात्कर्थं मन्यस्मै वरा
यज्ञायी नो देयं कर्तुं विप्रेषां सर्वेषां श्रुतिस्मृतिपुराणादीनां लोकानां चानुमतं संमतं इष्ट्वलोऽनुभवतः तथा कुर्वत श्रेयस्यजनस्य

समज्ञानाल्पमप्ययि पापं वैमत्यमेतस्य यं लोके पथ्यासि पथ्यानं परलोके न तत्कुतः ९८ स्वकन्यामन्यस्मात्कर्तुं विप्रानुमतिर्दृष्टा
लोके परत्रलोके स्वकस्यान्यस्मात् कृतं मतः ९९ कस्मिन्नपि मते संमोहतः सर्वमतं तत्त्वजः नहृत्प्राप्य पर्यन्तामात्र मन्यर्थस्तु न यमेजः १००

परत्रलोके स्वर्गो मे भवः इहते निःसंदेहं निष्फलं न स्यात् अपि तु सर्वे स्यापि ण्यादेवनके वलमन्यस्मै व किंतु चार्वाकस्यतत्त्वार्थोऽपि मर्थः सर्वोऽपि
परलोकबाधमियास्वकन्यामन्यस्मै ददाति यदि परलोको नाम विषयता तर्हि स्वपुत्री मन्यस्मै कथमदास्यत् अयमाचारः सर्वेषां संमतः स
चत्वयाऽप्यन्यस्मै पुत्री दाना दृष्टा कृतं एवमन्यथा स्वपुत्र्या स्वैनैव ग्रहणमापद्येत तस्माद्वेषामनुमतिर्दृष्टा त्वेवं यथा कन्यान्यस्मै दी
यते तथा बहुसंमतिदर्शनात्परलोकमार्गो कुरु इति च भावः अन्यस्मा देयेत्राचेति सातिः विश्वेति पूर्ववत् ९९ श्लोकद्वयेन श्रुतिस्मृ
तिपूर्वो बोधेश्रुतकोऽप्रतिष्ठेयमादेरुत्तरमाह कस्मिन्निति धर्मपरलोकादिप्रतिपादनपराणां बहूनां मतानां मध्ये एकस्मिन्नपि मते सत्येऽसत्ये वा
ऽऽगीकृते सर्वमतत्त्वज्ञः सर्वमतत्याजिनः परस्परविरोधात्सर्वमतानां सत्यत्ववादिनो नास्तिकाः एवं दृतोऽधारितः तत्रायं संधिः मतानामसत्यत्ववादे
मिः किं चिन्मतं सत्यमंगीक्रियते न वा चेदंगीक्रियते तर्हि कस्यापि किं स्यात् सर्वादिप्रतिपादकस्य मतस्य स्वीयमतस्यैव सत्यत्वांगीकारात्स
ऽसमप्रमाणमिति सर्वासत्यत्ववादिनो व्याघातापत्तिः ताभ्यां रचिताएवेति वैदिकस्तिकाः तो निर्दोषा इत्याशयात् न वेत्यपि पदेनास्तिकम

का॰ टी॰
१७ ली॰
२२

वर्द्धियलेन तत्र कस्मादिरिति तथा च नास्त्येव स्पृहते मासीदित्यादिना श्रुत्या ना सणहत्रियादीनां मुखजत्वबाहुजत्वाद्युक्तं लोके नापि न
स्य स्म्रात्य एवमुखजत्वबाहुजत्वादि मिथ्यैव कि यं मेन न तु विपर्यये णेति वेदोक्तेन सह लोकस्यानुभूयमानत्वात् संवादादपि वेदेय
थो क्तत थैव लोको व्यवहरत्यास्वयं पूर्व वेदप्रामाण्यं कथन विप्रसिद्ध्येत्स्यापि तु विश्वसनीयतत्रै त्यापाद्यः ऊरुजपदं वृत्तानुरोधान्ना
योजि: तथापि सर्वे पिवर्णाः संस्कृहीता वित्याति: प्रयोजिका संवादे: प्रयोजै: वोयुष्माकं च महदाश्चर्यं कथं न हकारयामासेति वा
पात ऋतु श्वसुरोजोवंशी च तदादि वकर्मेन केत्यादिना व्याये यो या सां चव कन्यादीनां मेन कोदर्शां चं तेषां लोके प्रसिद्धि वेदवृत्तं
न सं वादे ई नु भि: युष्माकं कथमाश्चर्येनाचीकरत् लोकवेद प्रसिद्धानि द्वादी नु वध्याद्यमरस श्वेला सर्वा त्रसत्तेरोवयप्यते सर्थः
तथा च वेदस्तन्मूलं परलोकादि च प्रामाण्यमेवेदमिति भावः ३ लिवा प्रथमव्याख्याने व इति दक्षोरिस्यणोकस्तोकर्मत्व चमदि

ततजं तु कृतावेशानगया श्राद्धादिपाविन: मलानमुभवं तो पिकथं श्रद्धनश्रुती: १०५ नाम प्रसादमुनीतान्यथत्वत
नुमागतान् संवादवादिनो जीवान्वीक्ष्यमात्यजेत श्रुती: १०६ पर भेजं भजेत्रादेत्तम्यमाना फला फलम् मर्त्यैवथां
जलिर्दैवानथेवं कश्चिद्दविवान् १०७॥ तिचकर्मांतरं संवादेरितिकरणेततीयापत्तान रेतु लेनैव संजेणलोक लुकर्मत्वस्य
वैकल्पिकत्वेन कर्मत्वाभावादनभिहितेकर्तरि संवादेरिति ततृतीया व इति षष्ठी १०४॥ ॥ नादितितेष्वतेष्वजनेषु कृता वेशान्त
तसंचारान् तथाग याश्राद्धादिया वित: गया पिंडदानादि पुण्यं याचत: प्रामप्रेतभावान्मृतात्मप्राणिन: अनुभवं तोपि पश्यं तोपिय
ये श्रुती: कथं न श्रद्धथ सत्य त्वेन मन्यध्वं तिपर्म स्त्यन शक्नोयं मिन्त्रवन्त्वात एवमुत्तरश्लोकेपि ज्ञेयं १०५ नामेति नाम श्राद्ध
मह तेषु मनीतान् प्रापितान् अथमुक्तत्वात्मत्यास्त्यस्वत्वनुमागतान्प्राप्तान् संवादं चेदं: त्वयोत्पादिवेदसंवादं वद त्येवं पीलान्
जीवान्वीक्ष्य श्रुतीः त्वेतानमात्यजेत अप्रामाणिकान्मा कुरुत एवं वेदप्रमाण्ये सिद्धे भ्रोतस्तत्वादेरपि वेदमूलत्वात्तदुक्तसर्वधर्माणां प्रामा
ण्यमवस्थापितम् १०६ सम्प्रेति अथवेदवचनानंतरं भजेत्र: शक्र: श्रादित्यः ऐंद्रानलादीनां संरंभेन भंगाद्याकारविकारे
भीतेन कलिनापरश्चलितुमयमानान्विषिद्धमान इंद्रादि संरंभान् दृष्टाभयात्तंसमुत्पदमपि चलितुमशक्तात्कलिसेना

राम
२२

वापि हिंस्तु सा धन्ये वैगुण्यादिति सर्वेषामपि समर्पितमिति ज्ञेयं तत्कृतमिति पाठे हेतुगर्भं विशेषणं तस्मान्न प्रमाणमनागमं श्रुतिस्मृत्योर्वै
कमत्यमप्यविरुद्धमिति श्लोकद्वयतात्पर्यार्थः ऋग्वेदसामद्वयं सत्त्युक्ताः सर्वसाधारणधर्मास्तेषु कोपि श्रौतोपि धर्मः स्यात्तथापातित्यादि सम्भ
यत्वापि हेतुः सर्वेषामनमते विहिते चेन्नस्थेयत्वेन दृष्टे विहितत्वान्ननुशासनादिति सूचनाः पातित्यसम्भवार्थः तस्याश्च विहितानां केषांचि
द्वद्विरनुष्ठानात्रिपि स्थानां केषांचित्तथव द्विरपि वर्जनात्सर्वेषां विमतेन विहिते चेत्तस्थेयस्तेन यावदितस्यसेवनादिसूचनाः पातित्यसम्भ
वः तस्याचेतरहुंतेनान्येष्वपि विधिनिषेधोपेक्षणतत्सूचनाः श्रौतत्वाविशेषादेव हेतोः स्यात्तथापि प्रामाण्यं कृत्स्नस्त्रीकार्यमिति वा
व्याहत्यादिज्ञातव्यं १०१ समालोतीति श्लोकपादद्वयेन स्मृतकायकोक्तिः वद्दुःखद्वयाद्भक्तितवचोनिलरापरूपमथ्यावभासणहेपादेरुपासना
स्तिकाधमत्वेनास्माकं प्रवेदाततुःसहात्मायानाविशेषमिथ्यैकृत्स्नायां पापपापविलेखोपायाः प्रत्ययः १०२ मानवेति मानवैर्मनुष्यैरस
चैनिमाणं यस्याः तथ्याकर्मवराद्दनामिंदादयो कास्थिकानि यवाप्तवैविधविलंविवरं यस्याः साच्च शिलागडैकास्थानमेघ्यो विशेष संभवा

वभाणवकणक्रोधादस्मणः कृतोफितं किंतमश्चौरात्मात्वंदुपापापापाद्भिमेयिनः १०२ मानवोपाक्यनिर्माणक्रमोघंकविला
शिला नश्रद्धापयते मुग्धास्तैरर्थिकाध्वनिवाकंपं १०३ शतक्रतुरुजाधात्वावित्योतिनोस्तिकाःकर्थं श्रुतिस्मृतीतसंवा
दैर्न वश्यमदृचीकरत् १०४ ॥ पात्लग्रामशिलाभोमुग्धाः स्वर्त्तीर्थिकाध्वनिवावेगुष्मान्कथं न श्रद्धापयते श्मास्तिकांनपाप
यति चित्रमेतद्भवतोमर्त्यं तत्त्वमित्यर्थः मनुष्यैरपामरचितं सावयवत्वेन कार्यं शिलादि स्वविशेषणशास्त्रमिथ्यामात्रेण कर्त्तारं मनुष्या
द्विलक्षणम मीश्वरमादिपतिविमतं सकर्तृकं कार्यत्वात् घटवदनुमानात्स्वदृष्टं तावत्सार्थिलक्षणे कर्त्तारमीश्वरेसिद्धेपि कथं मना
थ्या सहत्याणयः एतेन देवश्चेदास्तिसर्वज्ञ इत्यादेरुत्तरं दत्तमिति ज्ञेयं १०२ पात्लेति भो नास्तिकाः शतं त्तुमृषोऽविस्तोरुरुश्याषणय
त इन्द्ररुजोविश्यस्वर्गादिरागोवायेषां नास्तिणादिवर्णास्तेषामाव्यापातक्रतुमखभुजावाद्ब्ज ऊरुज इत्यादीनिनामानि तेषां वि
शेषणव्यातिः कृतो श्रुतिर्वेदोलवादःवेदोक्तेतिहासः करणोवोगुष्मान्कथं न चमत्कारीकरत्तचमत्कारं नाकारयदपितु श्रद्धयभव
तां तयोस्मार्त्तं वमदिस्त्यवाय माश्चर्यपातालमेवशेषनकेतुकारीहोभवति इदस्येवशतक्रतुत्वेवदेतोकंलोकेनापीदृववशतकृत्वेनया

म ५

का.नै.
७टी.
२३

मासूर्यमेवं स्योनरयः वसादि स्वधाजने प्राप्य्युन्नते नप्रतोय मा वा हे हेन निरस्तो गुरो वैविश्वस्य अवस्था याव्या मस्तस्मिन् हलावेशः स
न्नभिमानाद्विन्मामित्रेण सर्वकामिकं कन्त्वया जितस्तत्प्रभावात् सपातेरपत्र स्वयं गच्छन्निंद्रपिकताव शः संस्तन्तेजसा प
राभूतः स्वर्गाद्भ्रंशितः यथाप रपिंदेह तावशः संस्तन्तेजसापराभूतात्स्वर्गाद्भ्रंशितः इत्यर्थं नेमिनमस्तकेभदिनि इति हसः
रो हावमानमावज्ञेत्यमरः ११०॥ ॥ विमुचो नपादिति मन्त्रः सगर्वः एषः कलिः सहेलं सविलासमुपेत्य सामीप्य मागत्यै ला
न्देवानसम भाषत किंभूतान् एनेकलिं द्युमणिं नकेवलं भीषितेभ्य एवं वाक्यं दबोदितुमपि विमुचो नहीन् सावधान्
कः कालिवभूतो विमृलोभदितमन्ते वाजनेन गमश्चतुरालो द्विजा निव किंभूतानेण्नं चंडालं द्युमयानहीनं चंडालं लवमा
न्तराद्विवाकोर्त्तिजनं गमाइत्यमरः यम श्वानिसर्वं विन्नान्नुम ११२ स्वस्तीति हे वास्तोष्पते इंद्र ते तु भ्यं स्वस्ति दोमम स्ति क

विमुचोनड् हमपोनजनं गमइवद्विजान् एषमन्त्रः सहेलं तानुपेत्यसमभाषत ११२ स्वस्तिवास्तोष्पते तुभ्यं शिवि
न्त्वस्तिनत्विन्नेता सर्वेकालं सुखेनासि पाशहस्तमृदस्तवे ११३ स्वयंवरमहे भो वरेण्याय त्वरमहे तदस्मानानुमम
ध्वमध्वनेनत्रधाविवे ११४॥ ॥श्वित्नतया हे पाश नियते तव कल्याणं वित्तलके शोना स्ति कश्चित् हे सर्वकालयमसुखे
नासि किं हे पाश हस्त वरुण तव मृदः संनिकश्चितगृहमात्रस्याधिपत्यात्सामर्थ्यं दृश्येव ज्वालाजटिलत्वेकुत्सितत्वक्षमाभु
यथारण्वैय्यर्थ्यं वसंवृद्धिभिः सचितं उन्नमानां कुशलप्रश्नस्तैः सहसामंतेभ्योपिकत्वं सूचयति इंद्र दयः स्वस्ति प्रयोगः
स्वाभिभावज्ञाप्रणं वा कले यो तयतिवर्णसाम्येनयमे स विशाद्ध प्रयोगः अयमवगर्वोऽवज्ञाचेतिज्ञेयं स्वस्त्याशीः क्षेम
पुण्यादाविस्यमरः वास्तोष्पतिर्गृहमेधाह्ुचेति लिंगात्साधुः तुभ्यमितिनमस्वस्तीतिचतुर्थी इतरत्रतवसंबंधनीयम्
११३ स्वयमिति हे देवाः वयंस्वयंवरमहे उत्सवे भैमीवरणाय यस्मात्त्वरामहे त्वेगास्मः तेतस्मात्तत्र धाविनेस्वयंवरस्था
नंप्रतिअनुगामिनोऽध्वनेऽस्मानानुमन्यध्वमाज्ञापयतत्वरावयादग्यागोष्ठीनक्रियतेआशीर्वदोयतामित्यर्थः अध्वनेतादर्थ्ये
चतुर्थी ११४॥ ॥ ॥

राम
२३

23

न्यवलन्यथकम्भवन्किंचिद्या र्थ्यमवलं व्यधिन्नालिपदानि सम्मुखमागच्छन्नदीनत्वद्योतनपरस्तरं शक्रादिनमस्कारार्थमंजलिबंधं

जलिंक श्चिदेनालनामापायनृपत्वेनात्मानमाचार्वाकः वदन् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणोचे १०७ नेति हेनाकनायकाः इन्द्रादयः अयं

मल्लक्षणोजनः अपराधीनयतः तेदेवाह कलेः कलिनाम्नाः कालस्याहं वंदीस्तुतिपाठकः अतएवतस्मा द्वहु निप्रियवचनेविषयेचह्सपि

पवाटोवावहूकं वाऽऽननंयस्यैवंभूतः अथचकालस्यकलांतकस्यवंदिनोहियमाश्रयंतितत्प्रियंवदंतिनचदुराहाः तस्माद्देतप्रिय

वैदिकादिदूषणमयाकृतं यदिनकरोमितर्संयं दुःप्रियप्रातीतिपरमयुक्तत्वादपराधान्नाहंदंड्यः १०८ श्रीमद्धिरिति इतीतिदेवास्ते

स्मिंश्चार्वाके इतिपूर्वोक्तप्रकारेणवदतिभाषमाणेसत्येव संदनमंदिरं स्यंदनं स्वं कलिं अपरं द्वितीयंद्वापरं च पुरोऽग्रे आकलयांचक्रुः द

दृशुः १०९ समितीति तेसैः प्रसिद्धैः अस्यइत्यादिभिर्वचनैः पापैस्त्वाभिः पुरुषैवांपरीत समंतात्प्याप्तः प्रयाउन्नमंतीदर्शनाये

नापरोऽधीपराधीनेजनोयेनाकनायकाः कालस्याहं कलेर्वंदीतच्चादुचटुलाननः १०८ इतितस्मिन्वदत्येवदेवाः स्यं

दनमंदिरं कलिमाकलयांचक्रुः द्वापरंचापरं पुरः १०९ मंदरद्रोणिलग्नेनालग्नाक्षेनिवहं लब्धतुलात् कलिनत्वापपरीतसत्ता

नाकीयान्नारकीवसः ११० गुरुरीढावलीढः प्रागामन्त्रमितमस्तकः सन्निरोक्रुरिवाक्रान्तस्तेजस्थिरदेड्डोजसः १११॥ ॥

मध्यभ्रोवायस्येवंभूतः सकलिः प्रौढकृत्वेन्नकाम्यैकांतिवाकुल्येनभयणाहिसंयमाकुल्येकृत्वाकृताकृतान्कृत्वाश्चर्यात् नाकीयान्स्व

र्गहितान्स्वर्गभवानेवातान्इंद्रादीन्संदर्शकश्वनारकीवयथाभस्मादेत्यादिकारोऽयाकेंऽनरकेमग्नः ऊर्ध्वैर्यौवोऽनरकेस्य पुरुषद

सपापेकारित्याद्दहमेवेनपः प्रोणपत्वान्वेतिदोमस्वनृपाः इति ताल्लवांश्चनरकस्योपिदेवेकायवांतिदर्शनजायमानसुखेनस्थिताः

पहुलप आतापः सुराना लंत्यापप्यलोत्सुपमाः उन्नलयीव लुलिपादः नाकीयानितिहोत्तर्येतस्मैहितमितिवृकृत्वाक्ष्वार्थेश्चा

छः नारकीनरकपाल्लादृतइति ११० गुर्वितिपाकृदृश्मान्सर्वाभिश्चादयःकेन्मद्वराकाअस्माहितपथाग्वोमहत्याशेदयाऽवज्ञयाऽ

वलीढेव्याप्तस्तच्छस्तोयज्ञोपिदर्शनागतरं विडोजसइन्द्रस्यतेजसातन्मात्रांतः तिरस्कृततेजस्कः सन्नभवन्नो त्यक्तासकलिः अ

नमत् अपिकलास्वेनेवपाकृतेजसेरजानमितोनभौम्लतेमस्तकोयस्येवंभूतोभूतरं शाहीत्मममस्वकोरेत्यर्थः कएवनिर्णयकुर्यो

का॰नै॰
१५टी॰
२४

तमित्यत आह । सत्यं स्वयंवरेऽस्मिन्नागच्छतां नोऽस्माकमपादीनं निश्चलोऽवधिरलोकमित्यर्थः वयमपि तत्रागता स्म न एव ॥ आगच्छाम
इति सर्वोऽपि वृत्तांतोऽस्माभिर्ज्ञायत इति अतोऽपि त्वया तत्र वरमन्वेष्यमिति भावः विश्लेषे चंचलं स्थिरं वा यद्द्वासीनं तद्दृष्टादानं इति
वैय्याकरणाः ११८ ॥ ॥ कश्चिदयं नागर्षभोदः को वा नागपालः इत्याशंकायामाह । नागोऽपीति नागेषु वा सर्वकिम्भूतेषु सानुरा
गेषु अस्मद्द्वेषिषु च देवेषु कौतुकवशादेव प्रयत्नसुतान् सर्वान् सम्बद्य सा भैमी नागपाशपेक्षया वरं सर्वगुणाश्रयत्वात्तेषु भैमी
लक्ष्माद्वैभो मनरंतुष्ट्यक्कं वरं परिणेतारं मम च वरत्तु वरयामास सर्वा नादृश्यमानलवरणास्तवैवाभामो नृपाः इति दर्पाग इत्यर्थः पदेषु तु
द्विविषत्सु इत्यनेनास्माभिः कौतुकार्थैवरदानार्थमेव च गमतं न तु तत्करणार्थमिति ज्ञेयं नागोऽपीत्यादौ नादरे इति सप्तमीभ्य
ववरत् वरइत्यपि मिति चुरादावरत्न पाठात्स्वार्थेणिजंता ध्वरयते श्रद्धम्लोपित्वात्सन्वद्भावादित्वदीर्घत्वाभावः ११९ किमिति

24

नागेषु सानुरागेषु प्रयत्सु द्विषत्सु च भूमिपालं नलं भैमी वरं सा ववरे वरं ११९ भुजगेशान सर्वेशान्वा नराणिन्त
रान्नरान् अमरान्या मरीः भैमी नलं वेदगुणोज्ज्वलं १२० इति स्मृत्वा सरोषो धः परमेश्वर मयुगं जगन्नाथानि शारुद्रमुद
स्तानुक्तवीनदः १२१ ॥ ते परित्यक्ताः इत्यार्षं कथं कारणमाह । भुजगेशानिति भैमी भुजगेशान् वासुकिप्रमुखान् नागराज
जि कालानलादिवेरूप्यान् सर्वेषान्मनोहरान्वेद जानाति तथा इतरान्नलात्स्वान्नरान्मनुजाधीशाननूचापल्यनिर्गुणत्वा
भावान्नरान्वेद तथा अमरान्मेघाचेतुरात्वा तामरान्नो चान्वेदकेवलं नलमेव गुणोज्ज्वलं प्रस्तवीर्येणार्थसौंदर्यादिभिः प्रका
शमानं वेद सर्वगुणाकरत्वान्नल एव तया वृतो ऽन्ये तु परित्यक्ता इत्यर्थः विवर्ण्यः पामरो नीचः इत्यमरः वेदपि इत्यानो नृपि तथे
वप्रतीतेः सत्वा वर्त्तमानत्वविभक्ति प्रतिरूपको निपातो वा तथा सा सीदित्यर्थः १२० इमानि चरमं पं युग्मं सकुलिः इतीन्द्र
द्विवचनं श्रुत्वा परमोऽस्तु त्वरोषात्पोरोषान्नित तरां निर्विचारतया परः स्यमपि वस्वेजानन्नल तएव जगन्नाशसवधिनो निशा
यसां निशिजगन्नाशो भवतीति यावत तत्संबंधी प्रलयकाले सर्वभूतया सलालसासपल्लोरुद्रस्तेन तु मुद्राम्राकारो यस्य क्रो
धवशान्नितरां विकृताकार इति यावत् एवम्भूतस्तस्यान्सुरान दोवज्ञे मारामुक्तवान् १२१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम
२४

मइति तेदेवाः सर्वेऽस्मत्कारणे निर्दिष्टं तु वा उच्चैरति प्रार्थितं अस्य कलेरहंकारं दर्पं अवलोक्य विश्वोत्पत्त्यो नैव द्वापरः सेतुः सर्वेऽयं
स्वयंवरवार्त्तां किं रोतीति स्मित्वाह स्म कृत्वा इति चिरेण पापीयसा नेन सद कथं वक्तव्यमिति लुब्धमन्यो संकाल विलंबेन कलिं प्र
त्युचिरे वक्ष्यमाणं वभाषिरे ११५ पुनरिति हे कले त्वं स्वयंवरार्थं गमिष्यामीति एकवारमन्त्रोऽसौ तेन तदिदमतः परं पुनर्मा मा
एवं वदस्येवमा वोचः यस्मात्परमश्रेष्ठो यत्वो आमरणं गुरुकुलनिवासिने नैष्ठिकब्रह्मचर्यव्रतचारिणं सृष्टवान् सतु पुनस्त्वं
कथमुद्वाहसे परिणेष्यसीति तद्युगादयोनिः कलत्रा एव सृष्टाः तस्मात्तव स्वयंवरवार्त्ता नुचिता अवकीर्णत्वापातात् तस्मा
देवं पुनर्मा स्म वोच इत्यर्थः पापत्वं यं मत्युपहासवचनमतत्त्वमा शब्दसंनिरसनं अत्र कृत्वा कस्मादसीति नचेल्लिट् यामेति निषेधार्थ वि
षयार्थवीप्सायां द्विरुक्तिः परमे स्थाने तिष्ठतीति विंदतिनिः पचकित्तं अकस्मात् लोपः अवो वेति स्त्रे णवत्वं तत्रैव परमे

तेवज्ञायतमस्योच्चैः स्वर्दिकारमकारणं उचिरेण्यचिरेणैभं स्मित्वा हस्मुखा मिथः ११५ पुनर्वन्द्यसि मामेवं कथमुद्वह
सेनुसः सृष्टवान्परमेष्ठी यं नैष्ठिकब्रह्मचारिणं ११६ क्रोधदीप्तान्दुहिणो वत्सु त्वा मा कर्षीर्वकीर्णिनं त्वज्जन्मे रविवाधितः
सेतुर्लंघ्यस्त्वया नु किं ११७॥ स्वैतिरितः स्मरत्नां स्तिजगद्वयुसे वर्णनुतं अमात्कंतानाम पादानं स्वयंवरएवनः ११८॥ ॥

वहिति निपातनादेवं तत्त्वं नैष्ठिकोब्रह्मचारी तु वसेदाचार्यसन्निधौ तदभावे तु तत्तनये पत्न्यां वैश्वानरेपि वेति स्मृतिः ११६ क्रोधदी
प्तेति दुहिणब्रह्मा त्वां पुत्रं अवकीर्णिनं क्षत ब्रह्मचर्यं कर्णनिजात्मजाभिगमनदोषादिरोगरूपदोषकारिणो वेत्त एवं त्वया कृते अस्य वंशा
वलोल्लिया वेत् अथवा तेनज्ञानोपि तवकिं भयमिति सोपहासमाह त्वज्जन्मे त्वदुत्पजीविभिरपि आतः सेतुर्वे सद्वृत्तायर्मर्यादाले
ध्यः त्वया पुनः केवलं लंघ्यः त्वदीयाः सेव का अपि न सदा नोल्लंघयतीति तं लंघयसीति किमाश्चर्यमित्यर्थः यद्वा त्वज्जन्मे रविसेतुर्नं
घ्यस्त्वया नलंघ्य इति किं वाच्यं नदज्ञाल्लय तनमनोच्चितानकार्यमित्यर्थः अतिकाकाम्यलाञ्छयानि इंदुहिणो इस्यमरः तुरसत्सुरेभ्यः
वैष्णादिकादिनः ११७ स्वयंवरस्थलागमने र्त्वंतरमपिर्ष्टं तेतानि एकं विना सर्वपरित्यागात् त्रिजगत्सु वर्त्तमा... नानांयनां वरु
णानां सौंदर्यातिशये विषये गर्वं नुदति नुतन्नाशकः सवृत्तां तो भैमीस्त्वयं वरअति वृत्ते अतिकीर्तनः संज्ञात इत्यर्थः भा वडिः कर्पण्ज्ञा

का० नै०
७ टी०
२५

तमादिति आमन्त्रितो ऽस्माकं इयत्पूर्वं तत्र वधे स्मयो आवीयवक्त्रामुत्र कोऽभिप्रायकर्णत्वं तु एवं किं भवतां मम मुग्धाकं गुणीभूत
स्य दिग्ग्रहोत्तरं ऽतिस्य अच्छेदस्य विरोध णं प्रतः भैम्य वृत्तत्वात् संजाततल्लज्जयैव हेतुना अस्माकं मुखं मौ द्वितुमसमर्थानाले
आ पालोच्य यं हृत्तर्द्वे स्थाले जपा प्रभुत्व नदर्शय तित्र स्मा सल ज्जा भवते इति युक्तं मम वेतादिति भावः अयमप्युपहासः लज्ज
येवेति पाठे ऽत्र लोभे देतिवक्त्रेण पञ्चम्या समानकर्तृत्वं यो भाकौ तित स्य दर्शित्व लित मिलाणि चेति युग्माकादेशः मुग्धा
कमिति पाठः साधु एवमस्माकमिप्यत्राविद्ध एवं वक्त्रेणेति नामधातोर्णुच् १२५ स्थितमिति हे देवा अस्मत्स्वरणे पपापद्भिः
कथं स्थितं औदासीन्येनेति शेषः असांप्रतमनुचितमेतदित्यर्थः उर्दिस्थो भवेद अज्ञानाद्वत्सरसाभेमोऽचलतो देदोष्यम
नात्र कृपापस्यात यादृशा कृत्वा किमर्थं नानदृश्या सुतरां न भूस्मसात्ता नात्मपितृता हृगसामर्थ्यं लज्जावेत स्याश्च सापराध
त्वे दण्डमेवोचितं तदपि न कृतमिति तदप्यनुचितमेवेत्यर्थः युक्ते ऋक्षाम्प्रतं स्थाने इत्यमरः भोरिति प्रत्येकं संबुद्धिः १२६ मदेन मु

स्थितं भवद्भिः पश्यद्भिः कथं भोः सदसांप्रतं निर्दग्धा दृष्टिदग्धा किं साहृशानन्यचलनक्रुधा १२६ महावंशानना हृत्य मृषालम
भिलाषुका स्वीचकार कथं कार महोसातरलेन ले १२७ भवादृशैर्दिक्पालैरर्प्यमाणां मृगेक्षणां स्वीकुर्वीत कथं सोऽदः स्तुत
मोदस्तु कं नलः १२८॥ तथीलादिना महांत मुत्क्रष्टं न लं अभिलाषुका संभोगेच्छुः कथं सुतत्वान्महावंशान्दिक्पालादिलक्षण
नयुष्मान्परिमज्यतरलं चलस्वभावं अनिश्चितबुद्धिं नलं कथंकारं कथंपत्तिवृत्तौ चकार अहो आश्चर्यं महांतं कामयमानोपार्
वपेरित्यागेन मनुष्यवरणान्मूढं दिवेत्यर्थः अथ महापरे मातांवंशं स्थितिसाविष्णलान् दृष्ट्वाच एव नपरित्यज्य तरं गस्पर्शमात्रेण
पिचं चलकृत्वं च नलावलोकनेन मंगीकरोतीति चित्रमेव अत एव सा किं न भवद्भिर्दग्धेति भावः अभिलाषुकालषपत्ते स्कजिघ
हा इति लोके षष्ठी निषेधाद्वितीया कथंकारं मर्धवत् १२७ कथं नलः कथं सोऽहं इत्याह भवादृशैरिति भो देवा दिक्पालैर्महासमृद्धि
भिर्भवादृशैः अर्प्यमाणां कामयमानां मृगेक्षणां भैमीं स्वीकुर्वीत समुदहन्नत एव भवत्सु कृतद्रोहः कृतावज्ञः तृणतुल्योऽतिनिःसारो
ऽथ च नलशब्दवाच्यत्वात्तृणभूतः भवद्भिः कथं केन प्रकारेण सोऽदः अतः सा भवद्भिरभिलषिता तथापि भवतां नाहलाद्युपहासः मृगे
क्षणां न लोके निषष्ठीनिषेधाद्द्वितीया सोऽदः तौ षसहेति इडुक्त्यादयस्य विभाषेति षत्वाभावे नेह १२८॥ ॥

राम
२५

25

पत्नवैस्त्पसि मा मेवमित्यादेरुत्तरमाह वायेति हे देवाः अस्माकमप्पपति सुंदर्यो गायत्र्या दिपदवाच्याः ज्ञाततामजातिगोत्रपाकः पत्याः
अगम्यात्वाद्यस्यानामकथनेप्पस्मात्कं लज्जा भवेतितत्त्या मुतयासह सुखेनक्रीडनुतेस्यामस्वयं स्वयमात्म नादिमाः स्वर्गभयाः रंभा
दिस्त्रीः अहल्यामुख्यावारमत्नौदीवाल स्वेच्छया ताभिः सह सुरतक्रीडां कुरुतः प्रजापतिः स्वाउ हितरमप्यथा वदेति श्रुतावस्त्र
एः स्वाछंघोडवंतामृतरीस्वाछंद्यमितिस्वयमित्पनेनोक्तं केलिस्तु प्रनवस्यक्षस्यचर्य लं अतेयावज्जोवं चरहवाऽप्पवाजोमस्के
लिरस्मानुपहसिष्यतीति अन्ये नजोवितव्यमिति वोयुष्माकमति प्रिया यन्नितरां हत्यये मेतामियतास्वयं सर्वैः स्वेच्छाचारः के
यतेमयातस्वेच्छचारोनकर्तव्यो मर्त्यमेवेतिको दशोर्थमवतो पुरदेष्टो तिरितिलोकरीतिमपहासः अयमचयर्यंवसावयः सु
वैषि स्वेच्छा चारिणः स्वाछंद्यं कुरुतनाम कलिस्तुनतादृगिति चस्वेवचरत्नुयुष्माकमप्पनीति मियायमे मोलम्परा वय वस्तुनेप्पि

कया विक्रीडतुमस्यादिवास्त्रोविष्ठनस्वयं कलिस्तुचरतुमस्मैतुवातिमियायुवः १२२ चर्येमेकमेयं कपरस्मैधर्मदेपि
नांस्वयं तत्कुर्वतां सर्वं श्रोतु यदिभिनः श्रुतीः १२३ तत्रस्वयंवरेलोमिर्भुवः श्रोनैषधेनसा जगलोकोश्चयुष्माभिलेभिस्तु
ल्याभएवंवः १२४॥ नायत्तंभुवकृत्स्ये... चारं नकरोमिकिंतुमे मोघाप्रये भवतस्मममपरणं चेस्पानदप्पास्विति भावः अन्ना
प्युपहासएवतारयर्थेक्रीडाचेतिदिवः कर्मचेति करणस्यापिकर्मत्वात्त्रोभिरित्यर्थो कितीया १२२ उपहासमेवप्रकटयति चर्यति
हे देवाः परस्मै अन्यस्मैजनायस्वसुतादिगमनरूपकार्यमिति यर्मवेदिना धर्ममुपदिशतामस्वयंतत्परस्मै स्वसुतादिगमनेसर्वं
निषिद्धं कर्म कुर्वतां वोयुष्माकमियं कतमेवकेवचर्या आचाररीतिरपि तन्नकापि स्याबेत्यर्थः अन्ये तत्नेगमपि श्रुतो लोकेपिय
दायमहल्यादिगमनं कर्म श्रोतुं विभीतः त्रस्यतः स्वेच्छाचारिणां भवतां परपीडायामप्येवलात्पर्यमितिभावः चर्याभावे गृहमदेतियं
त १२३ तत्रेति तत्रस्वयंवरे नैषधेन भुवः श्रीः सौंदर्याद्दलक्ष्मीः सामेमी नलभि मात्रयुष्माभिस्तु ... श्रथस्त्रोनोक्ष्या
वतीवेत्तनेसालज्जाजगतः सकाशादपमानोदनत्वात्पालज्जामालक्ष्मी तिवा नलमायुष्माकं चेलाभ इत्येवंवस्तुमात्रितुल्याए
वाभासतेतुल्याभएवयाकारमात्रं वेरूपेहतरतुल्यमेवभवन्निर्लज्जैवलब्धानतुमेमीति तपदप्पोरपेवेतिभावः अयंचरयलेह

॥ २५ ॥

का॰नै॰
१७ टी॰
२६

पतत्त्वमिति मयं मां सह कर्तुं सह कारिणं कर्तुं पतद्भुं पत्नीं कुरुत त्वमेमीं मा वेतु अस्मदं गच्छामि यं मम सहायार्थे मा गच्छतेत्यर्थः नवसा
हाय्यकेऽस्मसाकं फलमित्यत आह अस्माभिरिंद्राग्नियमवरुणैर्यथा सर्वं च भिः सामेभ्यापि संविभज्य भोगकाले समानभाग
मेव लब्धेवोपभुज्यतां तथा च भवतामेपि कलत्रमस्तीत्यभावः केः केवपंचभिः पांडवैः पंचाली द्रौपदी यथा पांचाली दृष्टांतेनैकस्याः
पतिव्रतायाः बहुभिरुपभोगे सद्दृष्टं च रदृष्टं लौकिकत्वं परिहृतं पांडवानां मस्त्रभावित्वात्तदस्मीं दृष्टांतत्वेन कले र्यागित्वात्
भविष्यदर्थज्ञानसामर्थ्यात् क्ष्वचनं युक्तं जगत्स्रष्टाहं नादिति या पांडवपांचालीरता तानामलीनत्वान्मदुदाहरणीकृत्येत्युक्तमिति
वा पांचाली जनपदस्त्रा विनः स्तु नियताद्यभिधायिनः पांचालपल्लो जनपदवाच्यस्तत्त्रियादिल्प सः ॥ १२२ अथेति अथ
पूर्वोक्तकलिवचनाकर्णनानंतरं तामुक्तप्रकारां मुखरस्यानुचितभाषणशीलस्य कलेर्मुखे तां सोढुं तत्तनु स्वपरिहृदा अस्मम
यो भारतीसरस्वती अर्थगांभीर्यात्सारयाः श्रेष्ठ्या परुषत्वाच्छ्रोत्रयाटुः सह्या गिराकलेः प्रतिघातं वारणमध्यभिदधे वा

पतत्स्वं सह कर्तुं मां पांचाली पांडवैरिव सापि पंचभिरस्माभिः संविभज्योपभुज्यतां ॥ १२२ अथापरिहृतामोहं मुखरि
तां मुखरस्यतां चक्रे गिरा प्रतिघातं भारतीसारतोवया ॥ १२३ कौलीने भेमी वरं वासेकत्तु मेवागमन्नमी नलीटे धीरवै
दर्भी धीरगंभीरगाहिनी ॥ १२४॥ एवं तत्पोढाकरं परुषं वचनमुच्चरत्यर्थः भारतीमध्ये ति पाठे अर्थगांभीर्येण दुःसह्या ॥ १२३

कौलीनेति हे कले अमी देवा अस्मे नलाय भेमीं हन्तुमेव तत्पाभेमीं को मयमा नोपि इंद्रायं भेम्याःएवरत्यं कृतवानेवं विधो अनीधीरः
को पि नास्तीति कौलीनेर्यपराः तथा भेमीं च मत्यं त्या लक्ष्यो तथ्येः कमकार्यं वराप्रा सेनलाय दातुमेवागमन् स्वयंवरं गतवंतः नतु भेमीं व
रीतुमिति त्वं नो वेत्सीत्यर्थः देवादिकेनापि प्रकारेण परीक्ष्य परितुष्टाः सन्तः वरं ददते कुतो हेमवेधीत्यत आह यस्माद्गंभीरस्रोता
नाप्यस्यगाहिनी स्पर्शिनी गंभीरा र्थे अगाहिनी नमधती त्यर्थः एवं स्वतामस्त्रा नां बुद्धि धीराणां मेहाशयानां वेदग्धोंचातुरीं नलीहेनवे
त्तीत्यर्थः त्वं तु मर्त्यत्वाद्देतेषा अभिप्रायमज्ञात्वोपहसितवानिति भावः अधीरेत्यकारप्रश्लेषेण संबोधनं गंभीरगाहिनी ते धीरवैद
ग्धीमपर्याप्ते लेपानलीह इति वा हे अधी बुद्धिरहित मंदकुकेले अगंभीरगाहिनी ते धीरवैदग्धीमचातुर्यं नास्वादयत्यपितु मा मेर

२६

राम
२६

दारुण इति अयं शिखी वह्निः दारुणः क्रूरः कातराणामाश्रित्याग्निसाक्षिके विवाहे साक्षीभवन्नपि सादात् दृष्टाभूवन्नपि तत्प्रकाश
मानोऽपि यो भैमीनलयोस्तस्य सतत्त्वात् कुत्रापि विषये क्रूरसाक्षिणः अलीकसाक्षिणः निरीक्षमाणस्य पलायमानत्वं विलापवत्त्वात् अपि
त्वेतदप्यनुचितं क्रूरकर्मोद्दीप्तिपरकीयं वस्तु स्वस्य सेदाप्ययति तदनेन प्रायश्चित्तमाचरितं भिमक्षोऽग्निसाक्षिको विवाह एव न भव
तीति भैमीनलेन नोद्दहेति भैमीनलादन्यस्य भवत्स्वेव प्रयोजनस्य चित किं निति तन्नस्थिते स्वर्णः अन्यच्च दारुणः पापकारित्वात्
लिक्रूरः धूमरूपः कपटमाश्रित्य सप्तभवद्धने साक्षीभवन्नपि तत्स्थितैः धनस्य कार्यं भो दाहेति वाहि क्रूरसाक्षित्वं धत्ते अत्र तु नेमा
स्वयं १२९ अहोऽति हे देवाः महः सहाया नां तेजस्विनां दिवस्पतीनां भवतामपि दमभैवास्मै कलंकाय ईदृशाद्दिग्धमत्स्वपि भैमीम्
हलवतीति अपयशसे अस्य च नलस्य तमनादरः नयायेऽस्मायवलजोऽव शादन्यवदनवीदंतं शक्तिमुत्तमालिम्पः पायकलंकाय सं

दारुणः क्रूरमाश्रित्य शिखी साक्षीभवन्नपि नाचह्न्यं किं तु दाहे क्रूरसाक्षी कियामयं १२९ अहो महः सहायानां संभृता
भवतामपि दमभैवास्मै कलंकायदेवस्यैतामततद्युतेः १३० सावधेयं तद्भुतं मनसा गमो नोऽनुवश्यं किं त्ततोगः सेवनस्तस्मा
दनाघाच्छिन्नाद्रिता १३१॥ भवतामहो महत् दाक्ष्यं गुणभवतापि तमादोषयजाते सर्वैः महः महसा प्रसाजस्विनः अमृतयचे देवस्य दे
प्यमानस्य अमलगुणे स्थं दस्यैव यथा चेदस्य तमाभवभिः कलंकाय जाता भवतामपीत्सा विषादे नयनलेकपाकाधिनासीति सद्वित्तम्
अस्य देकलंक इति ज्योति विदः महः सहाना नामपर्णेति वाचं दस्यथु व्याल व्याभवतामपीति समुत्स्थाया वा सर्वमां पतितस्वभवज्ञिरेयतर
स्य चेदङ्गो करिष्यत तस्य पयणोनाम विष्यादिति भावः १३० सेति हे देवाः भैमीयं वचो तं नलं उत्तरत्वेन परायामस्मयेत्किमिति इ
र्थ्यशुक्ताः स्वेतुपहासः तस्माद् धृयं नूतक्तयसत्यमस्ते तस्मान्नलास्य कारणात् द्वयमना कपटेन कषपमपि वं चयितास्मद्धैवतामादि
न दिव्याहृदामियत अगसः भवदनादरस्याप्युरायस्यापाप्ययमतसस्मात् अविलंबेनैव तामादृश्यामिरगिताहृति मामनुमन्य
ध्वमित्यर्थः अन्येनाय रूपे कृतेऽन्य सेतु स्याल इति ग्रन्तोमितिलोके सि यो पदासः नलकोऽभ्याकस्मात् केनापः सप्रचनादरक
रणात् अपराधिनीतां नलाद्दानयामीति वा मम दंकुर्यद्गुदेति चतुर्धा आदिव्यद्विवर्तमानसामोऽप्येषत् १३१॥ ॥ ॥

का॰ नै॰
१७ टी॰
२६७

न विरोधमिव हंत खेदे अयोग्ये महीभर्तेज सा नलेन सह विरोधारंभात् त्रैलोक्ये यत्र यत्र यो भविष्यति तथापि किं कुर्म इति विदः अ
पराः समुद्रये विसर्ये एते सर्व वे स्वल मया पिनलवे रंकरिष्यत एवेति भावः एतेन दर्थः सूचितः १३७॥ ॥ द्वापर इति द्वापरस्तत्तो
यमुग्र रूपः स द्वचरः तस्य कले विकारं नलेन सह विरोधनं साधुकारेण साध्विति एवं द्वापरेण अदीदिपत साधु चितं कलेर्वत्वया
विचारितमिति दीपयामास तस्य प्रोत्साहनं च कारेत्यर्थः अस्य तमुचे दृत्य स्वरिपोर्दैवेः दुवाभिः सहाय्यं कर्त्तव्यमिति कलितोक्त
स्य वचसः उत्तरत्वेन तद्वापरमध्ये अस्माभिर्निस्थीयत इति लोकिकाभिनयप्रजन्ते दुपाकृत्वये पालिप्रणीयत त्वया विचारि
तं तदस्माभिश्चानुमथ्यत इति वा पाणिभ्यां कुलौ विधाय कलिमवोचत् अदीदिपत् दीपेर्णौ ताच्छिभ्राजभासदीपेत्याद्निोप
धा ह्रस्वविकल्पः १३८ विस्मये ति हे कले त्वं विस्मये आश्चर्ये हे तुमति ये सैवं विधो सिय स्मात्स्वमस्मासु वर्त्तमाने वेलदर्पेमलज्ञात्वं

द्वापरः साधुकारेण तद्धिकारमदीदिपत् पाणीयुग्मन्वपालि मवोचन्मुचे रिपुः १३९ विस्मेयमति रस्मासु साधुवे
लक्ष्मी सस्ये यद्दत्तेःल्पमनल्पाय तद्दत्ते ह्रियमात्मने ४१४१॥ साधुसम्यक्प्रकारेण ईदृसे जानासि परापथवेदितया तव

तो मुणवृद्धित्वा दयविस्मिताः स्मः इत्युपदासः साधुचितं यद्वेलद्युतं तद्यस्माकी हसस्य इति वाक्यं यमवस्तु वेलद्युपाचितमिति साशंका स
मर्थयते पुरुषयस्मै नल्पमदंते पुरुषायाल्पं अतितु छं वस्तु दत्ते इति यत्तत्पुरुषस्तदल्पवस्तुदानं कर्मसमानेनस्व स्मै ह्रियमे
व दत्ते मदतेयत्स्मल्पीयंदी यते तदल्पदानमेव कर्त्तदावेवं पुरुषाय लज्जामेव दत्ते तेन तस्यलज्जैव भवती त्यर्थः इति वा तथ्या
च महते नलाय अस्माभिरल्पमेव दत्तमिति विषादादस्मासु लज्जायुक्ते वेति भावः अतितरां नलमाहात्म्यं सूचितं एतेन इत्यान्य
मेव्यक्तेस्मात्तरं यद्यदितेन हीति वायोर्ज्यायस्य अनल्पाय नवियत्नेःल्पाय स्मादित्ति हो नायेषपोः यदस्माद्दुरल्पं तत्को पथमे
ममार्त्तिकं तत्तो साधुपालभवेचनं दत्ते करोति तत्स्वस्मैह्रियमेव दत्ते अधमस्यमहोपालभयोग्यस्य तवाल्प एवोपालभः कृत इति
विषादादस्माकं वेलत्युं युक्तमेवेति व्याख्येयं अधमायाल्पमपि उपालभादियद्दत्ते तत्स्वस्मै ह्रियं दत्ते अधमेन सह सभाव तानि वे
थात्तस्योपालंभोपि न कार्यः सत्वस्माभिः इतस्तथा च पापन्तु वेत्त भवता संभावणमस्माभिरनुचितं ज्ञातमिति विषादादस्मासु वेल

२७

पत्रम्
२७

वाग्मिनीमिति कलिः वाग्मिनीं वाचोयुक्तिपरं परां चतुरां तां देवीं प्रतिवक्तुं प्रत्युत्तरं दातुं अशक्तिमान् असमर्थो भवताम् अप्यज्ञतया कुण्ठो
जडलिह्वः कुण्ठितवदनशक्तिः अत एव लीलया विलासव्याजेनावलोकितां अवज्ञातां कृत्वा स्त्रियं त्वां प्रतिवक्तुमशक्नुवन् इत्येवंप्रकारं
परिहासं देवानेवावदत् १२५ प्रोञ्छितमिति हे देवाः संप्रति अस्माभिरपि तां भैमीं प्रतिवाञ्छितं तदभिलाषः प्रोञ्छितः निवारितः अस्माभिरित्यर्थः
नोऽस्माकं पुनः कारुण्यस्य लेशोऽपि नास्ति नलेनास्ति मम पक्षं न्ये प्रवृत्तो मदनत्यर्थः प्रोञ्छितुं हे देवाः जनायात्वेकोऽपि चित् १२६ वृत्त इति हे
देवाः स्वयंवरलक्षणे कर्मणि वृत्ते जाते समाप्ते किं कार्यं कुर्मो अपि तु किंचिदिदानीं कर्तुं न शक्यं पश्चात्तापमात्रं भवति अतस्तत्परं
दारत्वा फलप्रयोजनं कर्तव्यम् इति च तस्मात्तां प्रतिवाञ्छितं त्यक्तमित्यर्थः यतः तस्मात्तदा स्वयंवरसमये एव यत्नं नाभूम स्थिताः तदा
नीचेत्तत्र भविष्यामस्तर्हि तत्र यत्नं करिष्यामस्तत्राभूदित्यर्थः हे देवाः प्रयत्नं इदानीं भैमीं नले वृते सत्यपि कालोचितं समयोचित

वाग्मिनीं जडजिह्वस्तां प्रतिवक्तुमशक्तिमान् लीलावहेलितां कृत्वा देवानेवावदत्कलिः १२५ प्रोञ्छितं च्छिन्नमस्माभिरपि
तां प्रति संप्रति न स्थितं नलेन नलेपापि कारुण्यस्याप्तिर्न विघ्नः १२६ वृत्ते कर्मणि कुर्मः किं तदा नाभूम तत्र यत्नं कालोचितमि
दानीं नः शृणुतालोचितं सुराः १२७॥ प्रतिज्ञेयं नले विज्ञाः कले विज्ञायतां मम तेन भैमीं च भूमिं च त्याजयामि जितामहम्
नैषधेन विरोधं स्वे चेडतामेडतोजसः ज्ञायन्ते दूतगण्यन्तु रवेः के खर्वरे च तत् १२९॥ नोऽस्माकमालोचितं विचारं शृणुत अा

करणीयं यत्नं नलेन नले कृपालेशोऽपि नास्ति इति मयोक्तं तस्य कारमाकर्णयेत्यर्थः नः अस्माकं होदयो श्वेति वक्तव्ये आलोचितं भावेन
१२७ प्रतिज्ञेयमिति हे विज्ञाः कलेर्ममेयं प्रतिज्ञा नले विषये विज्ञायतां भवद्भिरिति शेषः इयमिति किं अहं तेन नलेन प्रयोज्ये
न भैमीं च भूमिं च त्याजयामि अत एव तेजयामि इति प्रतिज्ञा मम चेत् तस्य वैरं वर्त्तनं इति भवद्भिर्ज्ञायतामेव तत्त्यागादिसमये यत्कृत्यं
तेन तत्कर्णपितामिरपर्थः कलेर्ममेत्यदेकारः स्वविततः तेनानुक्ते कर्त्तरि तृतीया त्याजयाम्यजयामि इति वर्त्तमानसामीप्ये भविष्य
ति लट् १२८ नैषधेनेति चेडतया भैमीपरित्याजनरूपा तान् पीडाकारित्वान् निर्दयत्वेन मेडितोजसो बलेन तत्तेन सो मे मम नै
षधेन सह हे विरोधं जगति मयोऽपि लोकाः गायन्तु कीर्तयन्तु कस्य किमिव चेडत्वमेडतोजसः रवेः खर्वस्य के रवेः कुमुदैः सह वैरस्य

का.नै.
९७टी.
२८

28

नलाभावसाम्यं ध्वनयन्ते भवामः। मत्तः नितरां चिताक्रान्ता जिता श्री विलासधर्मा येन स्थितस्मार्त्तधर्मो नु यथा न तरो सुमयन्त्र हेतुः। तस्य धर्ममय
त्वाधुरयोः पापरूपत्वात्तच्चावेकाशले शोपि न संभाव्यते तस्य पः। यद्यपि द्वौ नलप्रेम वृत्तस्य भविष्यतां जानंति तथाप्युक्तमाह
भंग द्वारा कलिनिवेध एव नात्यर्थात्तस्मन्नवकाशं न पश्याम इत्युक्तं। यद्वा पश्यामः इति वर्तमानसामीप्ये भविष्यति लट् प्रयोगा
न्नूनं तु तस्मन्नवकाशो नास्ति विलंबेन यं विधास्तीति सूचितमिति ज्ञेयम्। अथ च यथासंख्येन तितिज्ञा पापो लेशस्तु त्वेन कलहावका
शोनेति श्चितसकलधर्मं रहस्य च संदेहस्य तु द्योपमभवतीति प्रकमः॥ १४४॥ भेमप्रतिभेदावाधेत्याह सेति पातिव्रत्यादियमनि
ष्ठत्वाधिनीतलमामासामेमीय यानि दैहं तु कावेराचरणलक्षणां नृथीत्तत्र्यसे मितिन्देरणायेवाले भेवहिरु थे: कस्यमिव बाधा
पोउनीया। पित्वनु चितमेतत अत्र कृष्ट संतुष्टि वा आश्वर्यं वाके: केवं विधिरैमे विपर्ययज्ञानैः विनीतं सुतरामश्रम कृतं
नमो: ज्ञानं यथैवं भ्रताधाति ज्ञातविरोधिनी प्रमितिः सम्यगनुभूतिस्तां त्विक रजतादिधीरिव कथं बाध्यन्ते ये: किं स्तविभ्र

सा विनीतमा भेमी व्यपानर्षत्र दैरहो। कथं भवद्भिर्ध्येयैर्बाध्या प्रमितिर्विभ्रमैरिव॥ १४५॥ तन्मा सत्ययुगं तावे
नास्पर्द्धितुमर्हसि। एकप्रकारधर्माणं कलिद्वापरयोरयम्॥ १४६॥ मे: त्रयोनिष्कालोनर्थस्य प्रवृत्तिरजता

देर्शहेतज्ञानं येषां तेऽत्र विनीत मत्रावारीति पदच्छेदः अत्र केपानितराम विनीतत्र्येध मकुले इतिवा॥ १४५॥ उक्ति विशेषेण स्पर्द्धि
श्लोके: पुनरपि लेनवाध्यावित्याह॥ तन्मेति नामसंज्ञा सत्यो किं तु सत्यमेव युगं सत्ययुगं कृतयुगमिति यावत् तत्तेन नल
तो भैम्यों ताभ्यां स्पर्द्धितुं तुलयितुं नार्हतीति तथा त्रेतायुगमपि स्पर्द्धितुं नार्हति न तु ज्ञेतुमित्यर्थः। यथासंख्येन चायोजन्य यस्मादेको
मुख्यः सत्यचासौ प्रकाशधर्मा च तत्तौ च प्रकाशः प्रसिद्धधर्मो यस्य यस्या श्व पश्चादेकदेशव्दे न कर्मधारयः। लोककत्वयुक्त्रीपुंस
मध्ये तावेव भूमौ प्रथा नौ पत्नः तस्मात् सत्ययुगस्यापि च तु श्वरणधर्मत्वादेकप्रकाशधर्मत्वात् सत्ययुगे स्पर्द्धितुमर्हति
त्रेतायास्तु त्रिचरणधर्मत्वेपि कलिद्वापरापेक्षया धर्मबाहुल्यात्कृतयुगसाधर्म्यात् एकप्रकाशधर्मत्वसंभवात्सापि स्प
र्द्धितुमर्हतीत्यर्थः कलिद्वापरेऽथवा युगे एव नः तौ स्पर्द्धितुं नार्हथ इति विपरिणामः कार्यः तयोर्द्धर्मैकपथामन्त्वात् तद्युगयोस्त्र

तम
२८

दम्भाल्पत्वं नलस्य दुत्वयकदं न सर्वैर्देवैः स्वर्गपथ्योचितो समर्थ्यते ॥ फलेति यस्मान्नलभक्ते: पातालपो विशन्ततमो भागः फलस्यसी
मीमर्यादाभक्तं निरतिशयफलस्वर्गं चतुर्वर्गं धर्मार्थकाममोक्षरूपं च इति नलाय दातुं शक्नोति सा सा उपघ्नाः समुदायः [illegible] श्रिया
नलस्य भक्तिः स्वकेशिनी निःफला भवता जाता यस्मात् नलभक्तेः पाततमेनो योनवशो [illegible] तेरस्माभिः संतुष्य फलरूपत्वेन चतुर्वर्गोऽपिन
लाय दातुं शक्यते तस्मान्निरतिशयायाः परिपूर्णाया चतुर्वर्गादधिकं तमस्य फलस्याभावात् अस्माकं दातुं न सामर्थ्यं तस्मान्निष्फलै
व जाते त्वया: निरतिशयभक्तेः [illegible] त्वा नाम्नाहते नलाय चतुर्वर्गोऽप्यल्पतरफलत्वात् दातुमयुक्त सा इत्याय भैमीलक्षणा [illegible] नमः फलदाने स
तेऽस्माकं [illegible] जायते इति भावः [illegible] तत्र समं पाठः श्री [illegible] तेरस्माभिर्दत्त सामर्थ्यान्न लोक्य [illegible] जना यफलावधि चतुर्वर्गं दातुं शक्तोऽती
ति यावत् स्वा भक्तिः स्वर्णोनिःफला जातेति वाच्या [illegible] सोपीति पाठे चतुर्वर्गेऽदत्त लाभस्माकं [illegible] नलोपि [illegible] यमानाकर्मफलमर्यादा

फलसीमा चतुर्वर्गो यत्र नाशोऽपि यश्च इति नलस्यास्मदुपघ्ना सा भक्तिर्भैमीलक्षणा १४२ अथो नव्यवसायस्तेन नले समु
मनोऽवकले लोकपाल विशालोऽसौ निधानो सुधाकरः १४३ न यथा मनः केलेस्तस्मिन्नवकाशं समाप्नोति निश्चितस्तत्त्विलयम
चन्द्रापरस्योदयं वयं १४४॥ [illegible] स्यार्थेणनये [illegible] हानिता स्यात् नः प्रत्यर्थे [illegible] अस्माकं च सामर्थ्ये [illegible] नलस्य [illegible] निरति
शया या कर्ममात्रस्यापि न [illegible] एवाप्येणात् फलाभिसंधानरहिता भक्तिर्व्यजाता [illegible] फलदाने अस्माकं न सामर्थ्यात्तस्याचेव ल
[illegible] एवं [illegible] इति [illegible] यमय [illegible] सर्वथैव [illegible] पातेषा सार्वभौमेति विम [illegible] इति उपघ्ना आश्रय इति साधुः १४२
नलो वैराग्येन भवतीत्याह अथो इति हे कले रागद्वेषादिरहितो नसाधो निर्मितामति [illegible] तस्मिन्नले [illegible] तेन व्यवसायो वैरकरणोद्यमः
भग्नः प्रभो दर्के न किंचन [illegible] देणानाप्ता [illegible] कृत्वा तथा कृतं [illegible] लोकपालादिकृपालास्तद्विशेषेण [illegible] तेषां भवेत्स्वाभा
विकेन [illegible] हिना [illegible] सत्वा [illegible] लोकपालव [illegible] तस्तेन मह [illegible] प्रभो [illegible] नय [illegible] न तत्कार्यमित्यर्थः मते अनिष्प्रसा ।
धीमति [illegible] स्पति कले विशेषणमतः कले रिति पाठे [illegible] पुरादेरनुमत इत्यभ्यवसायविशेषणं १४३ एतदेव स्फुटयति नेति
वयं तस्मिन् [illegible] समाप्नुतिरा [illegible] न ले कले [illegible] स्य [illegible] सर्वत्र यथा मनः [illegible] तस्याभवन्निचस्यद्वापरस्यचोदयं

का॰नै॰
१७टी॰
२७

स्यपि शब्दार्थः अथवा कर्तुं उप्यस्येव प्रतिज्ञाभंगादिति विं वाच्यं किंतु यद्यपि नलस्य पराभवं करिष्यसीति तथापि उप्यसि प्र
तिज्ञातार्थसंपादने एवं प्रतिपादनस्यायुक्तत्वात् क्रियस्मात्कार्यायाः कार्यसाधनसामर्थ्योद्भूतः स्वचक्रचोवराद्योदृष्टादेष्का
लेष्वरेछाद्योर्हेतवः कारणानि तस्मात्तत्त्वदधीनो न भवति कार्यसाधिकारवादृष्टसामग्रीसाचत्तस्यासंपाद्यं तु तं मशक्य
किं तु सा तस्य तस्यैतत्तत्कर्मैव प्रात्स्वयमेव सेयद्यतः त्यर्थाः तरन्यासः तथा चैवं तु पाचितेथ तेः न दितेच ऋिधपातकमेव भवति
न तु तत्पराभवितुं शक्तोसीत्ति यद्यपि तेपराभवितुं शक्यसे तथापि नलो यदृष्टादृष्टसामग्र्यबलत्रयपौ जिकान्न तु त्वमिति मयैवं क
रिष्यमयैवं कृतमित्यादिरूपा प्रतिज्ञा मतिस्वमात्रस्य कारणत्वाभावादृष्टादृष्टकारणवैगुण्ये न प्रतिज्ञाभंगस्यापि पीकितत्वा
दृष्टो पि कर्तुमशक्तस्त्वं तु को नाम वराकः इतिभावः यस्मादृष्टादृष्टरूपा हेतवः तदृष्टसामग्रीयस्याकथं चैतयद्यपि संपादयितुं शक्य
ते तथाप्यदृष्टसामग्रीत्वया न शक्यते तथा च नलेन यद्धि परमो धर्मः कृतस्तद्धि सत्वया पराभवितुमशक्यः अन्यायमं के तस्तस्ये

द्रोहमोहेन यत्तस्मिन्नाचरेद् विचिरेण सः तत्पापसंभवं तापमामुयादनयत्ततः १४८ युगस्तस्य तवद्वेषस्तस्मिन्नेषनसांप्रतं
भविता न हिताये तद्वैरं ते वैरसेनिना १४९॥ वपादेवतस्य तारपादपराभविष्यति तस्याकिं क्रियते इत्युभययथापि दोषस्य
थैवं क्रियते करिष्यते कृतमित्यादि बलानान कार्ये तिभावः इत्युक्तेति पाठे अत्र संबंधव्याकरिष्ये इत्युक्ता अपार प्रश्नेवेण अरि
ष्यन्निपि उप्यसिवाक्यात्रेणापि पापसिद्धेः किं पुनः करिष्यन्निति अन्यत्सर्वं वत कार्याय तत्स्येदमित्यर्थः तस्मै हितमित्यर्थः इतिवा
१४७॥ ॥द्रोहमितियः पुरुषः मोहेनाज्ञानेनापि तस्मिन्पुण्यश्लोके अनपकारिणि द्रोहमपकारमाचरेत्स पुरुषस्तत्स्वसा
त् अनयाद न्यायाद्धेतोरचिरेण तस्मात्ताद्दशापकरणजीतात्पापात्संभवो यस्य तं पापं ऽउपं दुःखं आमुयात् बुद्धिपूर्वकारी लभते इ
ति किं वाच्यमित्यर्थः नलद्रोहस्तस्मात्त्वया सर्वथा त्याज्य इति भावः अनेन पापोपि दत्त इति ज्ञेयं मोहनेत्यनेनार्थ दर्पियो योज्यः
मोहयेन स्वामिन अन्नज्ञानंश्वयमर्थवतर इतिवासंबोधनं १४८ युगेति हे युगानां सत्यादीनां शेषकले तस्मिन्नले तव वद्वेषः न
सांप्रतमयुक्तः यस्माद्वैरिसेनिना नलेन सह एतन्मारधं वैरं ते तुभ्यं हितायन भविता शुभोदर्कं न भविष्यति युगेषु पादशेषइति नि

२१

एम
२७

धर्मबाहुल्यात्सत्ययुगं तोलयितुमसमर्थोऽपि किं पुनर्जेतुमित्यर्थः आसामस्त्येन सत्यं यत्र तदा सत्यं तत्र त्रेतायुगं च चतुर्थचरणाधर्मयु
क्तं हि त्रेतायुगं तोलयितुं नार्हतः अपितु त्वं हल एवेति काकुः उक्तार्थे हेतोः नासत्ययुगं कलियुगं तोस्पर्द्धितुमर्हति तत्रैव तयोः सत्त्वा
त्वधर्मप्रधानत्वात्त्रेतायुगं च नार्हतीति त्रयाणामप्यधर्मसंस्पर्शात् तत्र तयोः रसत्वाद्वेति वा कलिद्वापरयोः स्वत्वात्तु अधर्मप्रधान
त्वे त्रेतायुगं च नार्हतीति त्रयाणामप्यधर्मसंस्पर्शं गुरुपत्वात् तलेन सत्त्वेन तापाग्नौ स्त्रीत्वात् तभैम्यास दृष्ट्यैः संभावनायां
पापर्यत्वेन निषेधो युक्त इति वा कृतयुगं न स्पर्द्धितुं नार्हतीत्युवाम पिनार्हयः सत्ययुगे अधर्मलेशसंभावना पि संभवेन्न तत्र
लेतस्या त्रेतायामपि न तु भैम्या न पाचाद्युयुगकर्यताभ्यां स्पर्द्धितुमपि न पाकं ययुवा पुनर्न शक्ताविति किं वाच्यमित्यर्थः इति
वा अथ च वस्त्रयोर्थर्वानलं स्पर्द्धितुमर्हति गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्नित्रयं न पात्रेता च भैमी स्पर्द्धितुमर्हतीत्यतः एकः के
वलः प्रकाशउज्ज्वलः प्रसिद्धो वा धर्मस्वभावः सौन्दर्यादिगुणो वा यपयो भैमीनलयोः प्रकाशसामान्यं गुणधर्मो ययोरिति वा

कलिद्वापरयमित्युक्त्वाकलिद्वापरयोरपि दृष्टाद्दृष्टाहिनायकत्ताः कार्यायाहेतवस्तव १५७॥ ॥

अग्नित्रयपक्षेप्येकः केवलः प्रकाशस्तेज एव धर्मस्वभावोऽयस्याः इति सौन्दर्यादिमत्त्वात् त्वादि सर्वयुगमग्नित्रयं च ता
भ्यां नुभ्यं भवितुमर्हतीत्यर्थः कलिद्वापरेयुवां पुनः नन्न सुदरत्वात् पापप्रधानत्वाच्चेत्यर्थः अथ चैको विरुद्धधर्मरहितः प्रकाशो
निश्चितश्चधर्मो यत्र तं च तां च कलहसंदेहौ स्पर्द्धितुं नार्हतः विरुद्धधर्मत्वेन हि कलहसम्भवो विप्रयधर्मप्रकाशे च संदेहसम्भवस्त
त्त्वेकधर्मत्वात् प्रकाशमानधर्मत्वाच्च कलहसंदेहौ न संभवत इति युक्तमिति भावः त्रेतायाः अग्नित्रितयस्य युगे प्रकाशस्य प्रसिद्धे सा
त्संदेहरूपो वा अथ अत्यमरः प्रकाशस्य प्रशब्दयोः सर्वविरुद्धो हेयधर्मो वनि च इति समासोत्र पुरस्त्रात् सर्वेण समासः १५८॥ ॥
कलिद्वापरैः इति हे कले अवपर्यं निश्चितं कारि अर्थ्य नलपराभैव त्सुल्यति प्रतिज्ञाव चोयस्वयं भवतः त्वं कलिद्वापरपि कर्तुं कामोऽपि द्वि
प्यतिदुर्शेमवति अपकारस्य भविष्यत्वादितानी साहाय्यत्वाय व्यापाराभावे पि मूलस्य पकारककरे एवासिनायाम् त्वाद्वचनेन चात्र
वादाक्षिविषयपातकसंज्ञा वा ब्रह्महत्याया अनन्तर एव पितृसहत्याकारिणां पापाना विवेत्यर्थः कुर्वाणो दुःशेम विषं सोति किं वाच्यमि

कालि॰ ९ टी॰ ३०

मवेत्यसीतिवैयर्थ्योपमया व्याख्येयं टकाकारवदिति पाठे वा वसानस्यसमानएव बलविकल्पात्तद्वर्णाभावान्न घटस्टस्विन्यादिवत्स
त्त्वामित्यत्र वरवसानयो रभावात्कारो यथा न प्रविशतीति साधर्म्योपमे वन्दे पञ्चोपनलभे भी अन्तरालरणति द्वितीया ॥ १५१ ॥ ॥
अपरइति अपरे दिशामीशाः वरुणादयः शचीपतेरेनां एवौर्मीवा वचं अन्वमन्यंत इन्द्रोप्युक्तमाज्ञापयतीति एव मभ्यनंदन् किंतु उन
मेर्युगयोः कलिद्वापरयोर्युगं एनां भेदगिरं नादृता गीचक्रे दिगीशानामपि संमतायां वाचि तयोर संमते किं तु शब्देन सर्वे तेस्त्वमात्र
हत्वं चोक्तं एनामन्वादेशेन एनादेशः आदृता आनास्वविरहणात्वा न ङ ॥ १५२ ॥ कलिमिति देवाः कलिपुंगं प्रतिलङ्घोक्तस्वकलिः
देवोस्मत्येकशः एकैकमुद्दिश्य मिथोन्योन्यं समं वैरी तुल्यैरस्तैः श्लिष्टैः शब्दैः सोपहासं उपहास सवाक्यमहितं कलिकलहं वाग्यु
द्धं इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण व्यरचयन् व्यारचयन् व्यरचन् तदेव तः कृतवान्तेत्यर्थः व्यरचयन्वेयत्त श्चौरादिकस्य वर्तन्या दण्लोपिव्यान्त
मन्वज्ञावः व्यरचयदित्यपि पाठः ॥ १५३ ॥ दंकलिमित्याह तवेति हे कलेमयाइन्द्रेण सेनोइन्तेमसि तवागमनं गमनाभवः अर्हं युक्तं उद्वे

तवागमनमेवार्हं वैरसेनीं तयावृते उद्वेगेन विमानेन किमनेनापि धावता ॥ १५४ ॥

गेन उत्कृष्टजवेन अतएव धावता शी
घ्रगामिना अनेन प्रत्यक्षदृश्येन विमानेनाकाशगामिना रथेन किं मपि तु न किंचित्प्रयोजनमस्ति अन्यस्य हृतत्वादित्यर्थः वैरसेना
युक्ते रणवासंवंधनीयं अनया नृले हृते एव त वस्तुतः कृमनं कृतं ननलसुवर्णानंतरंमि हानीं सर्वथागमनेन कार्यमित्यर्थः इति वाएता
वत्पर्यंतं किं कृतं स्वामीति किमर्थमागमनस्तत्रत्युपहासः एतद्देववाक्यं कलिरिंद्रं प्रत्याह हे शक्र भैम्या नले वृते सति तव यथागतमागम
मेवाकुलकार्यत्वादिदानीं स्वर्गं प्रत्यगमनमेवयुक्तं निर्लज्जत्वमंगीकृत्य त्वं न्याय्यादीनोपि एकथं मुखं दर्शयिष्यसि पितु अनुचितमेतत्स
र्वथा स्वर्गं प्रति न गंतव्यमेवेव युक्तं इत्यर्थः इति वा तिमोनेनाहंकारराहितेनापि धालिरोधानेन युक्तेन तितरां गोपितेनानेन मुखदर्श
नानुमितेनोद्वेगनिर्वेदेन किं अपि तु तत्कोपनं व्यर्थं धैर्यमवलंव्य निर्देशाय यद्यपि त्वयागोप्यते तथापि मया ज्ञात एव अथवा भैमी
लाभ्यां वरदानार्थमेव मयागतमित्यादिव्याजेन निर्वेदगोपनं क्रियते तथापि स निर्वेदो ज्ञात एव अभिमानमन्यत्वाभः किंचिद्वेन
निर्वेदेन साधयितुं शक्यते तस्मात्सर्वथा उद्वेगमाकार्षीरित्युपहसितवानित्यर्थः विमानेनाम्पवरणादपमानेन हेतुना यउद्वे

30

सम ३०

तत्रेति हे कले तत्र नलसमीपे पराभवार्थं यामि गच्छामीति एवंभूतं राजसंसज्जो मुखं सहितं विचारासहं अनल एव सदृशो भवनं सदर्भमानं इहास्मिन्
काले दैवाद् हास्यतां इति सज्जं मिति वा इति विचार्येति यावत् इति किं तत्र राजसंसदि हास्यां नलमभागमानः सन् हास्यतो परिहासस्य स्थानं त्वं मागाः ए
वं विचार्य तत्र गतः सम्यक् रूपहास्यएव भविष्यसि नतु नलेपराभवितुमीश्वरो भविष्यसि एवं विधो विचारः परिहास्यएवेत्यर्थः अथ नस्साद्विति विरोधाभा
सः तत्र यामीति ज्ञानमसतामयुक्तं यतो राजसंसदि तर्हि किं कर्त्तव्यं तत्राह इहास्मिन्नेव देशे आस्यतां इत एव परावर्त्तनीयमित्यर्थः इति अस्मदे
येज्ञानं सज्जमितीति शरत्मा कृत्यमालेयं विपक्षे बाधकमाह अपर्णेन तत्र स्वयंवरे गतो राजसभामां स्वयंवरकालेके भर्थमागतः इति हास्यता
मेव गमिष्यसि १५० गत्वेति हे कले निषधदेशान् गत्वा प्राप्य नलं भैमी मंतरा नलं भैम्या मध्ये कस्मात् भेदरितुं कारणमंतरेण
वा त्वं न प्रवेष्टासि प्रवेशोऽकर्त्तुं न शक्यसि नलस्य एवं कौश्लो अन्यत्वात् भैम्या अपि तस्याः धर्मयुक्तत्वात्तेषोपरभवितुं न शक्तोसीत्यर्थः

तत्र यामीति सज्ज्ञानं राजसंसदि हास्यतां इति तत्र गतो मागाः राजसंसदि हास्यतां १५० गत्वांतरा नलं भैमीं नाकस्मात्त्वं प्रवेक्ष्य
सि यथा चक्रमसंयुक्तं पठ्यमाने उकारवत् १५१॥

कइव असंयुक्तं पूर्वं संधिनया पठ्यमानं प्रकृतिमत्यपविभागपश्चात्पठ्यमानं सं
हितया अयोगार्हं मुच्चार्यमाणमिति यावत् एवंभूते चक्रं न प्रविशतीति शब्दस्य वर्णे मध्ये उकारवत् कउकारेण यथा
थोऽकस्माद्धेतुमंतरेण न प्रविशतीति साधर्म्योपमा षष्ठ्याः त्वष्टीबहुवचने षट्चतुर्भ्यश्चेति नुटि नस्य हित्वे अचि स्वादिष्वसर्व
नामस्थाने इति पूर्वपदस्य पदत्वात् नलोपः ज्ञेऽत इति जस्त्वे नकारस्य झकारे अपदांतादिति निषेधस्याना आवर्तिनि बेधान् एनाहुरिति ष
त्वेन नाम्नः कारस्य एकारादेशोपरे अनुनासिक इति उकारस्यापि अनुनासिकस्य व्यवस्थित विकल्पत्वादनुनासिकस्याननित्यत्वेन एक
रेजालेसर्वथापि नस्वेन न पेणाबलं मिति पदमध्ये उकारो यथा प्रवेष्टुं न लभते तथा नयोर्मध्ये सत्वमपीत्याशयः अन्यथापि केचिल्पकाः
मध्ये षष्ठ्नामिति स्यात् तत्र भेदितेन व्यवस्थित विभाषा योगे करणे एनाचेकारः एषु षष्ठ्यां भैमी चेतिमध्यः तथा चक्रमेण पतिपा
ग्रासंयुक्तं षण्णामिति कर्मभूतशब्दनपंक्ति उकारो यथा न प्रविशति असंयुक्तावस्थायां अपि स्वेन नयेत् एवं स्थानं वर्त्तनेन न यापि सं
युक्तावस्थायां नास्तीत्यर्थः इति नाम सा इत्यत्र प्रकृति मत्यय द्वयोः अकस्मादागतुकादर्शन यत उकारोऽपध्यावेशति तथा त्वं

का॰नै॰
१७ स॰
३१

त्वस्योभवमुत्पत्तिं न यत्नस्तु प्रत्ययं प्रापयसीति भावः निरर्थकजन्मा त एवाधोहीनः कस्ताद्धपितृत्वेमेव ही न इति वा संबुध्यंते वा निरर्थकजन्म
न्नित्यर्थः अश्लम स्वधस्पर्शरहितस्य देवस्य पुरुषो वृथा अस्माकृणानामेवरोमासफला न तु भवाद्वृणानामित्यर्थाः इति वा असम असदृन
असमर्थ यम वृथानि क्कारणमस्मानप्रतिरुषः कोपान्स्य मा कुर्वित्यर्थ इति वा यस्मे मदर्थं चतुर्थी तदर्थेति समासः गतवान् मनुपपदे
भूते क्तवत् भवतः षष्ठी पञ्च द्विग्योगे पक्षे प्रथमा आतो धातोरिति प्रतिषेधात् असंतत्वेपि न दीर्घ अधस्तादित्यादि कृपाद्दत्वा न अथ
रशब्दाद् दत्तातिः अस्तातिचेतिधादेशः अथ इति तस्मादेव प्रर्वाधरेत्यादिधारादेष्वस्येति बो तकर्माणि १५६॥ ॥ नन्दनः कलिना

ह यासीति॥ देवकलेकायकां त्यामरं जयान विरुक्तलत्तणयाः तिकुरु यस्त्वं मह्यो ताः वंतो अश्वायस्मिन रथेतेन कृत्वा योजनौघं च तुङ्गो
धान्यधौजनसमृद्धं अतिदूरमिदानीमपियासि सत्वं मूढो मर्त्यः यस्मात् पामर नीचमेस्मान्यासि न्नलेवृते सति अत्रासिन्नर्थंकर्तमान
स्यतेतवह्रीः किन्नोपितुभविष्यत्येव भाविनीवर्त्तमानो वा लज्जा भवगणप्पापि गाढ्ळसितस्मान्मूर्खवेत्यर्थः सेनाचरः सरमतिगोरकाम

यासि स्वयंवरं जयन्कांत्या योजनौघं मद्यर्वेलासमूढस्त्वं वृते न्यसि न्निन्नह्रीस्ते न पामर १५७॥
कोऽन्ऱोलनुत्वया स्वकायकांसाप
राभावुकस्तत्था जनोघं स्वसेना समृद्धमपि पराभातु कः प्रसरं त्याध्याम कामकां त्यामर्वोसेनाश्वेमरं स्मरं च ध्यामीकुर्वन्निति कुत्रयावत्
मलोरथेन समूढः सम्यग्रहतोयत्वं तयासिन्नृतेसत्यपिमासि अर्थात्स्वयंवरंत स्येत्रार्थे स्वयंवरे रव को किन्नभवेदपितु भवेदेवेति
वा एतदेवकलिर्वरुणमाह देअमरदेववरुणकांत्यादिव्यदेहदीप्त्या योजनौघं दूरदेशं जयन्दीप्तं कुर्वन् जनौघं स्वयंवरदेशस्थलोकं
समूहं वा रंजयन् इत्याश्वर्येदिव्यरूपदर्शनान्नलाकारधारणात्मनि सानुरागं कुर्वन्नतिजवनहयस्तेन विमानेन समूहता ध्यामवर
णादिमार्वलाहयेन वा समूढस्तामात्रगौ यत्त्वं यासि समस्वयंवरमयासीः न स्यत वाम्यस्मिंस्तया त्वत्समूहं वृते सति ह्रीः किमिति न भवति अप
त्रपनिर्लज्जेति पिक्कारः अहं तु तदानासंत्वत्तु गतोपि न वृत इति अपमानाल्लज्जायाभविष्यत् कंपरस्मान्नजायत इति चित्रं अत एव धान्वप
त्वमित्यर्थः अत्र पनम्रियस इत्यर्थः अन्योप्येवमनादरे कृते लज्जयान्म्रियते त्वं तु निर्लज्जोनम्रियस इति चित्रमित्यर्थः इति वा अपत्रपया
लज्जाभावेनामरे त्येकं पदं वा त्रपायां सत्याम प्यमरति वा अहं त्रपया लज्जाभावेन मरोगंपीडयस्मात् दशंरात्सिद्दा लि इत्यत्रपामरः नव निर्लज्ज

31

सप्त
३१

त्तेन मकरेन किं अपि तु न गोपये इति वा धिगुत्तमानामिन स्वामिन् नितराम् अभिमानं मन्ये इङ्गोपितेन चानेन निवेदेन किमिति वा उद्वे
गेन इ किं अनेन धावल्लाविमानेनापि किमिति वा अपि या मातश्चोपसर्गे इत्यङ् प्रत्ययः १५४ ॥ ॥ नहि कलिमाह उपरीति हे कलेत्वं
यावरीतुं इतो पिण्डराया सि गमिष्यसि तथा च एवं तदागमनात् सर्वमेव अन्यस्मिन्वृते परत्र द्विजानां गमनं चेन पाकरं भवतः हासं स्व मकारणं
कृतेजातं वर्तिष्यमाणमपि कृतमायत्वा हस्तमिति तं सर्वो लोकः त्वामुपहसिष्यतीत्यर्थः एतत्तव कृतं गमनाचरणं वर्तिष्यमाणमपि
हास्य हेतुभूतं तव पाकारि च भविष्यतीति शेष इति वा एतल्लोकैः क्रियमाणं हास्यं तव त्रपमाऽकं दुःखं नालि एवं विधे कृते जात प्राय मेवे
तिवा अत्राप्युपहासः इदानीं कलिरपि प्रमाह हे वके त्वं यावरीतुं पुण्याया सि अपासीत्स्यात्तव समस्त मेव त्वा मनाहत्यान्यस्मिन्ल
ले हृते तवैव प्रत्यक्षे हृप्यं हृतं वर्तुलमास्यं मुखं त्रपामासामस्त्येन करोतीति नितरां लज्जावहं जातमिति शेषः हा कष्टं त्रपया कुदुःख
रात्यादृते लज्जास्पदं हृते जातमिति वा हे वकेपुरा समागमनात्सर्वं यावरीतुं प्रयासीः त्वया प्रयत्नोऽकारि स्वयंवरं प्रति गन्तेनेल पंथगामितया

धरायासीः वरीतुं या प्रयत्नवत्तया कले अन्यस्मिन्भवतो हास्यं हृते भैमन्त्रपाकरम् १५५ पर्ययोत्तयाहृते तस्मिन्नर्थे गन्तव्या नसि भवतः
कोपरो थस्तादत्तम स्व चेष्टाकृपा १५६ ॥ वतस्य हास्यस्यागमनात्पूर्वं वृतोहस्ते नो पदत्तमदनादि हासायावरीतुं प्रयत्नोऽकारि तथा तव स
मस्तमेव नले हृते एतत्स्वर्गप्रस्थागमनं लक्षणमाचरणं तव त्रपां न करोतीति त्रपाऽकरं लज्जा नावति हम्भके एवं हृते पि निर्लज्जः सन् स्वग
हं गच्छन्स्वां वनितामुखं कथं दर्शयिता इति भाव इति तथापि नैव नलस्वर्गागमनाचरणं लज्जावहं सह हास्ये हास्ययोग्ये अपि तु सर्वे हास्यमेवे
ति काकुर्वा मुखं लज्जाकरं कृतमाचरणमपिलज्जाकरमिति वाच्यासीति यावत्पुरे निगमिष्यति लोकोपहसेद्भोरत्नुदेतिभ नले लक्षपहसेयस्तुप्रप
लेभावेवि १५५ पुनः कलिमाह पत्याविति हे कले त्वं यद दर्थयस्यानि प्रिये नगतवान् गमनम्प्रकोसि यावरीतुं मे वग हासितयापूर्वे
मेवास्मिन्नुपयो कृते सति भर्त्तत्वेनांगी कृते सति भवतः कोपस्यनिवारणं तावद्भवतुय नेत्तम स्यागमंदि स्यात एवं च स्यात् कोपोनिष्प
लस्तस्मात्कोपो निवार्य इत्यर्थ इति वा कलिरेतदेव समाह हे यमयावरीतुं गतवानस्मि सम्यग् लेपस्यो वृत्ते भवतः सकाशात्कोपो निवार्य इ
त्यर्थः इति कले दन्यो यस्मादपरो हीनः न केपित्रपितु तस्मिं वह तस्य कारणस्योथः हीनः कस्मादपितु त्वमेव हीनः इति वा अपरोपि

कियतेति कालो युगलक्षणः समयश्च तोऽप्यवचपापरूपत्वाच्छायामयलोऽप्यवयवरूपत्वात् कृतांतस्तुल्यस्तथाहृष्मा नीनलपीडनेऽहंकारवान् कलिः कियता पि समयसा कालेन भैमीभर्तुर्महीभुजो नलस्य राजधानीं प्राप्य वान् प्राप्तवान् एवं देशं प्राविशदिदानीं तु राजधानीमिति चार्थः भूमिमेभोत्याज्ञेन कलेरसिनि वेशाभिप्रायो विशेषणद्वयेन सूचितः कियता स्थाय से तिवा अहमिति मनननम्
हृष्मानः सोस्या सीति सर्वकार्यं ध्रुवमेवेति प्रत्येतेन च्छोलत इतिवा १६२ स्थानीपरप्रवेशाद्विप्रमाद वेदानिति तत्र प्रवेदानृत्क्रमगादीन् तुरुषान् गुणनिकां कुर्वतां श्रोत्रियाणां मुखात् पदपदस्कारकलिर्लेसंहिता विभागरूपपदसंधि आकर्णयन्नपि एवत् कालः समयरूपोऽप्यवचपापरूपः कलिः पदमेकमपि चरणेन्यासं प्रसारयितुं नापारयत् पापत्वादित्यर्थः एतेन नलपुरस्य धर्मैकरूपत्वमुक्तं वेदान् शाठ्ययोगेऽन्नलोकेतिमषीति षेधः १६२ श्रुतीति तत्र पुरे श्रुतिपाठकावेदाध्यायिनस्तेषां वक्त्रेभ्यः सकाशात् क्रमं एवं

कियताधि च कालेन कालः कलिरूपेयिवान् भैमीभर्तुरहं मानी राजधानीं महीभुजः १६२ वेदानुद्धरतां तत्र मुखोत्थाकर्णयन्नपि नप्रसारयितुं कालः कलिः पदम पारयत् १६३ श्रुतिपाठकवक्त्रेभ्यस्तत्राकर्णयतः क्रमं क्रमः संकुचितस्तस्य पुरे दूरमगात् १६४ तावद्गतिर्धृतारोपा यावदोत्तनसंहिता न वेदपाठिकंठेभ्यो यावदश्राविसंहिता १६५

पदपरित्यागेनोत्तरपदस्य ग्रहणादिकं क्रमसंज्ञं ग्रंथम् आकर्णयतः एव तस्य कलेः क्रमः संचरणेन गतिर्दूरं नितरां संकुचितः अवरुद्धः क्रमाकर्णनाद्वयेन पापः पदमपि पुरस्खलितुमशक्तः लत्त्वदेणात्तुल्यमत्रत्वदित्यर्थः १६४ तावदिति तेन कलिनावेद्याहितां कंठेभ्यो मुखेभ्यः यावत्संहिता पदक्रमरूपा वस्याद्वयविलक्षणक्रमा हि रूपाना श्राविनाकर्णिता तावत्कालं तावद्देशपर्यंतं च प्रतिवंधराहित्यात् धृतारोपा धृतसंरंभा सत्वरा पादयोर्गतिः संहिता संयोजिता यावत्कालं यावति च देशे संहिता नाकर्णिता तावत्कालं तावद्देशपर्यंतं चप्रतिबंधराहित्यात् च्छीघ्रगतिरभवद्यदा यस्मिंश्च देशे सा श्रुता तदैव तस्य गति भंगो भवदित्यर्थः यावत्संहिता श्रुति तावत् पदयोः सत्वरा गतिर्योजिता अपितु तावदेवयोजिता संहिताश्रवणपर्यंतमेव सत्वरगतिः सोभूत् नानंतरमित्यर्थः १६५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

32

त्वेनस्यमितिदु।खिनोभवामइत्यर्थः इतिवा एतेचत्वारोपिश्लोकायथाक्रममिंद्रादिदेववचनत्वेनज्ञेयाः कलिकल्हस्तु सर्वमानुसरतःतथापि
पूर्वदेववचःपश्चात्कलिवचः मत्स्यार्वतामर्वतगाहसादितितनान्वेयाः आनुमइतस्त्याकाशयात्रिस्मेतिपह्नेलट्स्मइतिभवेलट् १५७॥
॥ नलमितिद्वेवाइंद्रादयस्तानीधीकतुरीययोस्तानीकवचतुर्थीयोर्युगयोःपरस्याकलेर्युगलंमिथुनंनयेनोनिश्चि
नयगलमर्थसर्वयानलःपीडनीयइतिनलेःनिहत्तायकारवाद्धवंधादिविधियेदधुःयुगद्वयमस्मद्वचनंनश्रृणोतीतिअतःपरंयत्किंचि
न्मवतुकिमस्माकमितिविचार्यस्वर्गंगंतुमीषुरित्यर्थः तानीधीकः पूर्ववत्तुर्यश्चतुरश्छमतोचलोपश्चछलोपश्चेति १५८ द्वापरेति
कामादिसैन्यपरावृत्यद्वापरएवेकसहायोयस्यसतथाभूतस्तरेणनलप्रभुहेवेणमूर्छितोविनरश्वातिमत्सरेणअहंकोनातयापुरस्ति नि
वारणस्यानाकर्णनादाग्रहवान्कलिः अवधंनलंनिश्चित्यामीत्यवमपांनलनिग्राहिणीयात्राजयाद्दनिषधान्प्रतस्थेइत्यर्थः किल
नलंप्रसनयेतानीताधीकतुरीययोःयुगयोर्युगलंतुध्वादिविदेवाधिपंदधुः १५८ द्वापरेकपरीवारःकलिर्मत्सरमूर्छितः
लः नलनिग्राहिणींयात्राञ्जयाद्दयहिलःकिल १५९ नलेष्टापूर्त्तसंपूर्त्तेर्दूरदुर्गान्प्रतिविधमलिमधानोतुविप्रसंजे
घरे घरे १६० मंडलंनिषधेषुद्रस्यचि दस्योयामलंकलिः पापश्लापायितुंपापःस्वाणुरिवसंग्रहः १६१॥ यस्माद्वहिलस्तस्मा
त्सतस्येउपहासेवाएकःपरिवारोयस्येतिविग्रहस्य द्वापरेणैकपरीवारइतिसमासःपरीवारःउपसर्गस्यघञ्यीतिदीर्घत्वंनिग्राहिणी
माधमप्रयुक्तेतिनिः १५९ नलेतिनलस्यइष्टापूर्त्तीनांयागतडागादिधर्माणांसंपूर्त्तेःसपूर्णत्वाद्धेतोःनितरांधर्मबाहुल्यात्पाप
रूपंयास्थितमस्याप्रतिस्मनुदूरंनितरांदुर्गानदुर्गभावेनेनप्रवेष्टुमशक्यत्वान्निषधान्गंतुंगमनायाधुनिषेभ्वारपन्नघनोमहान्वि
दूंतरश्चविघ्नोवहमाणप्रकारेणसंजघटेसंजज्ञेयधर्मबाहुल्यंदृष्ट्वासहसातत्प्रवेष्टुंपाकितइत्यर्थः अन्यच्चघनोमेघोजलए
वेंदुर्गमंदेशंगंतुंविघ्नरूपोभवतिसंघट्टते इत्येचत्पूर्त्तेश्चैतेनिःअन्यथापिराजस्थानतस्मितिदोषः १६० मंडलमितिपापःकलिः
निषधेषुपापस्थंमंडलंराष्ट्रमपलभतेस्मकोदेचिंद्रस्यमंडलंबिंबमिव
पापग्रहमपेगणितत्वोस्मायःस्वाभीनुरिवाम्मलंनिषधांतिमधेंद्रस्यमंडलंराष्ट्रमपलपरिप्रतीतोकोशोचेद्रस्यमंडलंबिंबमिव
सम्मग्रयेद्दालग्रहणायोगावधाप्रत्नातप्रायितुंविनाशयितुंग्रसितुंचप्राप १६१॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नल

का॰ने॰
१७लं॰
३२

लं लाटस्यान स्थेयः स्यात्तामिति लक्षेः कृपालोभयुक्त कृतामंगोलस्यात्र स्य कले हृदयं विदार्य प्रविष्टे रिवस्वे स्वकीयं अत्रलः शरीरमध्यं प्रविष्टे
लोभमेव प्राकृ लोभ तमेव मेने कृपालो विदार्य एनं भवतीयुक्तं खड्गकारां मिति लकानरः कुक्षिम् परस्मर्थः १७० ॥ ॥ पुमांसमिति तत्र परेत्र
यं पुमांसं मिथ्यावेदार्य देहस्यामा मिलो वेदनं जाल्ने स्वमित्र साम्या मृमुदे अत्र थेव स्थान दनं तरस्य स्त्रि यं प्रत्युदिः प्रयत्न यालोक भाषिणं
बोधयन्त्वा मित्रना पादिवुः त्वं वधमकार्य प्रेयान्मोलतां गतः पत्नी प्रतिक्रोधाया पामस्य दिव्य दोषा भावाद्या पि नो भदिस्यर्थः नन
मृग्यलं वचनं दिनस्ति स्त्री पुंसयोरितिभार तद्दोषं स्त्री विदेपानु वेपुरि यत्र विकल्पानु कृते वेसो भावः एवं चतुर्दशलयोविषयां
विधृष्टि रिस्यन्तापि शेषं वदावदंचरि चलीसादिना चित्तमभ्यासस्याच्छ्लान वा न कृतं तो स्तुका रस्य संयोगमेदंतालइति १७१
यच्छेति सम्पर्यस्त्रैः स्वादितेदुर्वे रपष्ठु वधस्तैः भः घनां निलरां व्यासां तां प्रविश्य कुभिसी दाम्य कौसेरं मंडुलां व्याप्य मिव जने मे

पुमांसमसुदे तत्र विस्व मिथ्यावदं स्त्रियं प्रति तथा वीरस्य न मध्यस्ता सवानयं १७१ यस्य प्रघनं जने मस्त्रं शं कुण्डलां
घने धर्म प्रयनां की एंश्चालके कुहुकता चतमः १७२ सपायं मपाक कृतं तु नवरा कः वराकिणा मासोपवासिना छायालघने
यनेम स्वलंत १७३ आनाहि तो द्विजस्तन गायनो भक्कमंडलात् ससन्निदधतो मपयन् दृष्टनवोभयद्रिया १७४ ॥ ॥

ने तत्पाप मेघनेः कौ एं तं तं परक्यालैः सर्वैः दुष्ट स्थापदे वीडुष्ट गजे वीक्षोरो कृतां सर्वत्र प्रस्त्या लाः क्रोडे मध्ये यस्यास्ता मे
लोरूणी कृतामिव मेने कालसर्पादिभिर्योग स्थानं यथाप्रवेत्तु मपाकांतया सापुरो भस्य भवेत् शक्या जाते त्यर्थः व्यालो भुजंगमे कू
रेश्वापदे दुष्टदंतिनी तिविश्वः रेकं तुः पूरः ण्व स्त्रीलिंगः स्वस्त्र मुद्धया पर्यस्य वायौ वा १७२ सपाति वराकः किंचिदपि स्यान लाभा
हीनः सकलिः वराकिणं शाद प्रशस्तो पि वा सन्न यपराका त्वेल कृत्वा विशेषत्व स्त्वारेणं पार्श्व गतुं नाशकत् ल व्यामासोपवासिनां
कायमती छाययाप्यपि लेघ नेः क्लिन्न मेण तस्याप्यपि समीपे गं तुं घने निरंलरो स्य स्तुलतं न प्रसदे भलं तेच्छाया मपिन्नं तुना
शाकुदित्यर्थः वराकः जल्पमिच्छेति शाकन १७३ आवाहिता मिति तत्र वरेस चिजे स्त्रे वलोके राग स्थेव दे साद्रि मंत्रे णवाहि
तामनें तेरम कमंडला द्व्यति शयसा सया त्वये विंवान्निर्गत्य दिव्य रूपेण सन्निदधतीं तत्स मीप माग छंतीं प्रातः संध्यायिदेव

तस्येति तस्य नासा अग्निहोत्रादि होमाज्यं होमसंबंधि घृतं तस्य गंधेन परिमलेन देहेनु नानाभ्यामिव मरणं वेदनामि वागमत् अन्यभूदि
तुल्येहा इव शब्द एवकारार्थो वा तस्मात्तेनैव प्रकारेण अशोक कलिः अतत्य मेन कदर्थितेपि हितेदृशोनेत्रे अपि तन्मृतनमसोरितवान्
किंचिन्नदद्दर्शीत्यर्थः अजपगंध अतु धूमसंबंधमात्रेण विप्रयत्नत्यर्थः अतेतेभितनोनेत्लुड्डि विचितनादिभ्यस्तथा सोरितिपाच्छि कोसि
जलोपनकारस्य फलादिहित्वाद्यनुदाशोपदेशावनति तनोतोत्यनुनासिकलोपः २६६ अतिथीनामिति तत्र परे स्थानेनखलनेनक
लिनागह्णां अंगणे च स्वले यस्मादूतिथीनां पदांभोभिश्चरणक्षालनोदकैरिमं पापत्रपं कलिमलुहिप्य अतोपिच्छले अतितरां
कर्दमयुक्ते यवं विधमतिपवित्र मंगणं प्रवेष्टुं नाशकदित्यर्थः अपोपिपिच्छले देशेपततीति २६७ घृतेति अशोक कलिः अतुपुष्पायाग
मंडपी वह्निस्तस्य महोष्मभिः प्रकृष्टतापैः कृत्वा घृताभ्यां घटयोर्वा पाकं उभयपार्श्वयोः पात्रादि संतरमग्निसंयोगमिवप्रापत् प्रतिय

तस्य होमाज्यगंधेन नासया नाशमिवागमत् तस्मात्तत्र दृशो नासो अक्रतुः प्रमकदर्थिते २६६ अतिथीनां पदांभोभिरिमं पत्य
तिपिच्छले अंगणे च हिणां तत्र खले गतेनेच सत्वले २६७ घृतपाकमिव प्राप अतु पुष्प महोष्मभिः तत्र त्यंगमिवाकर्णी
पर्णैर्मिव्यजनानिलैः २६८ पितॄणां तर्पणे वारिः कीर्णे हेमविवेश्मनि कालादिव तिलात्कालात् हरमन्त्र सदत्रसः ।
२६९ स्नातकस्तिलकैर्भेने स्वमंलदोर्णमेवसः कृपालीम्प एत्द्दयं प्रविवेश वैतरणे ॥ २७० ॥ देयागमिव प्रापत् प्रतिपदं

यागवाटुल्यात् वामदक्षिणपार्श्वयोर्वह्निकृतापेनितरां पीडामन्वभूवन्नित्यर्थः तस्याग्रतोनां धार्मिकैर्निर्मितवार्यीरूपतडागस्ये
नोऊर्मयस्तद्रूपाणि व्यजनानि तेषामनिलैर्वायुभिः तस्य प्रत्यंगं सर्वांगे अकर्णी वह्निज्वलमिवाभ्रत् इत्युत्प्रेक्षा प्रत्यस्य वेकर्तनेनच
पीडातिशयात् वाप्यादितरंगवायुस्पर्शमात्रेणनितरांव्यथितोभूदित्यर्थः वह्निः कृष्णवर्त्मा सप्तार्चिः सप्तर्षिः इत्यमरः २६८ पितॄणामिति ।
अत्र पुरे वेश्मनि वेश्मनि प्रतिगृहं प्रासादादिचतुर्वर्णैः पितॄणां तर्पणे जलसमर्पणे विषये कीर्णाद्विप्रात् पितृप्रियात्कालात्कृष्ण
वर्णात् तिलात्सकाशात्सकलिःकालोन्तकस्तोनादिविद्दूरंनितरां अत्र सतृप्यमानतर्पणेरितिपाठे तर्पयेतोगतेनत्वंतेरिति स्वर्णा
विशेषणं तिलादितिसात्वैकवचनं २६९ स्नातकमिति सकलिः स्नातकानां स्नानंकुर्वतां वैदिकानां तेस्नात्पृशोमेघीचंदनादेः द्विते

का॰नै॰
२७पे॰
३४

मौनेनेति सकलिः मौनव्रतनिष्ठानां वा स्वाध्यायमनुपालनं तिनां स्वाध्यायं द्विजपर्मौनिनां वा मौनेन वाद्यं स्वेयमेव तत्वास्वस्य स्वामृतं आक्रोशं गालीप्रदानमेव मन्यलेस्मत्यावेथे घनमस्कारादि भूगुर्वी द्विषुवंदाकृभिः नमस्कुर्वन्निर्न रोस्वापितः भूप दाहतं चरणलादि तमिति जोऽस्त्रासीत् चाचा थौ वार्वंदा रुः अंब घोराकृतिमा रुः वेघानिति पाठे तद्योगेन लोके नेघृष्टेनिवे धातद्वितीया १७८ अक्षीणामिति सकलिः अक्षी णां पाणौ हस्तह घीः रुपासनानि पश्यन्त्रस्मौ अस्पयः घने लिहमुकुरे मोहं तुम्रघताः इति मनेत यो आचमतानेषां मेव हस्ते आचमनार्थं हटे ताः अपः पश्यन्त्र मोमामहि श्रमीतवभस्मपाङ्गवेति पतीयमभ्रो नेघ्रा सकुषानीति पाठे रुपानपश्यान्निमार्थः अत्रदीर्घो रुपाएवय नरुपाः आचामताकिवु त्वमिति दीर्घः १७९ मौञ्जीति सकलिः मौञ्जी धृतो मुञ्जतृणमेखलाधारिणः तयाधृत आषाढः पालाश दण्डो ये स्तान्नु वर्णिनो ब्रह्मचारिणः एवं भूतानापाणं केमेने अमेघुरुषाः रज्जा मांवकं ततो बंधनानंतरं च दंडेन मां हंतु मायांतीति मौञ्जीधृताघाढा एते ब्रह्मचारिणो न भवंति किंतु मा रज्जा वध्वा दंडेन हंतु मायांतीत्यापर्णावं इति बाध्यता बाढान्नेति पाठे एवं भूतान् ब्रह्मचारि

मौनेन व्रतनिष्ठानां स्वाक्रोशं मन्यलेस्मसः वेद्य वंदाकृभिर्जं नौस्वपितुरस्तत्यवाददृतम् १७८ अक्षीणां सर्वषीः पाणौ प्रपश्यन्ताचमता मपः मेन घने स्मौ स्तुश सुमाम पि जितुघताः १७९ मौञ्जीधृतो धृताषाढान्नारायणाश्चोकस्मवर्णिनः रज्जा मौ बद्धमायांतिं सं तु दंडेन मां ततः १८० दृष्ट्वा पुरस्तु रोडाश मालीं उच्चा स्तडर्मनाः स्वचामः मात्तेऽस्तत्र समुमोचाप्यु च श्रुचः १८१ आनंदसुदितानं वेदं न्नेष द्विजन्मनः दृष्ट्वा श्रौत्रामणिमेतत्कुर्वतमद्यत १८२॥

णा इति नाशशंके किं त्वित्यत्तराई पालाशो दंड आषाढः वर्णिनो ब्रह्मचारि णः इत्यमरः मौञ्जो विकारे अथ वर्णो येषां वर्णा ब्रह्मचारिणामिति तिनिः १८० दृष्ट्वेति सतत्र ब्रुरोड्रं इपप्रपक मात्रं पुरोडाशं अष्टादश कपा लादि संस्कृतं पशुशरीरावयवं दृष्ट्वा उच्चासेनोत्सुखभयेन दुर्मनाः दुःखितः आसीत् तत्याः स्नुचः सर्पफलाकारपुरोभागा वेकं कता दि जुहूः पाणिनीः सर्पिणो र्मन्वानः अस्नुमुमोचदर्शनमपि याकृसेदेत्यर्थः पुरोडाशोऽस्त्रीकारांतः पुरोडाशभुजामिष्टमिति माघे १८१ अमृ दर्शन एवा द्विजन्मनो ब्राह्मणस्य मदिरादानं मदिरा स्वीकार विदं न जानन्नपश्यन्नयं महापातकीति बुध्या मुमुदे आनंद सच सोत्रामणिमिष्टि सुदेव लावं के यागं कुर्वंतं द्विजं दृष्ट्वा दूयतसौत्रामण्यां सोमग्रहा सुरा ग्रहाणीति श्रुतेर्मदिरादानस्य वेधत्वात् द्विजधा चाज्ञत्वा अयं विमा आदि

राम
३४

34

तो गायत्री पश्यन् गायत्र्या सह गाङ्गेये गाथश्रेयो वादोऽदृष्टः पश्चात्तस्यानीमेव नष्टोऽदृश्योऽभवत् संध्यावंदनं कुर्वतो द्विजान् दृष्ट्वा गायत्री मां
विनाशयिष्यतीति तत्सः स्यानात्पलाय्य गतः इत्यर्थः गायत्रीविंवस्येति ध्यानम् अर्कमंडलादस्वा दिनामिति वा दृष्टः सर्वकालेति समासः १
७४ स इति सङ्घर्षोभिः गदृस्थेः रऐंम हेतथावेत्वान सेः वानमस्थेर्धने क्षेत्रा मेवमेत पायतीनां परमहंसानां संन्यासिनां गाथारेस्था
अयभ तेलेर्यासे अमराणोरक्वापि कुस्मिन्नपीति सर्वत्रयोज्यं देवालये स्थाने नानपोऽस्मा अयंनप्रापयदिभिः गदेदर ऐं सतीति सम
मी सर्वत्रे १७५ कापोति अस्रो कलिः तत्पदेरे आत्मनः प्रियां रथांनि विष्णो द्विसो अथ चास्त्रियं अन्वेव्वानन क्वापि कस्मिन्नपि देशे
नापश्यत् तथा कलहप्रियत्वान्नाम साम्याच्च सस्यमित्रं कलिं कलहं मर्त्यलोके मेपिमुदे संभाविते स्थलेन मापेत्य प्रर्वो अपि तत्र न
लह्यंते दिसा कलहयोरभावात्तत्रास्थितिं नलेभ इत्यर्थः अन्योपि यत्र मित्रस्य स्वस्याभावस्तत्र क्षणमपि न तिष्ठतीत्युक्तिः १७६ हिंस

सङ्घर्षे हिंसाश्रयेनैव वैवानसेर्षने मत्याधारे मरागारे क्वापि नस्थानमानसे १७५ क्वापि नापश्यदन्विष्यन् हिंसा मातृप्रियामसो
स्वामित्रं तत्र न प्राप इदिम्हरवमुखे कलिं १७६ हिंसागवीं मुखे वोद्धा रिरंसुर्धावति स्मसः स्मातु सौम्यवृषासक्ता स्वैरं दूरान्निरासतं १७७।

यत्रे ति मदेव गोमेधालोंदिंसागवीं हिंसा सर्वबाधिनी गवीं वीक्ष्य रिरंसुः हृष्टचित्तः सन् विडुगो हिंसासक्तिर्येति धावति स्म सा तु हन्यमानागोः पुनः सो
म्य सोमदेवताद्रव्य साध्ये रवेधर्मे आसक्ता नत्सं बाधिनी तत्साधिका सती अभिचारादिदुष्टकर्मरा हिंसा सोम्याऽर मणीयः पारलौकिको धर्मस्त
त्साधिका वा खरेणा पुनरत्वात्तद्र मर्दरलयोरभेदात् खलेवा पापात्परं दूरादेव निरासनिराचकार अथ धर्मसाधनगोहिंसादि दृष्ट्वा प्रहृष्टः पश्चा
द्धर्मसाधनमस्योषो मीयवैविकपशुहिंसादि दृष्ट्वा मत्त्यिया हिंसानमवनेतीति दूरात्पराङ्मन इत्यर्थः मुखे इति पाठे हिंसामतिपादिकां गां वाणीय
ज्ञानां मुखे वोद्धा अस्त्वेति यावत् रिरंसुरधावत् सातु वाणी सौम्यमतिपादिका अस्तोतमत्वमस्यो वा मीयं पशुमित्या दिवाक्यार्थमात्र एवाङ्
खवृषाग्निस्तेजः स्कंदूरान्निरासेति वा अथ च कामातुरः सुरतेच्छुः खरो गर्धभः गां वीक्ष्य धावति न चापि सा रमणीयवृषभानुरक्ता
सतीविजातीयत्वात् दूरंभेददाकरोतिमुखे यज्ञारंभ इति वा अथ च गोर्यथा सोम्यवृषभमनुसरति क्रूरं वृषभं त्यजेति सुङ्गते वृषभं वृष
स्त्यमरः हिंसागवी निर्मोरत्तहितेतिटच् १७७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

यतीति यतीमांसन्यासिनां हस्तस्थिते नं भवेदेर्णपुत्रके हस्तस्थकले स्तज्जनाभूत्सनाव भिन्नकाशित्यागहिणां गृहस्थानां देवेरेव यष्टिभिर्दैवैर्दिना अमुजपत्रस्यायित्विर्वाय यष्टिभिस्त सउज्जनस्य त्त्क्षिप्तिः अपोजन विराभूयष्टिभीतस्मथ्यं रंभिस्तुवेणवरूत्नमरःरंभोवेणुस्तस्यदर्भि सणालि क्षिप्तिः तित्तुन्नेनीएरेनिवेधः १८७ मंडलेति एपः स्थंडिलशायिनः वेदिकाशायिन ब्रह्मचारिणो नरान्वो हा मंडलस्यतद्वास्थस्यत्यागमेवद्धतत्तथा पवित्राणं यज्ञाद्युपकरणादीनां स्थितिरेव निवहनोपातिस्य कुशानां आच्यायुत्स्वन सायनानामंतर्गर्भरहितसाग्रानवद्धिन्नदर्भाणां मालोकनात्पवेवं ज्ञाद्यस्नानस्तमविंदत प्रापनतो महत्वमापेक्ष्यथः अग्रभौसायोदर्भो पवित्रमिति कात्यायनः स्थंडिलएवशोत्रे तवपात्सस्थंडिलयायी व्रतशति णिनिः १८८ अपवपादिति सतिवंवो अविधिपसचमिनगत्विध्यन व्रह्मचारिणां ह्यजिनं रूसमृगचर्मेतराम गमपवयत्ह्यपणोनादिंगवरेणवेदवाचेनाधीव प्रयोजनार्थी तमपिगवेषयन्स्यद्दीस्तयासहितस्य यज्वनोऽह्यपणोदीक्षांगोथर्व प

यतिहस्तस्थिते लसयांमे यं रंभिसर्जना उर्जनस्या जनिल्किष्टिर्दिणां वेदयष्टिभिः १८७ मंडलस्यागमेवे यत्रकोस्य स्थंडिलशायिनः पवित्रालोकनोरुषपवित्रासमर्विंदत १८८ अपवयत्सजिनमत्विध्यान्नजिनं ब्रह्मचारिणां ह्यपणार्थी सदीक्षोस्यसचाहृपणमेस्त १८९ जपतामलमालाम्बुवीजाकर्षणदर्शनात् सजीवाप्ते ह्यानि विपरीतहगत्वभृत् १९० त्रिसंध्यंतत्रविप्राणां सपरूप मर्षणं वरमेछद्दणोरेवनिजयोपकर्षणं १९१॥

वित्यागभावमेलल यथा अप्रदाभ्यांपाशकाम्फंपणं श्रीकृपाशकसंबंधिजय पराजयद्वेयं राशीकृतंधनं दर्पणराजसमयेयजमानो वै दीयतीतिप्रतिविहितत्वाद्यत्तं प्रुक्तं वेधं संदंडः खेदस्वस्यामित्रमेवज्ञातवान्नत मित्रमितितात्पर्यः पणनिस्वयणाहमाए १८९ जपतामिति जपतांनराणां अक्षमालामुपआदनरूहद्राक्षादिभिर्निर्मितजपमालिकोस वर्तमानानं पद्माक्षादिवीजानां जपगणनार्थमाकर्षणं तस्यदर्शनाक्केतोजीवानां प्राणानामाकृष्टिराकर्षणं तया जातानिकष्टानिदुः खानितान्यतभ्रमत् यस्माद्विपरीतहकविरुद्धदर्शीसर्वरहितधर्मसहितत्वेनजानाम स्तोरूधर्मदर्शनमात्रेणमहत्तुःदुःखमन्वदितात्पर्यः अपथच विपरीतदर्शनशीलत्वाद्वीजेत्पत्रश्चंजनमात्रमस्ययेगयचयोः सावर्णेनचजीवेति भवतीतिजीवाकृष्टीनां ह्यानुभवनयुक्तं १९० त्रिसं ध्यमिति सततं त्रिसंध्यं प्रातर्मध्याह्नसायाह्नरूपसंध्यात्रयमभिव्याप्य अतेचेत्यघमर्षणो अग्भिर्नासास्पर्शाभिमंत्रितं चुलकोदकं ततो विप्राणां

अपरपदिति अस्रो वेदविदो यावतोयावन्तस्त्या का नव कृत्वम्सांजलीन्त्र स्य यत्समयेत्क्रियमाणान् हस्त स्वर कल्यना र्थशं योजिता न्वं अस्तान् वा सर्वोप।
स्यापि मां गाय त्रीमंत्र जपंजलीनम्र तार भवसानेच पादौ प्रसाद्यो गुरोः सदा संस्म हस्ताव ध्ये यो मर्दि नसांजलिः कृति भवन्त न सत्ता नं कार संपुरान्
पापपा तस्नावं तत्त स्य कले ह दः सकाशाद स्नं जलयोस्त स्र र्गो ब्रह्मस्य उदुडो यं तउस्य तता नि भेता तद्दर्थां अभा गेण नित रा वि दोर्णा ६८ यापदि
स्यर्थः तदस्ते तिपा ठे उज्जेसः १८३ स्नातकमिति सविद्या स्नातकं व्रतस्नातकं अभय स्नातकं स्वयं घातकं विद्या सधातिनं जनेभेन तदं शंतत्तपः स्तो
शसहं निते स्यनं संकृतां तव त्स्य म मि व अयह हेतुं जनेो नह तत्वान् तथा वाचंयमस्य भो नि नोह हे व दर्शन मात्रे णये नि कर्तृकस कर्म कर्तृकमोनि
कर्म दर्शने नैवं वा विभा या त्र सेतु क स्ये वस्य स्ये न य म क र्तृ कस्य क र्म कस्य च कर्तृक यम क र्म कृ दर्शने नवा य मेन इ स्न य थाभ यंत था मोनि नस्म
पः स्नातकत्वा सुतो व्रतीतयः जे पा सहे दो त इ स्य म रः गुर वे तु नं दत्वा स्नायो म त द उज्ञया वेद व्रतानि वा पार नीत्वा सुभ यमे व वा व्रतिया मो

अपश्यथावलो वेदविदो ब्रह्मांजलीनसो उदुडो यं तता चं तत्तस्या स्नां जलयो स्वः १८३ स्नातकं पातकं जने जज्ञो दो तंत्रतां तवत्
वाचंयमस्य दृष्ट्वैव यमस्ये व विभायसः १८४ सपादं उजनान्वे षी प्राप्तुवन्ये दर्पं डितान् जलांपी वा नलं प्राप्य पापस्तापाद् पास्
रत् १८५ तत्र मस्य दृणं पश्यन् तिसंतो यमानघो निर्वर्प सर्वमेध स्यय ज्वान्मुच्यतिस्मसः १८६॥

वल्कयः स्नातीति स्नातकः या चकादि त्वात्सा धुर्लवलन घातकं इते पर्वु लिङ्गनस्त जनो जनश्रुतिजा नो ते फर्तृ अप्राय म्क्रि या फ ला वि व ता यां पो
पात्कर्तवीति परस्मैपदे लड् त्व दा या ननु प स्मणो ऊद इति न दृ दृष्ट्वे ति भयहे तुत्वा विवता या ना पादानं त्वं १८४ सप्रति सः पादं उजनान्वे षी
स्वपदी या न्वे दहस्तकान् विचारयन् स्वे रूपे डिता न प्रा स्ना तकं स्थान प्राप्नुवन्य पपन् तापाप्त डितः वा हेतो अपा स रत् पला यितः
यतः पापत्रयः कृ रव अनलं प्रप्नजला पीवृर्णो मोजलं विचिन्वन् अग्निं प्राप्य व्याहूरं पलायते १८५ तत्रेति सतत्र स्त्र हृणं नरं पश्य
न्सतापालकि त्वा स्यात्रा अयत्वा इतिलरां स तो प ल स्ने पात्र प्रो पं अनंतरं सर्वमेधा त्यो स्य यत्स स्य यज्वा ने न प्रो हल न्नाद सेवाद सक्ता
सा विकर्मणा निर्वर्पपति इ यज्वरति स्म तिलरांत सोमे त सर्वमेध ति तत जा तीये के कप्राणि हिंसा दि का प्राग्न सहृत्ये अहं लेहणमाल
भेते तिमस्यवध सर्वे यज्ञा न्निरा अयत्वा स्तत न र स्य र्थः अत्र हृणे वसम्भ्रणे तिथि पञ्च र तिभ्यादिः १८६॥ ॥ ॥ ॥

का॰ त्रे॰
९७री॰
३६

दर्शस्येति दर्शस्याग्निष्टोमस्याप्यावास्याग्रागस्य दर्शनात्फलं महत्तदुःखमानवैप्राप्नबापौ तौमासंप्रागमौ सेतित्वेवशीलःस्नजुहर्णेन अभ्यामनद्वर्णनेन मुमतैत्यर्थः सोमयागंतुस्नातकमेवामन्यनतद्दर्शनामरणमेवानुभवदित्यर्थः अमस्यापिज्ञात्रदीपोवापश्चात्स्वो नेतरंमरणंभवति १७६ तेनेति तेनकलिनावीरान्स्मरान्प्रेतीति स्वनयमेजौविनोपामिकाःस्मरसंपतःवीरान्प्रेष्ठनाचारवतोधं तीतिवीरहणःजनानरष्टाःस्मरा एव येदंत्यं तेनहुमहाचाराःलाटप्रापद्दवीराःएवतत्रतेनदृष्टाइत्यर्थः महावीरयतिप्रशोमवतितेन जन्मोवकिस्तत्प्रेत्युपेष्टयानाशोयंनीतिवीरहणोबण्यस्यस्तप्रवर्नदृष्टासंसोपिरहस्यःसाग्निकएवतत्रेत्यर्थःतथासःसोभिनिमु ज्ञानपेष्ठसंप्रवर्त्योंस्तमेतितारणान्सर्वांस्तमयसमयेनिद्विष्टान्समनाचार[illegible]तस्वनायभक्षन्किंतुजीवंतश्चतेभुक्ताश्चतान्विषयप रित्यागिनोवप्रज्ञानिनोवेदतवीरग्नन्वीरहननयोगपापदृष्टान्नन्नुयेवीरान्हतवंतस्तेदृष्टाश्चोरमारणमपितत्रराष्ट्रेनक्रियते इत्यर्थ इति वा

दर्शनस्यदर्शनात्फलमग्निष्टोमस्यचानघ सोऽनुपूर्णोपौर्णमासेद्वौ सोमःसोमपानात्फलं १७६ नाद्रष्टयंतवीरघ्नानवृषीरह॥ तोद्विजाः नापश्यंस्तोभिनिर्मुक्तान्जीवन्मुक्तानवेक्षत १७७ सनुतोषाश्रुतोविप्रान्दृष्टाद्वैपरस्परान्सोमशेषीभव॥ त्सोमभुजस्तास्वीदृश्यहतवान् १७८ श्रुत्वाजपेरजोदुष्टंतुहिंमांगोस्फटित्यसो लेपश्यन्यावनस्नानायस्यदुष्टमतोभवत्॥

सुप्तेयस्मिन्नस्तमेतिसुप्तेयस्मिन्नुदेतिच स्मोप्युमानभिनिर्मुक्ताभ्युदितोतुयथाक्रमम् इति यमरः वीरघ्नामलविभ्रजादित्वात्कः १८७ सइति सविप्रास्त्संपरस्परंयेस्नानयोन्यस्पर्शोमोऽसलोभुजानाद्दष्टातुलोपडछिष्टान्नामिपस्पर्शानिषेधात्तदातिकमकारिणःस्वाध्ययनेन संभाव्यत्वादित्यर्थः अनंतरहोमशेषीभवन्होमावशिष्टसोमस्तंभुंजते सोमलेतावर्णेभुजानास्ताश्चोरवविचार्ययद्दतवान्ध्यायितेभ्यत नसोमेनोच्छिष्टोभवतीति श्रुतेः इत्यहुतेरितिलसोमेनोच्छिष्टमनुरत्नोवातुइतिस्मृतेश्च सोमभक्षणेउच्छिष्टत्वादन्योन्यस्पर्शेपिपापाभावोस्ति दुःखितोभदित्यर्थः १७८ श्रुत्वेति असौकेचनजनंरजोदुष्टं चलिमलिनं श्रुत्वा निविष्टस्त्रीरजस्यचैवुध्यायवाद्दिनिविष्टरजःस्पर्श त्ययदृष्टावास्याश्रयाशयाफटितिपीघ्रंतुहिमांगःतत्क्ष्मानंतरंविचारभवसरेपवनसंबंधिपवित्रंचयजोरजःस्नात्मानंतत्रैतनयावस्या स्थितिर्यस्यतत्रवावतिष्टतेनपश्यंतुस्योहनोऽभवत्वास्पांतुजलस्नानमायोद्दिष्टेनिमेषितंवायवीगोरजस्नानमाग्नेयंभस्मनोदितंयत्

[illegible]

36

राम
३६

तेपयोदकं वापश्यन् निजयोर्द्वयोरपकर्षं तं उन्नलनमेव वरं श्रेष्ठमिति वेद्धत्सदीयनेत्रे यदि कोप्यद्भुतमाविष्यत्तदैनं नद्धत्तमंतं नार्द्र
क्ष्यत्तस्मात्स्वनेत्रे नलनमेव वरमिति मेन इत्यर्थः तदपि दृष्ट्वा दुःखितो भूदिति भावः अयमर्थं एतद्दर्शनं अन्या नेत्रापकर्षता अपश्यात्तुल्यात्रिमेष्य
मन्यंत संयोगे द्वितीया १७१॥ ॥ अप्राप्तीति भैमीनलयोः अलीकस्यानंतस्या एवदोषलेशमपि मष्टुकामः सद्भुवोर्व्रजन्नस्मात एव तत्र तत्र
कुपकस्वमित्रगवेषणार्थं परिभ्रमन्पतितो विचरन् स कलिः क्वचिदपि स्थाने कंचिदपि स्वस्य परिचितं जिनदयएकादिमित्रं नाप्राप्तीत् नलेन
भैम्या वा लब्धत्वेन जने न वा कृतेषु क्वचिदपि केष्वपि देपि महापातकेषु मध्ये किंचिदपि परिचितं पातकं नाद्राक्षीत् त्वया भैमी नलो भ्यल्लोको
वा सर्वः कीदृशः दिमिति कलिः यत्नमकृत तेन देकमपि पापं नास्त्यैवेति भाव इति वा १६२॥ तपश्चेति पंचाग्निसाधनादितपः वेदपाठरूपः स्वाध्यायः दे
वतोद्देशो द्रव्यत्यागो यज्ञः एभीः स्वस्यपापरूपत्वात् विद्विषो वैरिणं तं न त्रिभिर्निंद्रैरपि समर्थैः वा हि तेपश्यन् अनुकांडे नि कारणमेव द्विष्टास्ताप

अप्राप्तीनलनकिंचिन्न कलिः परिचितं क्वचित् भैमीनलस्य लोकाद्भुमष्टुकामः परिभ्रमन् १६२ तपः स्वाध्याययज्ञानां नामकांडद्वि
षृतापसः स्वविद्विषां श्रियं तस्मिन्पश्यन्नुपतताप सः १६३ कस्मैनतमोपनम्राया विश्वस्यापीतस्तुश्वान् समश्रेतं विभावयन्वा
मदेव्याभ्युपासकं १६४ वैरिणोमुष्कितातस्मिन्नगरे देशे द्विनवे दृष्टिनिरागालोकमंतरेनिनमास्त १६५॥

सायेन स कलिः उपतताप
अतिदाहमाप अतिदुःखितोभूदित्यर्थः अन्योपि स्ववैरिलक्ष्मीं पश्यन्नुपतप्यते यज्ञादेः तथा स्वाध्यायस्य अभ्यासे तन्त्वात्सर्वनिपातः १६३
कस्मैनेति सततनम्रे उपनम्राया उपासकस्य समीपमागत्य स्थितायाः स्वजायायाः विज्ञातीयायाः गम्याया अगम्याया विश्वस्याः सर्वस्याः स्त्रियः
कस्मैकामुकं तां सेभुजानं कंचन नरं वीक्ष्याप्य महापातकी समाप्यमभविष्यतीति बुध्या लुब्धिवान् अपि पश्चात् किंचारणायां क्रियमाणायां तंतकमप्यवामदेव
देवेन मुनिना दृष्टं ब्रह्मसाम कयानश्चित्रमित्यादि वामदेव्यं नाम साम तस्य ब्रह्मविद्यायाम् अभ्युपासकं विभाव्य मत्वा म्लानो दुःखितो भूत् वामदेव्यो
पासने सर्वास्त्रिय उपसीदंतीति श्रुतिः इदं सामे तत्पर्यो वामदेव अश्रावितित्र १६४ वैरिणीति मुष्कितालोकानां तत्पाश्यंतरमुष्कितामनः मुष्कि
ङ्गोपयापनुलेपनजनितानंच मुष्किनां मुखिमवशांतरमैन दृष्टो यस्मात् मुष्कितस्य वैरिणि तिनगरमध्ये सर्वेषां जनानां अमेध्य मुष्किनात् स्वात्
नाशक इत्यर्थः तथा वेदध्वनिरंगे रेपात्राप्तेने गर्से वे पुपरि तु नाका घाटे शे आलंबं आश्रयं न विनतार अंबरस्य वेदध्वन्याश्रयत्वान्नत्रापि स

का॰ने॰
१७ टी॰
३७

स्तस्याभावात्ततः स्याष्क्षतेर्वेदरसकर्त्तारंभेतुमाचक्षाकपयतत्रापरस्याम् इत्यर्थः अमन्तत्वाद्रस्मानं मन्ये बवायतोः पंडितः शास्त्रानुसा
रिपंडितनुङ्किरहितः पुराणो मानवो धर्मः सांगो वेदाश्चिकित्सितं आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः इति राजाज्ञावन्नि विचार
वेदार्थानुष्ठेयः अस्यैवमथ प्रकारोऽन्यष्यस्य शिष्यं प्रतिष्ठाउपस्थानिषत्ते इत्यादि श्रुतेः कर्त्तारंभेऽ इति श्रुतिर्कर्त्तुं भेतृत्वाभिधानाम
र्वैः २०४॥ ॥ अथेति अथैतं उरपरिभ्रमवचनादनंतरं कलिभीमजयापेज्याजुर्वं प्रीत्या सेवितं नलं अजो कलक प्रियप्रभयासंज्ञा
देसाऽस्य चासस्यतेजोजुर्वं प्रभामध्ये सूर्यमिव किं भूतमपुभयं दुष्टामत्सरादिदोषापहत्नारं दुष्कृतिचेष्टाते: पापलोकैर्दुरालोकं उ एक्षो
कल्पा तमिन्न तया नया च युक्तत्वात् कलिप्रभृतिभिः सुखेन द्रष्टुमशक्यं काच का मलादिदोषदूषितैर्दुरिंशं च प्रकृष्टाभाकायकांतिर्यस्य
इति भैमी विशेषणं च प्रकृष्टया कायकांत्या पापिभिर्दुरालोकं खलु नयो गच्च नलो के तिषण्णो निवेधाडश्वद् भिरिनित नीया २०५।

अथ भीमजया जुष्टं यलोकलकलिर्नलं दुष्टह दुर्दुरालोकं प्रभयेव पुष्पं प्रभुं २०५ तयोः सोहार्दसांद्रत्वं पश्यन्नात्यमि
वान्यो मर्मछेदमिवाय छन्मलानर्मोक्ति भिर्भिषः २०६ अमर्षाद्रात्मनो दोषाच्च यो स्तेजस्विता गुणात् स्प्रष्टुं दृष्णाप्यनी
शस्तेन स्मादस्य चलन् कलिः २०७॥ तयोरिति मलयोर्भैमीनलयोः सोहार्दसांद्रत्वं अन्योन्यानुरागोत्कर्षं पश्यन् शत्यमि
व हृदि नाराचवाधमिवानयो प्राप तत्तुल्याडःखो भदित्यर्थः तथा पिपोऽन्योन्य तयानर्मोक्तिभिः क्रीडाकल्लोलैः भी स्मादि
गनच्छेव नादिभिरनुभावैः कृत्वा मर्मछेदमिव प्राणे हरण पारीरावयकत्नेन भिवं आनच्छ प्राप सोहार्दसांद्रत्व स्यकार णत्वात
लिंगयादिनुमिणश्च कार्यत्वान्नर्पोमरुत्त्या प्रांका सोहार्दं पुवादित्वाड्वेऽलि दृडूगे त्युभयपदरन्धैः २०६ अमर्षादिति कलिः
अमर्षाद्भैमीनलयोतिर्नर्मा सहनशीलत्वरूपा द्दोषात्तथा आत्मनोमहापालकादिरूपाद्दोषाद्धार्मिकाश्रयणापाक्तेः तथान
याभैमी नलैयो स्तेजस्विता गुणात् सोढ्यातिशयात् तत्रतेजसश्चाधर्षणीयत्वरूपाद् गुणादिसेवहेतुमया सतो भैमीनलौन
पर्षमनसाद्भिःसुष्टुमपिनय नारमिनापिस्प्रष्टुमनीशोऽसमर्थः किं पुनर्हस्तादिनाए वंभूतो यतो तस्मान्नलाभवात्स्मादाद्
पि मकाशात्सकलिः खलुनिर्गतः एवं विधो तोरुक्सातत्रापिप्रवेष्टुमशक्तस्ततो पि प्रस्थित इत्यर्थः अन्योपि मलिनस्तेजस्विता

३७

37

अथावदिति अयं कापि यज्ञपालार्थं गृहे वाह्यमानां गोवीत्यस्या अयामुद्याथावत् आनंलत्तं तुष्ठनस्तां गां आतिष्ठिम्यः अथागमनार्थे इ
न्यमानां उष्ट्वामदेमन्तौः सो ऽकुः स्वयवथान्मेदं धर्मेनर्द वर्ततपरार्न लक्षणमपि नवस्यात्नुमपाकः मनुष्यं संयो प्रवर्त्तन इति नामदेत्त वामहात्मे
वाश्रोत्रियायोपत्कल्पयेदिति स्मृतेः ॥ २०० ॥ दृष्ट्वानिति सद्विजंनेत्यानिसं व्याख्यानादेनिनैमित्तिकानित्यदृष्ट्वाना। होनि सजति
तमकुर्वाणं दृष्ट्वा दृष्ट्वान् त्वाप्यायाजदृष्टं अनलस्मेनं यजमानं यागे कृतहीदं तं नित्यनिश्चित्यनिरासत्वाहीनमुखः सन्नस्मद्धतत्त
स्मात्मदेया तु दृष्टं पत्न्यायां च नैदोदितो मदद्दातिन अदेतीत्यादिश्रुते नित्यनैमित्तिककर्मयागे स्यावेधत्वाद्दोषाभावात्तलोपिपत्नायेत
इत्यर्थः निमित्तिकः आगतार्थमवार्यवाऽऽ२ २०१ आनतं दोते अयंनतद्गरे आत्मघातिनं केवनं निरे स्वामनं दसर्वतए वा स्वांगो
पायेदितिविष्य तिकमात्यापकार्यं यंममाश्रयः स्वादिति तुष्याजं दृष्टे स्यर्थः अथकिंचारणामां सम्यो यमपालघातिनं नाम्नां सर्वस्वारस्य

अथावत्कापि गोवीत्यस्यमानामर्थेमुद्रा आतिष्ठिम्यस्तुलां तुष्यामदेदन्तो व्यवर्तेत २०० ॥ दृष्ट्वा सद्विजं दृष्ट्वा नित्यनैमि
त्तिकत्यजेत् यजमानं निदृष्टेन दृष्टं दोनमुखो ऽद्वत् २०१ आनतं दृष्टिनिरीक्ष्यात्मघातिने सर्वस्वारस्य यज्ञानमेव दृष्ट्वा
यविद्यायो २०२ कृतोमहाव्रते यत्र व्रह्मचारीत्वरीयलम् जैनेयज्ञक्रियामहसमेऽऽकोऽउतोऽउवम् २०३ यज्ञभार्याममेधाश्च
लिंगालिंगिवरोगतो दृष्ट्वाच्चयत्यकर्तारं भुक्त्वेमेंडमपर्हेतः २०४ ॥ यत्तस्य कृत्वानं यजमानं दृष्ट्वा ज्ञात्वा विद्याये आसन्नमरणोस्यावि
कित्स्यरोगादिस्तनाधिकारीसोऽस्येशे सर्वस्वारात्व्ययज्ञे आत्मानमेव पशुमंत्रैः संस्कृत्य घातयित्वा परंभागमर्पयतीति श्रुतिः वेधत्वाद्
त्मघाते दोषाभावात् न व्यापितइत्यर्थः आत्मघातिनेनाशीत्यपिति: २०२ कृतमिति समहाव्रतावेकृतो व्रह्मचारी च इत्वरी च तयोः संमे
थुनं पश्यन् यज्ञक्रियाभोऽऽ नाम सम्भाम एव दिक्षापारणीतानाम कोऽतुतं ऽवम मक्षयो ऽकृतन्त्यामिवजव्रेमेव यतोऽ श्रोमर्वः भेडाय
व्यावदृजत्र समर्तमुस्यादिषकापायेतितप्याद्देवेव वकुजनसमस्तमश्रीलव्यापारकरणात्यागकर्मभूदव्यापारस्तुल्यः इति पश्चात्
मर्वेव्यसम्या इति मनेइत्यर्थः महाव्रते व्रह्मचारीत्वरी श्रत्यो: संप्रवाद इति उपनिषद् एतितल्लौ अलेन्तरीत्वैरि तोऽइयनयोति क्वपितुवि
चमत्याणजीतितोऽ २०३ यज्ञेति सयज्वनो यजमानस्य भार्या आमध्येमे धाराच्च यत्नस्याऽऽयस्तस्य लिंगमालिंगयेदेवं पीलेचरांगगुदंसस्या

का॰नै॰ १७ टी॰ २८

त्रमत्रास्तीति कीर्तिरप्रति मात्रापतत्रोद्याने यत्ले नसारोपि तमेवं सर्वेरष्टा प्रतिष्ठलास्थे वैनैवकृतत्वाद्देकसंख्यं विभीतकं कुठेर्ददर्श इत्यर्थः । नैकरूकुंदराल इत्यमरः कर्मणिघञ् तत इति कर्मणि घञोऽठच् कर्मण्यरत्तुकमेठः उद्भिज्जास्तरुगुल्माद्या इत्यमरः २११ ॥ ॥ मूले इति । तस्मिन्वने नैषधसौधस्य निकटं समीपवर्तिनं निष्कुटस्य महारल्यस्य ध्वजेव्ठा नभः तं अप्यथवा ध्वजवदुन्नतत्वात् ध्वजमिव तद्दर्श स्थित्यामूलदर्शनवशात्तदीयदोषविचारोपायमलंतं विभीतकं निजं स्वीय प्रालोकनमाधारं बहुमेने अहारामास्तु निष्कुटा इत्यमरः २१२ निषधस्येति तत्र पूर्वोक्ते वने च निषधस्य आश्रयरहितस्य कलेः स्थानदानात् स्वेनैव तदाधारभूतत्वात् स विभीतकः केवलं निवासभूतत्वात् कलिद्रुमः परं केवलमासीदिति नहिं किं तु कलिप्रत्यभिलाषपूरणात् कल्पद्रुमोऽप्यासीत् अन्यो पि निराश्रयस्याश्रयदानात् कल्पद्रुमत्वेन व्यपदिश्यते भलावासः कलिद्रुम इत्यमरः २१३ पापिनाकलिना विभीतकं स्थानं प्राप्तमित्यत्र हेतुमुत्प्रेक्षते ॥

मूले नैषधसौधस्य निकटं निष्कुटध्वजं बहुमेने निजं तस्मिन्कलिरालोकनं वने २१२ निषधस्य कलेस्तत्र स्थानदानात् विभीतकः कलिद्रुमः परं नासीद्दासीत् कल्पद्रुमोऽपि सः २१३ दत्तोपदेनधर्मस्य स्थातुमेकेनयत्कलिः एकः सोपि तदास्तस्य पदं मन्ये मिलन्नदः २१४ उद्भिद्यिरचितावासः कपोतादिवलाभ्रमः राज्ञः साग्नेर्द्विजात्तस्मात्तु संतापं प्रापदोद्धितात् २१५ ॥

दत्तेति यद्यस्मात् हेतोः कलिः प्रवाहानादिसिद्धयाऽतीते कलियुगसमये धर्मस्यैकेन पदेन च तुर्यांशेन पदस्थानं ददौ तत्तस्मात्तदा नलराज्यसमये कृतयुगेऽस विभीतकोऽपि एक एव तस्य कलेः पदं चरणो यच्च स्थानं समिलत् संजात इत्यहं मन्ये कृते कर्म युज्यते इति न्यायेन कालान्तरे यावत्तद्दत्तं तावदेव तत्रागौ लेन लब्धमित्यहं मन्ये इत्युत्प्रेक्षा धर्मस्य संबंधमात्रविवक्षया षष्ठी २१४ उद्भिदिति तत्रोद्याने उद्भिदि वृक्षे विभीतके विरचितः आवासः स्थितिर्येन स कलिः साग्नेरग्निहोत्रवतः द्विजात् द्विजन्मनः क्षत्रियात् तथा दीक्षितात् कृताग्निहोत्रादिक्रियागदीक्षितात् तस्मात् राज्ञः अभिषेकादिगुणयुक्तात् नलात् सकाशात् सम्यक् त्रासं महाभयं पनिषदे पापराज्ञो द्विजाद्दीक्षितात् अपि स्वाभाविकं नियहे सामर्थ्यं सवितं साग्नेदीक्षितादेस्ताभ्यां च तपोजनितं पापे सामर्थ्यं संचितं एवं विधाय समीपस्थितं मां निश्चयेन त्रास्यति शापं दास्यतीति च तेन महद्भयं प्रापेत्यर्थः अग्निहोत्रिणो नलस्य संबंधिनः कृतयज्ञदीक्षेत स्मादतिप्रसिद्धाद्द्विजात् ब्राह्मणा

रामं २८

आगच्छदिति नलद्वेषी नलद्वेषपरः अत एव नलारामकार्ष्ण्या आश्रयान्वेषी निवासं मृगयमाणः कुत्रचिदपि तदलाभात् कुत्राप्य
र्थेण च निष्प्रत्यूहसकलारामेण समानतुल्या श्रीः शोभा संपद्यस्य तस्य नलस्याभिरामेषु ह्लादिषु मनोज्ञत्वाद्गमनीयेष्वारामेषु समृद्धिमत्सु
क्रीडावनं गच्छन् समीपे स्थितो निरीक्ष्यमाणान्यां नलद्वेषविचारः स्फुरः इति गृहारामं प्राप्तवानित्यर्थः श्रीरामसाम्येन नलस्यारामस्य सौंदर्य
संपद्यधिकं भाविराज्यपरित्यागश्च नलस्य चिंतनं नलारामस्य भावित्वेऽकर्येतत्याभ्रान्त्वात् स्वादस्यानादितत्याराभ्रान्त्वाद्रुपमाद्युक्त
वनितुं येये २०८ रक्षितेति कलिः नलपुरे दक्षिणाग्नेः संयमस्तेन यदृच्छतत्त्वं परिवेष्टितं तत्त्वं तेन हेतुना प्रवेष्टुमशक्यत्वात् तपोधनैः कृत्वा नवा
धयतीति न बाधनमेवं भर्तृमेव तापसानां तत्र प्रवेशाभावात् तापसनिमित्तस्य बाधास्यादिति अत एव मनागोचरत्वात् गुरुतरं स्वसैन्यं हितमेव
विधं मेने विशेषणफलादिविशेषस्यादेशापात् तमारामं स्वहितं मेने इत्यर्थः यतो मानी अभिमानवान् नलपराभवार्थं तेनेन नैवाशक्नोऽदध्या

आगच्छदाश्रयान्वेषी नलद्वेषी स निश्वसन् । अभिरामेष्वारामेषु नलस्यारामसमश्रियः ॥ २०८ ॥ रक्षितं लक्षवृतत्वेन बाधकं न तपोधनैः ।
मेने मानी मनाक् तत्र स्वानुकूलं कलिः किल ॥ २०९ ॥ दलपुष्पफलैर्देवद्विजप्रजाभिसंधिना । स नलेनार्जितान् प्राप कल्पानाकल्पितद्रुमा
न् ॥ २१० ॥ अथ स वौङ्घ्रिरसन्निधौ रणायसरोपितं । विभीतकं ददर्शैकं कुटुंबधर्मेष्वकर्मठम् ॥ २११ ॥ इत्यर्थः किल प्रसिद्धौ रक्षितलक्षवृतत्वे ।

नैव बाधकं न पुनस्तपोधनैर्बाधकं मनपत्रपुरे तमाराममेव मनाक् स्वहितं मेने इत्यर्थः रक्षकबाधे सत्यपि अरण्यमनयापि स्वस्य प्रवेष्टुं ।
शक्यत्वात् न तु तपोधन इति मनागित्युक्तं एवं संकटे किमिति । नाकासीदित्यत आह यतो मानी अभिमानस्थानीयसंकटमपि मानिनः स्व
हितमित्यर्थः इति वा रक्षकैर्वृतत्वेन मुनिकर्तृकं बाधनं मनागपि तत्रारामे नास्तीति स्वानुकूलं मेने इति वा २०९ दलेति स कलिः तत्रोद्या
ने वने दलैः पत्रैः पुष्पैः फलैश्च कृत्वा देवानां द्विजानां अतिथीनां च प्रजानां हितविषये एवाभिसंधिना अभिप्रायेण कृत्वा देवद्विजप्रजेत्यभिसंधिना
यायस्यैवं विधेन वाट्लादिभिर्देवप्रजार्थं कामेन नलेनार्जितान् आरोपितान् आम्रादिद्रुमान् आक्रमितुं आरोहमाणामायितुं च न प्रापत्ते बाध
नोपयोगित्वात् स्वस्य च पापरूपत्वात् तेतान् आश्रयितुं नाशकदित्यर्थः २१० अथेति अथ स कलिः धर्मे धर्मकार्यविषये कर्मठमकर्मण्य
रमपि पित्रादीनां देवाद्यनुपयोगात् कर्मकार्यानर्हमपि सर्वेषामङ्घ्रिदंष्टे हरणामासाने सान्निध्यस्य रणाय हृदलतासुल्यादिजातम

काॅनै॰
१७ टी॰
३७

39

तोया। २१७ अथेति तत्र कान्तेन तस्मिन्नुद्याने यथाद्ये यत्र अकारेण विनिद्रकलिकाविकसितकोरकावल्लीलता आसीत्तद्याने न मुकारेण ।
नलस्य छेत्रे अस्मत्कीर्तिभित्तिवेण स्तब्ध्या छिगलनिद्रे जागरूकः सावधानः कलिलक्षणः समयो यत्र तज्ज्ञा वस्तु तासा पितत्र वृगेऽस्यासी
न्मया विकासितकोरकवल्ली संवेष्टितस्योद्यानस्य यथा भवत्या सदा कलिसंबंधो यथा दिव्येनाव मात्रेण अन्वेषमात्रेण चोपमेयः न
लच्छलनार्थं नलदोषान्वेषणार्थं च जागरूकः सकलिस्तत्रासीदित्यर्थः २१८॥ ॥ एवं कलेरवस्थानं निरूप्य तापरस्यावस्था
नमाह दोषमिति लोकापवादमन्वेष्यमिथ्यासत्त्वं पण्डितरूपं वा नलस्य दोषं जिज्ञासुर्द्वापरः इतः घटमानया दुराशया स्थितो वभ्राम इति
विलोके स्मृते जनवार्तायामदोषो दोषरहितः कोपि नरो नास्ति सर्वज्ञ नायं निर्दोष माह तादृशः परस्पर एव नास्तीति नलस्यापि किं
चित् दोषं कोऽपि वुद्धिष्यतीति न दोष इति पाठे लोको नाम स्यापि दोषो नास्यापि तु भाव्येव भविष्यतीति दुराशया निकाक्षा सभावन
दोषं नलस्य जिज्ञासुर्वभ्राम द्वापरः स्थितो न दोषः कोपि लोके समुद्भवेदिति दुराशया। २१९ अमुष्मिन्नारामे सतत
विपुलदोहदलयाप्रसूनेन हन्ति द्वैनिरामयस्तोस्तुप्रतिभटे असौ प्रकालवः कलिरजनि कोदंव विहगच्छदच्छायाम्य
गोचितरुचितया लांछनमृगः २२०॥ परत्वेन व्याख्येयं दोषं नलो केन्निपश्यतीति शेषः २१९ अमुष्मिन्निति असौ
कलिः श्यामपत्रहंसजोयाः कादंबविहगाः कलहंसाख्यपक्षि विशेषाः तेषां छदाः पक्षाः तेषां छायाया कांतेस्संगेऽच्छितो
यो ज्योते लाभ्यंगेन वस्त्रसंस्पर्शमात्रेण स्निग्धा तिशय्यकारिणी श्यामत्वरारुचिः कांतिर्यस्य तस्य भावस्तत्ता तया कृष्णवर्णतया
कथंचित् लांछनमृगः कलंकमृगो भूत्वा किंभूतः सदा सततं तानेप तनूनि क्षिप्यमाणे यस्मादिदोहदो यत्र तस्य भावस्तत्ता तया निर
न्तरप्रदाउन्नि द्वैविकसितैः प्रसूनैः मालत्यादि सितपुष्पैः कृत्वा उज्वलत्वाद्दानं स्थापयित्वाद्योम् तारा शोभां दधस्तत्र प्रतिभटे प्रतिस्प
र्धिनि चंद्रतुल्ये मुष्मिन्नपवी लेख्याराम नलोद्याने वसः कृतस्थानो वा सो येन सः चंद्रस्य कलंकेन प्रविलतया तस्थाने कलिरेवाभ
त् इति पतेरनिर्दोषनलोद्याने कलिरेव दूषकोऽभूदित्युक्तं तत्रापवासो दित्यर्थः पुष्पफलानामाकालिकसमृद्धयेव दोहदेषु
दोषेव वाक्ये धृयादिदोहदः क्रियते तथा चंपक पिप्पलादि जलसेकः वकुले सुंदरोगंदूषजलमदिरा सेकः रक्ताशोके चरण

= ॥ २२० ॥ पु॰ । नैषधटीका ॥

राम
३०

न्स्गौतमाख्या त्तपोप साःसकाशात्तभयं प्रापन्ताग्निहोत्रादिपरिचर्यायां तत्र वर्त्तमाना स्वयमग्निहोत्रादिदीत्ता प्रमुक्ता स्वगौतमात्पुरो
धसः सकाशाद्गीतस्तत्यर्थः अतिवा कास्मादिव कपोतादिव यथाऽग्निसहितादंगारभक्षिणः तस्हस्तात्कपोतनाम्नो द्विजात्पक्षिणः स
काशात् वृक्षे विरचिता वासः काकादिः पक्षी पुरुषो वा त्रस्तात्कोटरं स्थायः स्थायी वा भयं प्राप्नोत् एवं कदाचित्तथेत्युपमा सयथा
प्राप्नोति तथेत्यर्थः अग्निः कपोतकोटरमंतः प्रविष्टोऽत एव तन्निक्षिप्तपाषाणकणिकाप्रिजोर्थ्यत ३ से निरस्तं साम्रे रंगारभक्षिणः कपो
तविशेषो यांगारान्भक्षयति उज्जिहात्पकाष्ठादेनानिमित्तगृहः पुरुषः अमुक्ता रीत्या स्वोपदेशनमात्रेण दृष्ट्वा ह्यनि
ष्टस्त्च कातयद्दोपरि विलोकनात्कपोताद्धूलकपाक्षिणः सकाशाद्यथा भयं प्राप्नोति तथा साप्यभिमाः कपोतो हिरष्ठं प्रविष्टोऽ।
निष्टस्सचकः एवमङ्गतः कर्मणोऽति स्थलोच्चपत्तादि रोहिणो दृष्ट्वात्कपोताद्द्वृत्त्वा सोपत्तो गोवास्य साधिभरणे शंक्याप्या ।

विभीतकमधिष्ठाय तथाभूते न तिष्ठता । तेन भीमभुवो भीकः सराजर्षिरधर्षि न २१६ तमालं वनमासाद्य वेदर्भीं निषधेश
योः कलुषं कलिरन्विष्य नवासी वत्सरान्त्रयम् २१७ यथा सोकाक्षेनेति न विनिद्धे कलिकालता । तथा नलच्छलासक्ति
विनिर्भ्रकलिकालता २१८॥

तापत्नेन शङ्कया वा यथा विभेति तथेमा यीः एवं यथामति व्याख्यातव्यम् २१५॥ ॥ विभीत ।
कमिति विभीतकमधिष्ठाय आश्रित्य तथाभूते न तिष्ठता तस्य धर्मोपयोगाभावात्भयराहित्येन स्थितवता ऽपचेतारिः शान लदर्शना ।
त्सर्वोक्रमकारेण विभ्यता सत्ता स्थितेन कलिना भीमभुवोऽभीकः भैम्याः कामुकः सराजा चासावृषिश्च राजत्वेपि धर्मप्रधानत्वान्मुनितुल्यो
नलः नाधर्षि न पराभूतः अपराभवे राजर्षित्वमेव हेतुः अयं च विभीतकतुल्यं तस्मा श्रित्य तिष्ठता तथाऽनिमुद्गताभ्युदये नम तत्त्वमा
प्तेन केनचित्से तेनापशोच्चेन भीमा याभ्या नकायाभ्भेरणम्भ मेरुस्मरमे वाहतो रम्भो कोभयरहितः रज्जार्षिर्यामिको नपराभूयते इत्युवि
त भीमाभ्रमिगना द्वृत्य निर्भय इत्यत्रा द्रष्टुम् २१६ तमिति कलिः तं विभीतकं पालं वनमाश्रयमासाद्य प्राप्य वेदर्भीं निषधेश्वरयोः कलुषं
पापाचरणमन्विष्यन्गवेषयितुमित्यर्थः नव स्त्रीवत्सरान्वासीत् तद्दोषसंस्पर्शनेन विना तयोः पुराभवेऽशक्यत्वात्तदोषपरीता पोवहुका
लं तत्रैव स्थितमित्यर्थः अन्विष्यन्हेतोः सताः अवात्सीत् नवसे लुङि सिचिवृद्धिर्व्रजेति वृद्धो सस्य ... हरति तत्त्व वत्सरान्तसंयोगे वि

कामे. १७ सी. ५०

। स्फारइति स्फारे विशालतरे ताद्दृशि उक्तप्रकारेण धर्मबहुले स्फारत्वेपि सर्वत्र धर्मप्रणे वीरसेनिनलस्य नगरे प्रजानां पुण्यैः हेतुभिर्घनं भूरि यांसं विघ्नं लब्धवतः निरभ्युपायस्य कलेः तस्मिन्नलोधामे चिरात्बहुकालं नलस्य प्रगवेषणार्थं उपनतिः स्वांस्थितिः किलाभूत् कलेरिति पुराणो हि श्रूयते स्पर्धः प्रजानां पुण्यैः स्फारे व्याप्त इत्यर्थः इतिवा हेतुगर्भविशेषणं सत्कस्मिन्नंतरेऽवसरे पुनरनोन्यमोग्यमेलनाद्दंतमनर्विश्य मिलानंदः प्राप्तनिःसीमहर्षः सप्रसिद्धप्रभावः स्मरः भैमीनलोत्रारक्तौ संबिलुस्तुतरां पीडयितुं बाधितुः स्तुतिशिखाकर्णं ईदृशास्त्रं वद सःस्पर्शिनीयच्छ्राऽदनिरस्य भोगो मस्येवं विधमाकर्णपर्यंतव्याप्तं चकारेभैमीनलौ नगरं प्राप्तौ स्नुषुस्वर्ग ले प्रकलौ च वना लंविनिमति इतरेतरानुरागो तिशयेन चिरविरहात्ति सस्रेहौ स्मरतापनं चक्रतुरिति भावः अनेनोत्तरसर्गे संभोगारंभवर्णनात् संगतिः सूचिता ।

५०

स्फारे ताद्दृशि वीरसेनिनगरे पुण्यैः प्रजानां घनं विघ्नं लब्धवतः श्चिरादुपनतिस्तस्मिन्किलासीत्क
लेः एतस्मिन्पुनरंतरे तरमितानंदः सभैमीनलावारक्तं व्यधित स्मरः स्तुतिशिखा
वंदास्त्रचुंधनुः २२१ ॥ श्रीहर्षमिति सर्ववत् यातः सप्तदशः
स्वसुस्तुसदृशि ष्ठेद् प्रशस्तेर्महाकाव्ये चारुणि नै
षधीयचरिते सर्गो निसर्गोज्वलः
॥ २२२ ॥

कलितार्तरूपाभवस्यात विष्णुत्वान्नायकाय कर्षस्यावर्णनीयत्वाच्च सनोक्तः २२१ श्रीहर्षमिति एकर्वत्कता त्वसुभगिन्याः खंडनखंडखाद्यस्य तत्कारविशे षस्य प्रशस्तेर्वर्णनात् तस्यैवास्य स्वसुसद्दृशि तुल्ये तद्वद्वि श्रीहर्षरचितेसस्मरप्रानाप्रेरणः स्वभावसुंदरः सर्गः समाप्तः खंडनप्रशस्तिरपि ग्रंथो मयावि राम
त इति सूचितं सौंदर्याच्छ्रेत्तुल्याभंवति इंदः प्रशस्तेरिति पाठे छंदोबंधक्रमस्त्वस्य निरूपणापरस्यार्थंयस्यैतदर्थः सप्तदश इति तस्य प्रशस्तइत्यर्थः तद्वत्तु वि ५०
भाषितप्रेरक २२२ ॥ इति श्रीपोषरामचंद्रविरचितायां नैषधचरितभावनिकाख्यायां सर्वनिवर्णकराख्यायां सप्तदशः १७ ॥ ऽऽ ऽऽ ऽऽ

41